

MALIÝE AUDITI

okuw gollanma

TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

GARAŞSYZ, BAKY BITARAP TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde,
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim – janym,
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,

Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim – janym,
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

N.Halow, M.Öwezow, M.Haýydowa

MALIÝE AUDITI

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanma

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlendi*

Aşgabat – 2010

N.Halow, M.Öwezow, M.Haýydowa
Maliýe auditi.

Okuw gollanma kitaby. Aşgabat – 2010

Söz başy

Gollanmada Türkmenistanyň Täze galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda maliýe auditiň nazaryýeti, hukuk esaslary, usullary, standartlary Türkmenistanda maliýe auditi geçirmegiň tertibi giňişleýin berilýär.

Gollanma Türkmenistanda hereket edýän kanunlara laýyklykda ýazylan. Gollanma „maliýe“ we „salgtytlar we salgyt salmak“ hünärleri boýunça okaýan talyplara, önümçilikde işleýän hünärmenlere, kärhanalaryň ýolbaşçylaryna hem-de giň okyjylar köpçüligine niýetlenendir.

Maliýe auditi atly gollanma Türkmen döwlet ykdysadyýet we dolandyryş institutynyň „Ykdysady nazaryýet“ kafedrasynyň uly mugallymy, ykdysady ylymlaryň kandidaty B.Arbabow, şol institutyň „Statistika“ kafedrasynyň müdiri uly mugallym we auditor Ýa.Orazmämmedow, inistitutyň „Bugalter hasaby, ykdysady analiz we audit“ kafedrasynyň uly mugallymy O.Ataýew syn ýazyp, gollanmanyň hilini ýokarlandyrmak üçin peýdaly bellikleri etdiler. Şol bellikleriň aglaba bölegi awtorlar tarapyndan öwrenilip gollamada öz beýanyny tapdy. Gollanmanyň many-mazmunynyň ýokarlandyrylmagyna gönükdirilip berlen maslahatlary we bellikleri üçin ýokarda görkezilen alymlara, mugallymlara awtorlar öz çuňňur minnetdarlygyny bildirýär.

Täze Galkynyş we Beýik özgertmeler zamanasynda Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Gurbanguly Mäligulyýewiç Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda - türkmen halkynyň hal-ýagdaýyny ýyl-ýyldan ýokarlandyrmakda uly işler durmuşa geçirilýär. Şol maksada ýetmek üçin hormatly Prezidentimiz ýurdymyzy durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň 2011-2030-njy ýyla çenli döwür üçin strategiýasyny işläp taýýarlamak maslahat berdi. Ykdysady strategiýasynyň esaslaryny hormatly Prezidentimiz „Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna“ ylmy makalasynda beýan etdi.

Ykdysady strategiýa laýyklykda ykdysadyýetiň nazaryýetini, ýurdumyzyň we ösen ýurtlaryň öňdebaryjy tejribesini çuňňur öwrenmek döwrüň talaby bolup durýar.

Ykdysady bilimleriň durmuş tejribesine has ýakynlaşmagy oňa degişli ýazylýan okuw gollanmalaryň sadadan düşnükli ýazylmagyny talap edýär. Şol nukdaý nazardan ugur alyp, ýokary okuw mekdepleriniň talyplaryna, hünärmenlere we kärhanalaryň ýolbaşçylaryna niýetlenen „Maliýe auditi“ atly okuw gollanmasy ýazyldy.

Gollanma girişden, sekiz bapdan ybarat bolup, olarda kärhanalaryň ykdysadyýetini ösdürmekde Türkmenistanyň hormatly Prezidentiniň görkezmeleri, döwlet derejesinde kabul edilen kärhanalara degişli kanunçylyk namalary esasy çeşmeler hökmünde hyzmat etdi.

Gollanmada maliýe auditiniň nazaryýetine, onuň tejribede ulanylyşyna, dürli eýeçilikdäki we pudaklardaky maliýe gatnaşyklaryna, olarda buhgalterlik hasabyň we maliýe auditorlyk işiniň ýöredilişine, salgytlaryň hasaplanylyşyna, degişli guramalara hasabatlary tabşyrmaklygyň tertibine köp üns berilýär.

Maliýe auditi biziň döwletimizde garaşsyzlykdan soň geçirilip başlandy. Dünýä tejeibesinde, ylaýtada ykdysadyýeti ösen döwletlerde maliýe auditi durmuşa berk ornaşdyrylan.

Maliýe auditi köp bir - birine bagly gatnaşyklary, meseleleri öz içine alýar. Maliýe auditiniň meseleleri çylşyrymly, giň we mydama hereketde bolup üýtgäp dur.

Bu gollanmada seredilip geçilýän meseleler boýunça türkmen dilinde bir ýere jemleýän gollanma ýa-da kitap ýok diýsek ýalňyşmarys. Başga dillerde, döwletlerde çykýan gollanmalar, usuly-nazaryýeti hökmünde ulanylýandygyna seretmezden, biziň kärhanalarymyzdaky aýratynlyklary, milli kanunçylyk we gaýry şertleri göz önünde tutulmaýar.

Gollanmada maliýe auditiniň meseleleri, buhgalterlik hasaby, hasabaty, salgyt bilen bilelikde seredilýär. Maliýe hasabaty, has anygy onuň düzüm bölekleri - maliýe auditiniň esasy obýektleri bolup durýar. Emma biziň pikirimiz boýunça buhgalterlik hasabyny we auditorlyk işiniň esaslaryny bilmän kärhananyň maliýe auditini göz önüne getirmek, öwrenmek we ösdürmek mümkin däl. Maliýe auditi bilen hasap ýeketäk Bitewi ulgamyň jemidir. Şu bilimleriň zerurlygyny we gollanma girizilmegini ýenede bir topar sebäpler bilen baglaşdyryp bolar. Sebäpleriň içinden şulary görkezmegi makul bildik:

- Kärhana gözegçilik edýän ýolbaşçylar, kärhananyň maliýe hasabatlaryna, töleg resminamalaryna öz gollaryny çekip jogap bermelidirler. Eger-de, olar buhgalterlik hasabynyň, hasabatyň we auditorlyk işleriniň esaslaryny bilmän, kanunlara laýyk gelmeýän hasabatlara we töleg resminamalaryna öz gollaryny çekip kärhana we döwlete zyýan getirseler, olara garşy administratiw we jenaýat çäreleri görnüp bilner. Kanunlary, düzgünleri bilmeýän ýolbaşçylar jogapkärçilikden boşadylmaýar.

- Kärhanalaryň dolandyryjylary beýleki işgärler bilen bilelikde hasapçylary hem saýlap-seçip işe kabul etmelidirler. Hasapçylaryň bilimlerini barlamak we olaryň işlerine gözegçilik etmek üçin olaryň özleri hasapdan baş çykarmalydyrlar.

- Bazar ykdysadyýeti we bäsdeşlik şertlerinde, hasaba alnyşynyň işi, bahalandyrylyşy we auditorlyk işleriniň ähmiýeti artýar.

Kärhanany netijeli dolandyrmak, hasaby dogry ýöretmek, hasabatlary kanunlara laýyklykda düzüp we öz wagtynda degişli guramalara tabşyrmak üçin, her bir ýaş hünärmen maliýe auditiniň esaslaryny bilmelidir. Bu bolsa öz gezeginde şu aşakdaky meseleleri içgin öwrenmekligi talap edýär:

- kärhananyň ykdysadyýetine we audite degişli Türkmenistanyň kanunlaryny, Prezidentiň kararlaryny, permanlaryny, görkezmelerini;

- maliýe gaznalary döretmäni we netjeli ulanmany;

- salgytlaryň we ýygymlaryň kanunlara laýyklykda hasaplamagy;

- buhgalterlik hasabynyň ýöredilişini we hasabatlaryň düzülişini we şoňa meňzeşleri.

Şu meseleleriň jogaplary gollanmanyň sahypalarynda hem öz beýanyny tapýar. Bazar ykdysadyýeti şertlerinde bu meseleler iň wajyp meselelere öwrülýär.

Maliýe hasabatynyň düzümi bölükleri şol hasabatnyň ýüzünde görkezilen: №1 - maliýe görnüş “ Kärhananyň balansy”, №2 - maliýe görnüş “Maliýe netijeler we olaryň ulanylşy barada hasabat”, №4 –maliýe görnüş “Pul serişdeleriniň hereketi barada hasabat”, №5- maliýe görnüş “Kärhananyň balansyna goşundy”, maliýe hasabatyny aýdyňlaşdyrýan ýazgy.

Görkezilen maliýe hasabatynyň görnüşlerini barlap, auditor öz netijesini berýär. Maliýe hasabatynyň görnüşleri maliýe auditiň esasy obýekti bolup durýarlar.

Gollanmada kärhananyň girdejileri, nyrlary (bahalary), harajatlary, ykdysady taýdan netijeliligi, döredilýän gollary barada giňişleýin maglumatlar berilýär. Kärhananyň esasy ykdysady görkezijileri, gazanýan peýdasy we düşewüntlilik ýaly soraglara seredilýär.

Gollanmanyň köp bölümleri Türkmenistanyň şertlerinde kärhanany döretmek, ony barlatmak, hasaby ýöretmek, auditorlyk işlerini geçirmek, hasabatlary tabşyrmak meselelerine bagyşlanan. Gollanma okyjylara hödürlenýän we peýdalanýan edebiýatlarynyň sanawy we goşundylary bilen tamamlanýar. Hödürlenilýän gollanma ýazylanda Türkmenistanyň hormatly Prezidentiniň ykdysady we ylmy taglymatlary, Türkmenistanyň uzak möhletlere niýetlenen milli Maksatnamalary, çaklamalary, galyberse-de alymlaryň, görnükli hünärmenleriň ylmy işleri öwrenildi.

Şu jähtden bu gollanma diňe talyplar we mugallymlar köpçüligine, telekeçilere, kärhanalaryň ýolbaşçylaryna

degişli däl-de, eýsem halk hojalygynyň dürli pudaklarynda kärhanalaryň ykdysadyýeti bilen gyzyklanýan okyjylar köpçüligine-de peýdaly bolar diýip umyt edýäris. Golanmanyň käbir maglumatlaryny maliýe auditi, bilen meşgullanýan auditorlar öz tejribesinde ulanyp bilerler.

Gollanma Türkmenistanda häzirki döwürde hereket edýän kanunlara we kanunçylyk namalara laýyklykda ýazyldy. Kanunlar, düzgünler bolsa ýyl-ýyldan kämilleşýär we üýtgeýär. Şol sebäpli gollanmada berilen käbir maglumatlaryň üýtgäýmegi mümkin. Şoňa garamazdan gollanmada berilen nazary maglumatlar, kesgitlemeler, maliýe auditiň umumy gurluşy, hasabyň ýöredilişiniň ýörelgeleri, salgyt gatnaşyklary geljekde-de öz güýjini ýitirmezler diýip pikir edýäris.

Garaşsyz ýyllarda Türkmenistanda kem-kemden auditorçylyk gulluklarynyň ähmiýeti ýokarlandy, audit işleri barada kanun kabul edildi, audit standartlary kabul edildi, dürli eýeçilik görnüşlerinde auditor gulluklary hereket edip başladylar. Auditor gulluklary maliýe hasabatlarynyň dogrylygyny we buhgalteriýa hasabatynyň ýola goýluşyny barlamak bilen salgyt gulluklarynyň işlerini ýeňilleşdirýär, kärhanalara görkezilen işlerde maslahat berýärler.

Beýleki derslerden, aýratynlykda, (Mysal üçin, buhgalteriýa auditi, bank auditi, umumy audit) maliýe auditi dersi hususanda maliýe hasabatlarynyň, salgytlaryň dogrylygyny barlamak usullaryny öwredýär. Ders“maliýe” we “salgyt we salgyt salmak” ugurlarynda okaýan toparlar we geljekde önümçilikde işlejek hünärmenler üçin zerurdyr.

Gollanma ýerli maglumatlaryň we maliýe hasabatyna degişli resminamalaryň esasynda bilimleri çuňňurlaşdyrýar. Gollanmada maliýe auditň tejribesine köp üns berilýär.

„Maliýe audit“ okuw gollanmasy “Audit,” “Buhgalteriýa, hasaby”, “Kärhana maliýesi”, „Salgyt we salgyt salmak“ we beýleki ýörite dersler bilen baglanşykly ýazylan.

I Bap. Maliýe auditiniň nazary we hukuk düşüňjeleri.

1.1. Maliýe auditiniň düşüňjesi.

„Audit“ sözi latyn sözünden emele gelip, „diňlemek“ diýen manyny berýär. Audit sözüne ýakyn sözler: auditoriýa - sapaklaryň diňlenýän ýeri, audio kasetalar - diňlenýän kasetalar.

“Auditorlyk iş hakynda” Türkmenistanyň kanunynda auditorlara şeýle kesgitleme berilýär: “Attestasiýadan geçen, auditorlyk işi özbaşdak amala aşyrmaga ygtyýarnamasy bolan we auditorlaryň döwlet reýestrinde bellige alnan adam **auditor** bolup bilýär”.

Auditor barlaglary geçirilende ol ilki hasabaty “diňläp”, ony ilkinji buhgalterlik resminamalary bilen deňeşdirýär. Eger-de ilkinji buhgalterlik hasaby hasabat bilen deň gelmese, onda auditor onuň sebäplerini anyklap, hasabaty düzetmekligiň ýollaryny görkezmelidir.

Barlaglar döwletiň kanunlaryna we degişli kanunçylyga esaslanyp geçirilmelidir. Şonuň üçin auditor barlaglary diňe döwlet tarapyndan berilýän ýörite ygtyýarnamalar (lisenziýalar) esasynda geçirilýär.

Dünýä tejribesinde auditiniň dürli görnüşleri görkezilýär. Şolaryň içinde umumy , buhgalteriýa, maliýe, bank, içerki, daşky, garaşsyz, gijeki, tebigy baýlyklaryň auditini we başgalar.

Her auditiniň öz meýdançasyny (obýekti), maksatlary, wezipeleri, çäkleri, ýörelgeleri we başga aýratynlyklary bar.

Umumy auditiniň maksady we esasy wezipesi – auditorlyk işiniň umumy düzgünlerini, ülnülerini,

ýörelgilerini düzgünleşdirmek, auditň esasy ugurlaryny görkezmek.

Buhgalteriýa auditň maksady we esasy wezipesi buhgalterlik işiniň ýola goýulyşyny, gurnalyşyny barlamak we kanunlara laýyklykda şol işe baha bermek.

Bank auditň maksady we esasy wezipesi – banklaryň hasabyny, hasabatyny, onuň maliýe ýagdaýyny seljerip degişli netije çykarmak.

Içerki audit- kärhananyň, bank edarasynyň, guramanyň, pudagyň içinde öz güýji bilen geçirilýär.

Daşky audit bolsa tersine daşky taraplaryň kömegi bilen geçirilýär. Egerde daşky auditor barlagy barlanýan obýekte hiç hili bagly bolmasa oňa garaşsyz auditor barlagy hem diýilýär.

Gijeki auditor barlaglary myhmanhanalarda geçirilýär. Bu auditň aýratynlygy myhmanhana işiniň aýratynlygy bilen bagly. Sebäbi myhmanhanalar her gün 24 sagat işleýär. Şonuň üçin hem, olarda içerki auditor barlaglary gije geçirmek amatly bolýar.

Tebigy baýlyklaryň auditiniň esasy maksady tebigy baýlyklara baha bermekden ybarat. Mysal üçin, Türkmenistanda tebigy gazyň “Osman” we “Ýaşlar” ýataklary Beýik Britaniýanyň “Gaffneý Klaýn” atly dünýä belli auditor kompaniýasy tarapyndan barlandy we oňa degişli baha berildi.

Maliýe auditň başga auditň görnüşlerinde hem öz orny we aýratynlyklary bar. Olara düşünmek üçin ilki maliýe barada düşünje bolmaly.

Maliýe - pul däl, bu ykdysady gatnaşyklaryň jemidir. Maliýe pul gaznalaryny ýygnamak, olary paýlamak we

netijeli ulanmak bilen bagly ykdysady gatnaşyklary öz içine alýar.

„**Maliýe**“ sözi gadym wagtlar baýlyk manysyny beripdir. „*Mal*“ sözi gadymy Beýik Türkmen Seljuk döwletinde (XI-XII asyr) mal diýen pul görnüşinde ýygňalan salgytlar soňra maliýe diýen ykdysady terminiň emele gelmegine getiripdir, öz gezeginde dürli baýlyklary, gaznalary aňladýar. Şolaryň içinde gymmat bahaly metallary, daşlary, jaýlary, desgalary, enjamlary, başga esasy serişdeleri we dürli görnüşdäki pul serişdeleri görkezme bolar.

Maliýe auditi – pul gaznalarynyň döredilmegini, olaryň paýlanylmagy we netijeli ulanmagy bilen bagly ýüze çykýan pul (ykdysady) gatnaşyklaryny barlamagyny aňladýar.

Maliýe auditi dürli derejelerde geçirilip bilner.

Mikro derejede – maliýe auditi kärhananyň pul toplumlaryny ýygňamak, olary paýlamak we netijeli ulanmak bilen bagly gatnaşyklary barlanmagyny öz içine alýar.

Makro derejede – maliýe menejmenti ýurdy, pudagy maliýe usullarynyň kömegi bilen barlanylmagy aňladýar.

Maliýe auditi öwrenmek üçin hökmany suratda auditorlyk işi bilen bagly kanunlary we başga düzgünnamalary içgin öwrenmelidir. Şol sanda 1996-njy ýylyň iýun aýynyň 18-ne Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanan "Auditorlyk işi hakynda" Türkmenistanyň kanuny çuňňur öwrenmelidir.

Görkezilen kanunyň esasy maksady Türkmenistanda auditorçylyk işini kadalaşdyrmak, onuň guramaçylyk meselelerini çözmek we düzgünleşdirmek bolup durýar.

Kanun esasynda audit hyzmatlaryna şular girýärler: bugalteriýa hasabatlaryny ýola goýmak, dikeltmek, ýöretmek maliýe hasabatyny düzüp bermek, maliýe hojalyk işiniň seljermesini geçirmek, aktiw we passiwlere baha bermek, gymmat bahaly kagyz çykarýan emitentleriň maliýe taýdan üpjünçilik derejesine baha bermek, hojalyk subýektleriň emläginiň gymmatyna baha bermek, hojalyk işiniň dürli ugurlaryndan konsultasiýa bermek we informasiýa üpjünçiligini gurnamak, auditorçylyk işine degişli beýleki hyzmatlary amala aşyrmak we şuna meňzeşler.

Önde goýlan esasy maksada ýetmek üçin bu kanunda şular göz önünde tutulan:

- Auditorlar we auditorlyk işi barada hukuk düşüňjeleri.
- Auditor derejä ýetmek üçin onuň düzgün-tertibi kesgitlenen.
- Auditorlaryň hukuklary we borçlary kesgitlenen.
- Auditorlyk firmalaryny açmagyň tertibi kesgitlenen.
- Auditorlyk Palatasy barada umumy düşüňjeler berlen.
- Auditorlyk işiniň resmileşdirilişi kesgitlenen.

Bu kanuna laýyklykda auditor bolmak üçin dalaşgär hünär synagyndan (attestasiýadan) geçmeli. Hünär synagyndan geçmegiň tertibi ony geçirmek we ygtyýarnama bermek baradaky topar tarapyndan belenilýär. Auditçylyk işi gurnamakda Auditor palatalaryň ähmiýeti uludyr, şu günki güne çenli auditor palatasy döredilenok, onuň işini Türkmenistanyň maliýe ministrliگی yerine ýetirýär.

Hünär synagyny geçirýän we ygtyýarnama berýän toparyň synagyndan geçmek üçin dalaşgär aşakdaky şertlere gabat gelmelidirler:

- ykdysadyýet we hukuk hünärler boýunça gutarnykly ýokary bilimli bolmaly;

- hasapçy, ykdysadyýetçi, derňewçi, , kärhananyň ýolbaşçysy, ykdysady we hukuk ugur boýunça ylmy işgär ýa-da mugallym bolup işläň adamlar bolmaly;

- baş ýyldan az bolmadyk iş tejribesi bolmaly.

Attestasiýa synag ulgamynda geçirilýär. Attestasiýadan geçen dalaşgär auditoryň hünär şahadatnamasyny alýar.

Hünär synagyndan geçip bilmedik dalaşgäriň ondan gaýtadan geçmäge hukugy bardyr, ýöne ol bir ýyldan öň bolmaly däldir.

Hünär synaglary tölegli esasyda amala aşyrylýar. Ony geçirmek üçin bir wagtlaýyn ýygymyň möçberi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenilýär.

Synagdan geçen auditorlara kanuna laýyklykda ygtyýarnama berilýär we olar auditorlaryň döwlet reyestrinde bellige alynýar.

Auditorlyk işe ygtyýarnama bermegi „Auditorlyk işe attestasiýa geçirmek we ygtyýarnama bermek” baradaky iş topary amala aşyrýar.

Ygtyýarnama degişli arzanyň esasynda we ýanyna şular goşulanda berilýär:

- şahsy tarap üçin – hünär şahadatnamasy we ýygymy tölänligi hakynda döwlet resminamasynyň göçürmesi;

- gurama üçin esaslandyryş resminamalary, döwlet tarapyndan bellige alnandygy hakyndaky şahadatnamanyň göçürmesi, şol guramanyň ýolbaşçysy hakyndaky maglumatlar, üç auditoryň hünär şahadatnamalary we ygtyýarnamalary, ýygymy tölänligi hakyndaky töleg tabşyrygynyň göçürmesi. Ygtyýarnama berlendigi üçin

töleg ýygymyň möçberi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenilýär we ol merkezleşdirilen býujetiň girdejisine geçirilýär.

Auditorlyk işini amala aşyrmaga ygtyýarnamanyň berilmegi hakyndaky arza, göz önünde tutulan resminamalaryň hemmesiniň berlen wagtyndan soň, otuz güniň dowamynda seredilmelidir.

Ygtyýarnama berlen wagtyndan güýje girýär we hereket edip başlaýar. Ygtyýarnamanyň hereket ediş möhleti çäklendirilmeýär.

Auditorlyk işini amala aşyrmak üçin berlen ygtyýarnama ony beren gurama tarapyndan şeýle halatlarda ýatyrylyp bilner:

- ygtyýarnama berlenden soň, ony almak üçin auditor ýa-da auditorlyk gurama tarapyndan nädogry maglumatlar berlendigi ýüze çykarylanda;

- auditorlyk gurama tarapyndan "Auditorlyk iş hakynda" Türkmenistanyň kanunynda gadagan edilen işiň görnüşleri amala aşyrylanda;

- auditorlyk barlaglaryň barşynda alnan maglumatlar auditor ýa-da auditorlyk gurama tarapyndan üçünji bir adama barlanýan tarapyň hususy eýesiniň (ýolbaşçysynyň)razylygy bolmazdan berlende;

- auditoryň betnebislikli we şahsy işi babatdaky eden jenaýatçylyklary üçin göz önünde tutulan jeza boýunça kazyýetiň hökümi güýje girende;

- auditorlyk barlaglary geçirmäge we auditorlyk hyzmatlary etmäge mümkinçiligi aradan aýyryan ahwalatlar auditor ýa-da auditorlyk gurama tarapyndan **bilkastlaýyn** (bilgeşleýin) ýaşyrylanda.

Auditor eger auditıñ tassyklan ülnüsini (standartyny) ýerine ýetirmese, üç gezek ýazmaça duýduryşdan soň, “Auditorlyk işe attestasiýa geçirmek we ygtyýarnama bermek baradaky” iş topary auditorlyk ygtyýarnamany togtamak ýa-da ýatyrmak hakyndaky meselä seredýär.

Auditor eger iki ýylyň dowamynda auditorlyk işe girişmese, ol auditi amala aşyrmaga bolan hukugyny ýitirýär. Audit iki görnüşde, ýagny hökmany ýa-da meýletin (inisiatiwa esasynda) bolup biler.

Hökmany audit banklarda, ätiýaçlandyryş guramalarynda, karz edaralarynda, maýa goýum institutlarynda, biržalarda, paýdarlar jemgyýetlerinde, daşary ýurt maýa goýumyny ulanýan kärhanalarda, golçur kärhanalardy, wekilçilik edýän firmalarda, hojalyk şereketlerinde geçirilýär.

Meýletin (inisiatiwa) esasynda audit kärhananyň we audit geçýänleriň özara ylalaşygy esasynda geçirilýär.

Banklaryň, inwestision institutlaryň we ätiýaçlandyryş guramalarynyň auditorlyk barlaglaryny geçirmek üçin **auditoryň ýörite ygtyýarnamasy bolmalydyr**. Ýörite ygtyýarnama auditorlyk barlagyň her bir görnüşi üçin berilýär.

Ýörite ygtyýarnama almak üçin auditor aýratynlykda ýöretilişdirilen synag tabşyrmalydyr, ony tabşyrmagyň tertibi “Auditorlyk işe attestasiýa geçirmek we ygtyýarnama bermek baradaky” iş topary tarapyndan kesgitlenilýär.

Ýörite ygtyýarnamanyň hereket möhleti baş ýyldyr, şol möhlet geçenden soň ygtyýarnamany täzelemek talap edilýär.

Auditoryň auditorlyk işini özbaşdak amala aşyrmaga ýa-da auditorlyk guramany döretmäge ýa-da onda şertnama esasynda işlemäge hukugy bardyr.

Kanuna laýyklykda auditor firmasyny açmak üçin şol firmada **iň azyndan ygtyýarnamaly üç auditor işlemelidir**. Auditorlyk işlerini amala aşyrmak üçin auditor firmasynyň ýörite ygtyýarnamasy bolmaly.

Auditorlaryň we auditorlyk guramalarynyň şulara hukuklary bardyr:

- auditorlyk barlagy geçirmegiň görnüşlerini we usullaryny özbaşdak kesgitlemäge;

- maliýe-hojalyk işiniň hasap we beýleki kadalaşdyrylan resminamalaryny, aktiwini we borçnamalaryny, näçe nagt pul serişdeleriniň barlygyny, gymmatly kagyzlaryny, maddy gymmatlyklaryny hem şolaryň barlanýan taraplarynyň, şol sanda baş kärhananyň, bölünip aýrylan kärhanalaryň, şahamçalaryň we wekillikleriň hasabynyň we maliýe hasabatynyň maglumatlaryna laýyk gelýändigini barlamaga;

- auditorlyk barlagy amala aşyrmak üçin üçünji bir tarapdan zerur bolan ýazmaça maglumaty talap edip almaga;

- “Auditorlyk iş hakynda” - Türkmenistanyň "kanunynyň talaplaryna laýyk gelýän hünärmenleri auditorlyk barlaga gatnaşmaga şertnama esasynda çekmäge;

- barlanýan tarapyndan zerur bolan resminamalar berilmedik ýagdaýynda auditorlyk barlagy geçirmekden boýun gaçyrmaga;

Auditorlar we auditorlyk guramalar şulara borçludylar:

- "Auditorlyk iş hakynda" Türkmenistanyň kanunyny, beýleki namalaryny, ülüňlerini, barlanýan tarap bilen baglaşylan şertnamalary goldamaga;

- auditorlyk barlaglary we beýleki auditorlyk hyzmatlary oňat hilli amala aşyrmaga;

- alnan maglumatlaryň syrny saklamaga;

- auditorlyk barlagyň barşynda alynýan we düzülýän resminamalaryň ynamlylygyny üpjün etmäge;

- barlanýan tarapyň ýolbaşçylaryna hasabynyň ýola goýluşynda we maliýe hasabatyny düzmekde ýüze çykarylan kemçilikler we düzgün bozulmalar hakynda habar bermäge;

- auditorlyk netijede auditoryň salgylanýan bellikleri we gelen netijeleri boýunça kanunçylygyň we kadaly resminamalaryň talaplary hakynda barlanýan tarapa doly maglumat bermäge;

- “Auditorlyk işine attestasiýa geçirmek we ygtyýarnama bermek baradaky” iş toparyna öz işi hakynda ýyllyk hasabatyny bermäge.

Audirlenilýän (barlanýan) kärhananyň şulara haky bardyr:

- auditorlyk barlagy geçirmek üçin auditory özbaşdak saýlamaga;

- auditorlardan ýa-da auditorlyk guramadan şertnamadan gelip çykýan borçlary ýerine ýetirmegi talap etmäge.

Audirlenilýän (barlanýan) kärhana şulara borçludyr:

- auditora barlagy öz wagtynda we gowy hilli geçirmek üçin şert döretmäge;

- oňa zerur bolan ähli resminamalary bermäge;

- auditoryň talap etmegi boýunça dilden ýa-da ýazmaça görnüşde aýdyňlaşdyrma we düşündiriş bermäge;

- auditorlyk barlag döwründe auditoryň işine gatyşmazlyga;

- buhgalterlik hasabyny ýola goýmagyň we maliýe hasabatyny düzmegiň kanun tarapyndan bellenen tertibiniň auditor tarapyndan ýüze çykarylan bozulmalaryny öz wagtynda aradan aýyrmaga;

- auditoryň we auditorlyk guramasynyň şertnamasynyň şertlerinden gelip çykýan talaplary ýerine etirmäge.

Auditorlar **diňe audit işi bilen meşgullanyp, gaýry telekeçilik işleri bilen kanun boýunça meşgullanmaly däldir.**

Kanuna laýyklykda her bir auditoryň **öz şahsy möhüri bolmaly.**

Maliýe auditi öwrenmek üçin hökmany suratda “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanuny çün, jikme-jik öwrenmeli. Sebäbi bu kanun tejribede maliýe auditor barlagy geçirýän auditorlaryň mydama el ýanlarynda. Bitewi kanunyň maglumatlary bilen şu gollanmanyň geljekki sahypalarynda tanşyp bilersiňiz.

Maliýe auditorlyk barlaglary geçirlende dürli usullar ulanylýar. Şolaryň içinde: resminama, galyndy, dolanyşyk, galyndy-dolanyşyk, goşa ýazgy, balans, harajatnama (kalkulýasiýa)- bahalandyryş, tükelleýiş, deňeşdirmek, saýlamak, çaklamak we başga usullary.

Agzalan usullary hem hasapçylar hem dürli auditorlar ulanýarlar. Emma olaryň içinden deňeşdirmek, saýlamak, çaklamak usullary maliýe auditorlyk işine has ýakyndyr.

Türkmenistanda ilkinji buhgalterlik resminamalarsyz hasaby ýöretmek gadagandyr. Şol sebäpli maliýe auditi

geçirilende, aýratyn hem salgytlaryň dogry hasaplanylyşy barlananda ilkinji buhgalterlik resminamalary galdyrylyp barlanýar. Ilkinji buhgalterlik resminamalaryna şular degişlidir: hasap-harytnama (inwoýs), çek, girdeji we çykdaýy kassa orderleri, töleg tabşyrygy, talaby we talaby-tabşyrygy, jarnama, haryt-ulag (demir ýol, awia) ýanhatlary, ynanç haty, şahsy hasapdan bankyň göçürmesi, tabel, töleg sanawnamasy, ýol haty (putýowka), ugradyjy sanawnama we başgalar. Käbir ilkinji buhgalterlik resminamalaryň şertli nusgalaryny gollanmanyň goşulmalaryndan görüp bolar.

Buhgalterlik belliknamalar (registrler) – žurnal, memorial orderler, galyndy-dolanyşyk sanawnamalar, baş we kassa kitaplary ilkinji buhgalterlik resminamalar däl, olaryň kömegi bilen ilkinji buhgalterlik resminamalaryň maglumatlary belli tertibe getirilýär.

Türkmenistanda we başga döwletlerde hasap ýöredilende ähli hasaplaryň başlangyç we ahyrky galyndylary hasaba alynýar, ýagny **galyndy usuly** ulanylýar. Şol galyndylaryň jemleri balansda we maliýe hasabatynyň başga görnüşlerinde jemlenýär.

Kärhanalarda hasabyň galyndysyny çykarmak üçin köplenç hasaplaryň dolanyşygy hem hasaba alynýar, ýagny **dolanyşyk usuly** ulanylýar. Dolanyşyk usulsyz hasaplaryň ahyrky galyndysyny hasaplamak mümkin däl. Sebäbi hasabyň ahyrky galyndysyny hasaplamak üçin onuň başlangyç galyndysyna girdejileriň dolanyşygy goşulyp, çykdaýylaryň dolanyşygy aýrylýar.

Tejribede galyndy we dolanyşyk usullary bile ulanylýar. Şol sebäpli käbir ykdysady edebiýatlarda usullar **galyndy-dolanyşyk usuly** diýlip hem atlandyrylýar.

Türkmenistanda we gaýry döwletlerde buhgalterlik hasaby **goşa (iki taraplaýyn) ýazgy usuly** esasynda ýöredilýär. Maliýe auditorlar maliýe netijeleri barlanlarynda şol usulyň dogry ulanylyşyny hem barlamalydyrlar.

Bir hasapdan pul serişdelerini aýyrman, gaýry hasaba pul serişdeleri goşulmaly däl. Sebäbi çeşmesiz pul serişdelerini sarp etmek mümkin däl we çeşmesiz girdeji bolup bilmez.

Şol sebäpli barlanýän kärhanada (edarada, guramada) bir hasapda girdeji ýazgy edilen bolsa, başga hasapdan hökman çykdaýy ýazgy edilmelidir. Bir hasabyň debet tarapynda ýazgy edilen bolsa başga hasabyň kredit tarapyndan ýazgy edilmelidir, ýagny girdejiniň we çykdaýynyň çeşmeleri hökmany suratda görkezilmelidir.

Goşa ýazgy usuly durmuşda maşgalada, kärhanalarda, halk hojalygynyň ähli pudaklarynda we döwlet derejesinde hasap ýöredilende ulanylýar. Mysal üçin, maşgalaň pul hasabyny ýöredemizde biz hasap ýazgylary etmesegem gelen pul girdejileri çeşmeler boýunça hasaba alyýars , çykdaýy edemizde puly hasapdan aýyryp şol bir wagtyň içinde pikirde çeşmeleri azaldýars. Emma käwagt durmuşda biz şol usula üns beremzok. Usulyň taryhy gadymy döwürlerden gelýär. Goşa ýazgy usulsyz hasaby dogry ýöretmek bolanok. Ol durmuşdan, tejribeden alnan usullaryň biri. Maliýe auditor barlagy geçirilende goşa ýazgy usulynyň doly berjaý edilişi hökmany suratda barlanmalydyr.

Goşa ýazgy usuly balansy düzmäge hem ýardam berýär. Eger-de goşa ýazgy usuly esasynda hasap ýöredilmese, balans (deňleşme) hasabyň netijesinde

çykmaz, ýagny çykdaýylaryň jemi olaryň çeşmelerine gabat gelmez.

Balans (deňleşme) usulynyň kömegi bilen her girdejiniň çeşmesi hasaba alnandygy we her edilen harajadyň öz çeşmesiniň barlygy barlanylýar. Balans usulynyň kömegi bilen goşa ýazgylaryň dogrylygy barlanýar.

Maliýe auditor barlagy geçirilende balansyň aktiw we passiw taraplaryň jemleri hökmany suratda deňeşdirilmelidir we olar deň çykmadyk ýagdaýda sebäbi anyklanylýar.

Harajatnama (kalkulýasiýa), bahalandyryş usuly - bu usulyň kömegi önümiň özüne düşen gymmatyny hasaplamak üçin belenilen tertipde harajatnama (kalkulýasiýa) düzülýär, işlere (hyzmatlara, harytlara) pul görnüşinde baha kesilýär.

Tejribede hasaby ýöretmek we auditorlyk işleri amala aşyrmak üçin **deňeşdirmek usuly** giňden ulanylýar, ýagny gymmatlyklar bir ölçege getirilip deňeşdirilýär.

Deňeşdirmek usulynyň mysaly hökmünde takyk we jemleýji hasabyň deňeşdirmesini görkezip bolar.

Hasap ykdysady edebiýatlarda iki topara bölünýär: **takyk (analitik) we jemleýji (sintetik) hasaplara.**

Takyk hasap - belli bir amaly hasaba alýar, **jemleýji** hasap bolsa birnäçe amallaryň jemlenen hasabyny görkezýär.

Takyk hasabyň maglumatlary jemleýji hasabyň maglumatlaryna gabat gelmelidir. Eger-de ýokarda görkezilen hasaplarda aratapawut bar bolsa, onda hasap nädogry ýöredilýär diýip hasaplanýar.

Takyk hasabyň mysaly hökmünde haýsam bolsa bir hasabyň hasabyny, hasaba alnan belli bir ilkinji buhgalterlik resminamasy çykyş edip biler.

Jemleýji hasabyň mysaly hökmünde— balansy, galyndy-dolanyşyk sanawnamany, maliýe netijeleriň hasabyny, baş, kassa hem başga kitaplaryň we gaýry hasabyň maglumatlaryny görkezip bolar.

Takyk we jemleýji hasabatlarynyň maglumatlaryny deňeşdirmek üçin ilki takyk hasabynyň maglumatlary alynýar. Şol hasaby ýöretmek üçin esas bolan ilkinji buhgalterlik resminamalar galdyrylýar. Eger-de hasap dogry ýöredilip, hasaplarda dogry ýazgylar ýazylan bolsa, onda takyk hasabyň jemi jemleýji hasabyň jemine deň geler.

Eger-de ýazgylar nädogry ýazylan bolsa, onda düzediş işleri geçirilýär ýa-da olary geçirmek barada teklipl berilýär.

Düzediş girizilenden soň ýa-da olary nazara alyp, jemleýji hasap täzeden çykarylýar.

Käbir hasap bilen bagly amallary tutuşlygyna barlamak mümkin ýa-da zerur däl bolup biler Şol ýagdaýlarda maliýe auditorlyk tejribesinde **saýlap barlamak usuly** ulanylýar. Başga söz bilen aýdanyňda ähli amallar barlanman, käbir amallar saýlanylyp barlanýar.

Emma barlag geçirilende esasy amallar, netijeler hökman barlanýar. Ýagny, hasabyň maglumatlarynyň bir-birine hem-de takyk hasaplaryň jemleýji hasaplara gabat gelmegine aýratyn üns berilmelidir.

Saýlap barlamak usuly ýitgileriň (kemçilikleriň) ähtimallygy pes bolup biljek ýagdaýlarda geçirilýär. Emma ýitgileriň (kemçilikleriň) ähtimallygy ýokary bolsa

gymmatlyklar, hasaplar (işler) tutuşlygyna barlanýar. Eger saýlap barlamak usuly geçirlende kemçilikler we ynamsyzlyk ýüze çyksa, amallar tutuşlygyna barlanyp hem bilner.

Uly kärhanalarda hasaby diňe bir hasapçy ýöretmän, birnäçe hasapçylar ýöredýär. Biri, mysal üçin, esasy serişdeleri hasaba alýar. Beýleki hasapçy bolsa materiallary, harytlary, algylary, bergileri hasaplaýar. Üçünji hasapçy zähmete hak tölemek bilen bagly hasaplaşyklary hasaba alýar. Dördünji hasapçy satuwlary, harajatlary hasaplaýar.

Hasapçylaryň işinde täze hasapçy bar bolsa, onda onuň işini barlamaga köplenç köp wagt sarp edilýär. Sebäbi onuň işi hem maliýe nerijelere täsir edip ýitgilere we başga kemçiliklere getirip biler.

Tejribeli maliýe auditorlar, barlagçylar saýlamak barlag usulyny ulananlarynda dürli döwürleri, hasaplary, gymmatlyklary we hasapçylaryň işlerini barlap, hasapda köp kemçilikleri tapýarlar.

Tükelleýiş usuly bilen ýörite düzülýän toparlar hasabatlarda, resminamalarda, buhgalterlik belliknamalarda (registrlerde) görkezilen maglumatlary hakykat bilen deňeşdirýärler. Tükelleiş işleri maliýe we başga auditorlaryň gatnaşmagynda hem geçirilip bilner.

Kärhanalar birmeňzeş hasaplaryň meýilnamasyny hemde usullaryny ulanýarlar. Şol bir wagtyň özünde her kärhanada hasap ýöredilişiniň käbir aýratynlyklary bardyr. Ol aýratynlyklar şulardan gelip çykýar:

- kärhana degişli kanunlaryň aýratynlyklardan;
- salgytlary salmagyň tapawutlardan;
- önüme baha kesmegiň aýratynlyklardan.

Öz gezeginde şol aýratynlyklar girdejileriň we harajatlaryň hasaba alynmagynyň aýratynlyklaryndan emele gelýär.

Dünýä tejribesinde maliýe auditor gulluklary **çaklaýyş** işleri giň geçirýärler. Maliýe seljeriş işleri geçirip olar dürli netijelere (çaklamalara) gelýärler we dürli töwekgelçiliklerden goranmak üçin degişli teklipleri berýärler.

1.2. Kärhananyň döwlet belliginiň alnyşyny maliýe auditor tarapyndan barlanylyşy.

Maliýe auditor barlaglaryň içinde edara görnüşli tarapyň esaslyk maýasyna wagtynda goýum edilişi barlanmagy aýratyn orun tutýar. Şonuň bilen bilelikde maliýe auditor barlagyny ýa-da başga barlaglar geçirilip başlamanka, barlagçylar ilki kärhananyň döwlet tarapyndan bellige alnyşyny barlaýarlar. Bu işleri üstünlikli geçirmek üçin geljekki maliýe auditorlary şol meseleler bilen bagly ähli kanunçylyk namalary içgin öwrenmelidirler.

Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda kärhanalar hereket etmek üçin hokmany suratda döwlet belligine alynmalydyr. Türkmenistanyň ähli edara görnüşli taraplary (geljekde „kärhanalar“ diýlip atlandyrylýar) olary bellige alyş gullugy tarapyndan tassyklanylýan **esasnama (ustaw) ýa-da düzgünnama** laýyklykda hereket etmelidir.

Esasnama ýa-da düzgünnama kärhananyň pasporty hökmünde çykyş edýär. Kärhananyň esasnamasynyň şertli nusgasy şu gollanmanyň 1-nji goşulmasynda görkezilen..

Esasnamada aşakdaky maglumatlar we düzgünler görkezilýär:

- kärhanany döredijileriň sanawy hem olar barada, esaslyk maýasynyň (ustaw hazynasynyň) möçberi, esaslandyryjylaryň paýlary hakynda maglumatlar;

- kärhananyň hukuk salgysy, işiniň maksatlary we görnüşleri, hukuklary we borçlary barada maglumatlar;

- gaznalaryň döremeginiň tertibi we girdejileriň paýlanyşy;

- kärhananyň dolandyrylyşy we zähmet gatnaşyklarynyň esaslary;

- işi üýtgedip guramagyň we bes etmegiň şertleri;

- hasap we hasabatlylygyň ,Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelmeýän beýleki düzgünleri.

Esaslandyryjyň şertnamçasynyň şertli mysalyny şu gollanmanyň 2-nji goşulmasyndan görüp bolar. Resminamada kärhananyň esaslyk maýasyna goýuljak goýumlar barada maglumatlar berilýär. Esaslandyryjy bir tarap bolanda, ýagny hususy kärhana döredilende, esaslandyryş şertnamasy Bellige alyş gullugy tarapyndan talap edilmelidäldir.

Görkezilen resminamalara kärhananyň dürli maliýe gatnaşyjkary baglydyr. Şol sanda esaslyk maýasynyň goýulyşy, salgytlaryň, ýygymlaryň tölenilişi, peýdanyň paýlanylyşy we başgalar.

Esaslandyryjylaryň **emläk goýumy hökmünde** diňe esaslandyryjynyň eýeçiligi bolan pul serişdeleri (manatlar ýa-da daşary ýurt walýutasy), gymmatly kagyzlar, beýleki zatlar, emläk hukuklary ýa-da pul gymmatlygy bolan beýleki hukuklar **bolup bilerler. Şahsy emläk däl**

hukuklar we maddy däl eşretler görnüşinde goýum goýulmagyna ýol berilmeýär.

Kärhananyň esaslyk maýasyna goýuljak emläk goýumynyň bahasy esaslandyryjylaryň şertnamasy baglaşylmanka ylalaşylmalydyr. Eger emläk zaýalansa (hatardan çyksa) we şertnamada başga şert goýulmadyk bolsa onuň öwezini gaýtarmak goýum goýuja ýüklenilýär.

Umumy ýygnaýyň razylygy bolmazdan, emlägiň möhletinden öň alynmagyna **ýol berilmeýär,** ony peýdalanmak hukugy kärhananyň esaslyk maýasyna goýum bolup hyzmat edýär.

Guramaçylyk-hukuk görnüşine garamazdan edara görnüşli taraplar hereket eder ýaly, öz esaslyk maýasyny döretmelidirler.

„Kärhanalar hakynda“ Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda döwlet kärhanasynyň esaslyk maýasynyň iň pes möçberi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenilýär.

Ýokarda agzalan kanuna laýyklykda **ýekebara kärhanalar** bir ýylyň dowamynda **iň azyndan** döwlet tarapyndan salgytlary hasaplamak üçin kesgitlenen binýadynyň **25** essesini döreýiş gaznasyna goýum etmelidirler. Häzirki döwürde bolsa ol şeýle hasaplanylýar $25 \times 50 = 1250$ manat.

Hyzmatdaşlyk (kooperatiw) kärhanasynyň döreýiş hazynasynyň **iň pes möçberi** Türkmenistanda belenilen zähmet hakynyň iň pes möçberinden **50** esse köp möçberde bolmalydyr.

Jemgyýetçilik guramasynyň kärhanasynyň esaslyk maýasynyň **iň pes möçberi** Türkmenistanda belenilen

zähmet hakynyň iň pes möçberinden **100** esse köp möçberde bolmalydyr.

Hojalyk şereketi hökmünde hereket edýän kärhanalaryň döredijileri bir ýylyň dowamynda jemgyýetçilik guramasynyň kärhanalarynyň dörejileri ýaly, hem esaslyk maýasyna **iň pesinden** Türkmenistanda belenen zähmet hakynyň iň pes möçberinden **100** esse artyk möçberinde goým etmelidirler. Häzirki döwürde onuň möçberi 5000 manatdan artyk bolmalydyr.

Kärhananyň esaslyk gaznasyny esaslandyryjylar tarapyndan pul serişdeleri, şeýle hem emlägi (jaýlary, desgalary, maşynlary, enjamlary, materiallary we ş.m.), pul bahasy bolan emläk we beýleki hukuklary goýmak ýoly bilen ony esaslandyryjylaryň (gatnaşyjylaryň) goýumlarynyň jeminden emele gelýär.

Eger esaslandyryş şertnamasy tarapyndan başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, her bir gatnaşyjynyň döreýiş hazynasynyň umumy jemine bolan goým gatnaşygy gatnaşyjynyň döreýiş hazynasyndaky paýy bolup durýar. Şeýle paý бүtiniň bir bölegi görnüşinde ýa-da göterimlerde aňladylyp bilner.

Esaslandyryjylaryň kärhananyň esaslyk maýasynyň möçberi, eger „Kärhanalar hakynda“ kanun tarapyndan başgaça belenenilmedik bolsa, esaslandyryjylaryň (gatnaşyjylaryň) arasyndaky ylalaşyk boýunça takyklanlyýar.

Değişli guramaçylyk-hukuk görnüşlerindäki kärhanalaryň esaslyk maýasynyň möçberi ýokarda belenen pes möçberlerden az bolup bilmez.

Iş hakyny, baýraklary we beýleki tölegleri tölemegi peýdalanmak ýoly bilen esaslyk **maýasynyň möçberini**

azaltmaga kärhananyň hukugy ýokdur. Kärhananyň esaslyk maýasynyň möçberi diňe „Kärhanalar hakynda“ Türkmenistanyň kanuny tarapyndan bellenen halatlarda azaldylyp bilner.

Esaslandyryjylar (gatnaşyjylar) kärhanany döwlet belligini almankylar esaslyk maýasynyň 50 göterimini bankda wagtlaýyn hasaby açyp goýmalydyrlar. Kärhana hasaplaşyk hasabyny açandan soň şol pul serişdeler kärhananyň hasaplaşyk hasabyna geçirilýär.

Pul ýa-da emläk goýumynyň ikinji bölegi kärhana bellige alnandan soň bir ýylyň dowamynda goýulýar.

Esaslyk maýasy „Kärhanalar hakynda“ kanun tarapyndan kesgitlenilen möhletlerde doly tölenilmedik halatynda kärhana özüniň esaslyk maýasynyň azalýanlygyny yglan etmelidir we bu ahwalaty bellenen tertipde bellige almalydyr ýa-da öz işinin ýatyrylmagy arkaly besetmelidir.

Eger esaslandyryjy (gatnaşyjy) kärhananyň esaslyk maýasyna bellenen möhletde we şertlenilen möçberde goýumy (paýy) goşmasa, onda oňa goýumyň ýetmeýän bölegini goşmagyň täze möhletini görkezmek bilen duýduryş iberilýär. Goýumyň galan bölegini goşmak üçin goşmaça möhlet üç aýdan köp bolmaly däl.

Eger goýumyň (paýyň) ýetmeýän böleginiň goşmak baradaky borçnama berlen goşmaça möhletde hem ýerine ýetirilmese, onda ol gatnaşyjylaryň düzüminden çykarylýar we oňa bu barada habar berilýär. Şol sebäpli çykarylan gatnaşyjy goýumyny (paýyny) tölemän, **kärhana ýetiren zyýany üçin jogapkärçilik çekýär.**

Kärhananyň galan gatnaşyjylary çykarylan gatnaşyjynyň goýumyny (paýyny) esaslyk maýasyna özleriniň goýumlarynyň ululygyna ölçegdeş doly möçberde töläp (goýup) hem bilerler. Şeýlelikde, olaryň goýumlary (paýlary) tölenen (goýlan) pullaryň hasabyna artýar.

Esaslyk maýasyndan çykarylan goýum (paý) ýa-da ol galan gatnaşyjylar tarapyndan tölenilen (goşulan) halatynda çykarylan gatnaşyjynyň esaslyk maýasyndan diňe öz goşan (töläň) goýum (paý) bölegini yzyna gaýtaryp almaga bolan hukugy bardyr.

Kärhananyň esaslyk maýasyny artdyrmak hakyndaky karar kärhananyň esasnamasyna üýtgemeler girizmek bilen gatnaşyjylaryň umumy ýygnagy tarapyndan kabul edilýär. Kärhananyň esaslyk maýasyny artdyrmak onuň doly töleginden soň ýol berilýär.

Kärhananyň esaslyk maýasyny artdyrmak şu aşakdaky ýollar arkaly amala aşyrylyp bilner:

- kärhananyň ähli gatnaşyjylary tarapyndan geçirilýän goşmaça tölegdeş goýumlar bilen;

- esaslyk maýasynyň möçberini kärhananyň hususy maýasynyň hasabyna, şol sanda ätiýaçlyk maýasynyň hasabyna artdyrmak bilen;

- kärhananyň esaslyk maýasyna täzedən nyrh kesmek bilen, olaryň hakyky bahasy olaryň balans bahasyndan ýokary geçýär. Täzedən nyrh kesmek işi diňe garaşsyz bilermenler tarapyndan geçirilip bilner;

- bir ýa-da birnäçe gatnaşyjylar tarapyndan däl-de, muňa galan ähli gatnaşyjylaryň razylygy bilen, goşmaça goýumlaryň goýulmagy bilen;

- kärhananyň düzümine täze gatnaşyjylary kabul etmek bilen.

Kärhananyň esaslyk maýasynyň azaldylmagy kärhana gatnaşyjylaryň ählisiniň goýumlarynyň möçberini ölçegdeş azaltmak ýoly bilen ýa-da aýry-aýry gatnaşyjylaryň paýlaryny doly ýa-da **bölekleyin üzlüşmek arkaly amala aşyryp bolar.**

Munuň üçin gatnaşyjylaryň umumy ýygnagy kärhananyň esasnamasyna üýtgemeler girizmek hakyndaky karary kabul edýär. Kärhana esaslyk maýasyny azaltmak bilen baglanyşykly hasaplaşyklary diňe kärhanany kanuna laýyklykda gaýtadan bellige almagy geçireninden soň geçirmäge haklydyr.

Eger kärhananyň nobatdaky maliýe ýylynda eden jemleri boýunça onuň sap aktiwleriniň bahasy esaslyk maýanyňkydan az bolsa, onuň işiniň birinji ýyly muňa girmeyär, onda kärhana ony gysgaltmaga we esaslyk maýasyny belenilen tertipde bellige almaga borçludur. Eger sap aktiwleriň bahasy esaslyk maýasynyň in pes möçberinden aşak düşse, onda kärhana **ýatyrylmaga degişlidir.**

Esaslyk maýasy gatnaşyjynyň paýyny üzlüşmek ýoly bilen azaldylanda galan gatnaşyjylaryň paýlary ölçegdeş üýtgeýär.

Kärhananyň esaslyk maýasynyň azaldylmagyna onuň **ähli algydarlaryna habar berlenden soň ýol berilýär.** Algydarlar kärhananyň borçnamalaryny möhletinden ön ýerine ýetirmegi ýa-da bes etmegi hem-de özlerine ýetirilen ýitgileriň öwezini dolmagy talap etmäge haklydyrlar.

Kärhanalaryň dolandyryjy edaralary esaslyk maýasyny azaltmak hakyndaky karary çap etmäge borçludyr, kärhananyň gös - göni algydarlaryna bolsa, bu hakda karar çykarylandan soň, **15 günün dowamynda ýazmaça mälim edilmelidir.** Bildirişde esaslyk maýasynyň azaldylmagyna närazy algydarlar bilen boýun alnan borçnamalar esasynda üpjün etmäge ýa-da üzlüşmäge taýýardyklary hakynda habar bolmalydyr.

Eger bildiriş çap edilenden ýa-da her birine aýratyn habar edilen gününden soň **30 güne çenli möhletde** olar özleriniň närazylygy barada ýazmaça arz etmeseler, onda esaslyk maýasynyň azaldylmagy boýunça **algydarlaryň razylygy alyndagy hasap edilýär.**

Döwlet kärhanasynyň esaslyk maýasy „Türkmenistanyň buhgalterlik hasabatly hakynda“ kanunyna we Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk namalaryna laýyklykda azaldylp bilner.

Goýumyň yzyna gaýtarylmagy esaslyk maýasynyň azaldylmagy bellige alnandan soň, **12 (on iki) aýyň geçmegi bilen hem bolup biler.** Gatnaşyja goýumynyň gaýtarylyp berilmeginiň hasabyna kärhananyň esaslyk maýasynyň azalan soňky möçberi „Kärhanalar hakynda“ kanun tarapyndan bellenen in pes möçberinden az bolup bilmez.

Daşary ýurtlar bilen iş salyşýan kärhanalar, aýratyn hem daşary ýurtlaryň raýalarynyň hasabyna gurlan kärhanalar Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministriliginiň „Edara görnüşindäki taraplary we maýa goýum taslamalaryny döwlet tarapyndan hasaba almak müdirligi“tarapyndan hökmany suratda hasaba alynmalydyrlar.

Esaslyk maýa goýumlarynyň goýluşy wagtal-wagtal täzeden barlanylýar. Maýa goýumlarynyň goýluşy kärhananyň esaslyk resminamalarynda görkezilen möçberlerinden pes derejede goýulsa, **onda şol kärhana döwlet belliginden aýrylyp bilner.**

Kärhananyň esaslyk maýasyna goýumlaryň hakykatdan hem goýulmagy we olaryň hasaba alynyşy auditor gulluklary tarapyndan barlanylýar. Barlagyň netijeleri auditorçylyk işiniň netijesinde görkezilip, Türkmenistanyň ykdysadyýet we ösüş ministriliginiň edara görnüşli taraplary we inwestision taslamalary döwlet hasabyna alyş müdirýetine tabşyrylýar.

Kärhanalaryň esaslyk maýasyna goýulmaly goýumlaryň möçberi ýokarda agzalan döwlet gullugy - müdiriýeti taraplaryndan kesgitlenilýär.

Kärhana döwlet belligini alanda buhgalterlik hasabynda esaslandyryş resminamalarda **meýilnamalaşdyrylan esaslyk maýasynyň möçberinde** ilkinji buhgalterlik ýazgysy edilýär, ýagny giriş balansy düzülýär:

Debet 75 „Esaslandyryjylar bilen hasaplaşyklar“ Kredit 85 „Esaslyk maýasy“.

Esaslyk maýasyna goýumlar goýlanda şeýle ýazgylar edilýär:

Debet 51 „Hasaplaşyk hasaby“ Kredit 75 „Esaslandyryjylar bilen hasaplaşyklar“;

Debet 01 „Esasy serişdeler“ Kredit 75 „Esaslandyryjylar bilen hasaplaşyklar“;

Debet 50 „Kassa“ Kredit 75 „Esaslandyryjylar bilen hasaplaşyklar“.

Meýilnamalaşdyrylan **esaslyk maýasynyň möçberinde** maýalar goýulandan soň 75-nji balans hasaby

ýapylmaly, ýagny kärhananyň esaslandyryjylardan algysy ýapylýar (üzülýär).

Kärhana kanun boýunça ýapylýança ýa-da Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministriliginiň „Edara görnüşindäki taraplary we maýa goýum taslamalaryny döwlet tarapyndan hasaba almak müdirligi“ tarapyndan onuň esaslyk maýasy üýtgedilmese kärhananyň görkezilen maýasy durnukly bolmalydyr.

"Kärhanalar hakynda" Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda **kärhanany döwlet bellegine almakdan ýüz öwürmäge şu halatlarda ýol berilýär:**

- esaslandyryş resminamalary görkezilen kanuna laýyk gelmese , ýagny kärhanany döretmegiň tertibi bozulsa;
- ýokarda görkezilen resminamalaryň haýsydyr biriniň esaslandyryjylar tarapyndan berilmese;
- kärhananyň işleriniň ähli görnüşleri döwletde hereket edýän kanunlarda gadagan edilende .

Kärhanany bellige almakdan ýüz öwürmäge başga esas bolmasa ýol berilmeýär. Kärhanany bellige almakdan ýüz öwrülen halatynda bellige alyjy **ýüz öwrülmeginiň sebäplerini ýazmaça görnüşde düşündirip, edaranyň bellige almaga hödürlän resminamalaryny arzaça gaýtaryp berilmelidir.**

Kärhananyň esaslandyryjylary tarapyndan ähli zerur resminamalary Bellige alyş gullugyna tabşyrylandan soň kärhanany döwlet **belligine almak ýa-da almakdan ýüz öwürmek** hakynda karar kanuna laýyklykda **iki hepäniň** içinde çykarylmaladyr.

Kärhanany bellige almakdan ýüz öwrülendigi, ony bellige almak üçin bellenen möhletiň berjaý edilmändigini bilen bagly meseleler **kazyýet arkaly çözülýär.**

Döwlet belligine alnan kärhananyň esaslandyryjylaryna şu gollanmanyň 3-nji we 4-nji goşulmalarynda görkezilen resminamalar berilýär. Ýagny olara döwlet tarapyndan hasaba almak hem-de döwlet sanawyna girizmek baradaky şahadatnama we Türkmenistanyň Edaralaryň ýeke-täk döwlet sanawyndan göçürme gowşurylýär. Olarsyz maliýe hereketleri amala aşyrmak kärhana üçin gadagan. Şol sebäpli maliýe auditor barlagy geçirilende olar hökmany suratda barlanýar.

Görkezilen şahadatnama ýitirilen halatynda kärhananyň ýazmaça arzasy esasynda Türkmenistanyň Bellige alyş gullugy baş senenama (kalendar) günün dowamynda döwlet belligine alnyşy hakyndaky şahadatnamanyň ikinji nusgalygyny bermegi amala aşyryär.

Kärhana döwlet bellegine alnandan soň ygtyýarnamalar talap edilýän işlere ygtyýarnamalary almalydyr. Ygtyýarnamalary almaly işiň görnüşleriniň sanawy bilen şu gollanmanyň 6-njy goşulmasyny görüp tanyşyp bolar. Biziň döwletimizde ygtyýarnamalar 2008-nji ýylyň iýul aýynda kabul edilen “Işleriň aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlandyrmak hakyndaky” kanun esasynda talap edilýär.

“Ygtyýarnamalary berýän ministrilikleriň, edaralaryň we ygtyýarlandyrmaga degişli işiň aýry-aýry görnüşleriniň sanawy hem-de ygtyýarlandyrmany resmileşdirmek bilen bagly alynýan döwlet pajynyň möçberleri” Türkmenistanyň Prezidentiniň 2009-njy ýylyň 27-nji fewralynda çykaran N10281 karary bilen tassyklanyldy.

Kanun boýunça ygtyýarnamalary kärhana döwlet belligini alýança talap etmäge ýol berilenok. Döwlet belligine alnan , ygtyýarnamasyz hereket edýän kärhananyň , şeýle işi amala aşyrmakdan **alnan girdejisi (peýdasy) möçberinde** barlag esasynda ýüze çykarylsa, Türkmenistanyň Merkezleşdirilen býujetiniň girdejisine almak görnüşinde **maliýe jerimesi ulanylýar**. Jerimäniň möçberi şeýle girdejiniň (peýdanyň) möçberinden **tölenen salgytlaryň möçberine azalýar**.

Eger geçirilýän barlaglaryň barşynda girdejileriň (peýdanyň) ýa-da oňa degişli çykdajylaryň hasaba alynmandygy ýa-da şeýle maglumatlaryň berilmeyändigini ýüze çykarylsa, onda ygtyýarlandyryjy edara (beýleki gözegçilik edarasy) özünde bar bolan maglumatlaryň esasynda, degişli ýagdaýlarda harytlaryň (işleriň, hyzmatlaryň) kesilen bahasyny, **25 göterim möçberinde** düşewüntililigi (haryt dolanyşygynyň **8 göterimi-sowda işler üçin**) ulanyp, girdejiniň (peýdanyň) çak edilýän möçberini hasaplamaga we bellenmäge haklydyr.

Ygtyýarnamasyz hereket edýanlara garşy, şol sanda döwletiň belligine alynmadyk taraplara garşy, Türkmenistanyň kanunçylyk namalarynda görkezilen başga çäreler hem görülip bilner.

Maliýe auditor barlagynyň wajyplygy salgyt jerimeleriniň azaldylmagy bilen bagly. Egerde kärhana salgytlary, ýygymlary kem hasaplan bolsa, onda ol 40 göterim möçberde jerime töleýär. Kem hasaplanan salgytlaryň, ýygymlaryň möçberine 0,03 göterim möçberde puşman goşulýar.

Egerde auditoryň teklibi esasynda salgyt (ýygym) täzeden hasaplanylýp tölenilse kem tölenen möçbere jerime salnanok.

Kanuna laýyklykda salgyt kanunçylygynyň bozulandygynyň ýüze çykarylan ýylyndan öňki **bäş salgyt ýylyndan köp bolmadyk döwür aralygynda amala aşyrylan düzgün bozulmalar üçin maliýe jerimesi salnyp bilner.**

Maliýe jerimleri kararyň gowşurylan pursadyndan başlap **bäş günüň dowamynda tölenýär.**

Salnan maliýe jerimelerini tölemek **salgyt tölenenden soň geçirilýär.**

Eger resminamalaýyn salgyt barlagynyň ykrarhatyna seredilende Türkmenistanyň Jenaýat Bitewi Kanunynda jogapkärçilik çekilmegi bellenen jenaýat alamatlarynyň barlygyna şaýatlyk edýän salgyt hukuk bozmalarynyň mysallary ýüze çykarylan halatynda, resminamalaýyn salgyt barlagynyň ykrarhaty we barlagyň resminamalary, olara salgyt gullugynyň ýolbaşçysy (ýolbaşçysynyň orunbasary) tarapyndan seredilenden soň **on günden gijä galman hukuk goraýjy edaralara geçirilýär.**

Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 263-nji maddasyna laýyklykda maliýe resminamalaryna girdejiler ýa-da çykadjkylyk hakynda göz-görtele ýoýlan maglumatlary girizmek ýoly bilen ýa-da maliýe resminamalaryny ýok etmek arkaly we salgyt salynýan beýleki zatlaryň ýaşyrylmagy ýa-da başga usul guramalardan salgytlary uly möçberde tölemekden boýun gaçyrylmagyna getiren bolsa, üç ýyla çenli möhlet bilen belli bir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edilip zähmete hak tölemeginiň ortaça aýlyk möçberiniň ellisinden

iki ýüzüsine çenli bolan möçberde jerime salynýar, ýa-da **iki ýyla çenli düzediş işlerinde işletmek ýa-da üç ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.**

Şonuň ýaly etmiş, eger:

- a) gaýtadan;
- b) deslapdan dilleşmek boýunça adamlaryň topary tarapyndan”;
- ç) aýratyn uly möçberde edilen bolsa,

üç ýyla çenli möhlet bilen belli bir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum edilip ýa-da mahrum etmän we emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman, zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýüzüsinden iki ýüzüsine çenli bolan möçberde jerime salynýar ýa-da emlägini muzdsuz alyp ýa-da muzdsuz alman we üç ýyla möhlete çenli belli bir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek bilen, **üç ýyldan baş ýyla çenli azatlykdan mahrum etmek jezasy berilýär.**

Bellik:

1. Eger tölenilmedik salgydyň mukdary zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň **bir ýüz ellisinden** geçýän bolsa, ol guramalardan uly möçberdäki salgydy tölemekden boýun gaçyrylmagy diýlip hasap edilýär.
2. Eger tölenilmedik salgydyň mukdary zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň **bäs ýüzüsinden geçýän** bolsa, ol guramalardan aýratyn uly möçberdäki salgydy tölemekden boýun gaçyrylmagy diýlip hasap edilýär.
3. Eger Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 263-maddasynda göz önünde tutulan jenaýaty ikinji gezek eden

wezipeli adam jwenáýyň üstüni açmaga ýardam etse we ýetirilen zeleliň öwezini dolulygyna dolsa, ol azatlylykdan mahrum etmek görnüşindäki jezadan boşadylýar.

„Kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakynda“ Türkmenistanyň kanunyň 18-nji maddasyna laýyklykda kiçi we orta telekeçiligiň subýektleriniň maliýe-hojalyk işiniň barlagy döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralary we hukuk goraýjy edaralary tarapyndan **üç ýylda bir gezekden ýgy bolmazdan geçirilýär**. Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde operativ-agtaryş işi we kazyýet çözgütleriniň ýerine ýetirilmegi bilen baglanyşykly barlaglar muňa degişli däl.

Kärhanalar diňe esasnamada (düzgünnamada) görkezilen işleri amala aşyrmaga haklydyrlar. Egerde kärhana başga işleri, goşmaça hyzmatlary amala aşyrjak bolsa, onda ol esasnamasyna (düzgünnamasyna) degişli üýtgemeleri girizip olary Bellige alyş gullukda tassyklatmalydyr.

Kärhananyň esaslandyryş resminamalaryna üýtgeşmeler we goşmaçalar girizilende kärhana Türkmenistanyň Bellige alyş gullugyna **bir hepdäniň dowamynda bu barada habar bermäge borçludur**.

Kärhananyň adynyň üýtgedilip guralmagy, onuň eýesiniň ýa-da hukuk salgysynyň çalyşmagy, esaslandyryjylaryň düzüminiň, esaslyk maýasynyň möçberi ýa-da kärhananyň işiniň görnüşleri, guramaçylyk-hukuk şekiliniň täzeden üýtgedilmegi, onuň şahamça ýa-da wekillik döretmegi göz önünde tutýan esaslandyryş resminamalaryndaky üýtgeşmeler kärhananyň diňe

gaýtadan bellige alynmagy geçirilen pursatyndan güýje girýär.

Kärhanany gaýtadan bellige almaklyk Türkmenistanyň Bellige alyş gullugy tarapyndan kärhanany bellige almak üçin göz önünde tutulan tertipde we möhletlerde amala aşyrylýar.

Kärhanany ýatyrnak önümçilik bilen baglanyşykly batyp galmak hakyndaky işler tamamlananda, şeýle hem ol ýalňyş bellige alnanda ýa-da kärhananyň döredilmegi **kazyýet tarapyndan** hakyky däl diýlip ykrar edilende döwlet belligini geçiren edaranyň **şol kärhananyň bellige alnyşyny ýatyrmaga hukugy bardyr.**

Kärhananyň bellige alnyşyny ýatyrnak edara görnüşli taraplar boýunça **onuň ýeke-täk döwlet sanawyndan çykarylmagyna eltylýar.**

Kärhananyň şahamçalary, wekillikleri kärhanalary bellige almak üçin bellenen tertipde döwlet belligine alynmaga degişlidir we edara görnüşli taraplaryň ýeke-täk döwlet sanawyna goşulýar.

Şahamçalary we wekilligi bellige almak üçin şu resminamalar hödürlenilýär:

- şahamçany ýa-da wekilligi döretmek we onuň işini alyp barmak üçin tabşyrylan adamy bellemek hakynda kärhananyň ýolbaşçy edarasynyň kararlary;

- şahamçanyň ýa-da wekilliği işiniň özeni hakynda maglumat;

- şahamçany ýa-da wekilligi döredýän kärhananyň esasnamasynyň göçürmesi we bellige alnandygy hakynda şahadatnamasy.

Şahamçanyň ýa-da wekilliğiň döredilendigi hakynda olary **döredýän kärhananyň ýerleşýän ýeri boýunça Bellige alyş gulluga habar berilýär.**

Türkmenistanyň kanunlary boýunça kärhanalaryň şu **hukuklary** bardyr:

- kanunçylygy tarapyndan gadagan edilmedik işiň bir ýa-da birnäçe görnüşlerini amala aşyrmaga ;
- ygtyýarynda bar bolan emlägi bilen **öz islegi boýunça peýdalanmaga**, (egerde hereket edýän kanunçylygynda başga şertler göz önünde tutulmadyk bolsa);

- pul serişdelerini saklamagyň, hasaplaşygyň, karz almagyň we kassa hereketleriniň ähli görnüşlerini amala aşyrmak üçin döwletiň banklaryň birinde **özüniň hasaplaşyk, walýuta we beýleki hasaplary açmaga.** Kärhanalaryň döwletiň **çäklerinden daşardaky banklarda öz hasabyny** açmagynyň tertibi Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenilýär;

- daşary ykdysady işini, başga döwletleriň kärhanalary bilen hasaplaşyklary** amala aşyrmaga. Şu işleri amala aşyrmak üçin kärhana gollanmanyň 5-nji goşulmasynda görkezilen Türkmenistanyň daşary ykdysady aragatnaşyklara gatnaşyjysynyň şahadatnamasyny almalydyr ;

- öz önümlerini, işlerini, hyzmatlaryny, önümçilik galyndylaryny **özbaşdak bellän nyrhlary we tarifleri boýunça ýa-da şertnamalaýyn** esasyda, kanunda göz önünde tutulan halatlarda bolsa **döwlet nyrhlary boýunça ýerleşdirdirmäge;**

- bellenen salgytlary we beýleki hökmany tölegleri býujete töläp, öz girdejilerine ygtyýarlyk etmäge .

- kanunda gadagan edilmedik girdejilerden we beýleki çeşmelerden emläkleri edinmek;

- bellenilen tertipde ätiýäçlyk we beýleki hazynalaryny döretmek;

- kanunlarda göz önünde tutulan başga hukuklary.

Türkmenistanyň kanunlary boýunça kärhanalar şulara borçlydyrlar:

- hasaby, hasaplaşyklary we maliýe we statistiki hasabatlary döwletiň kanunlarynda bellenilen tertipde we ölçeglerde alyp barmaga we degişli döwlet we başga guramalaryna tabşyrmaga;

- karzlyk şertnamalary we hasaplaşyklary baradaky düzgünlerini berjaý etmäge;

- nagt pul , nagt pulsuz edilýän hasaplaşyklary, karz we kassa hereketleri Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan tassyklanylan tertibine laýyklykda geçirmäge;

- diňe ýörite rugsat (ygtyýarnama) esasynda amala aşyrylýan işleriniň aýratyn görnüşlerine ygtyýarnamalary almaga;

- kanunlara laýyklykda salgytlary we beýleki hökmany tölegleri tölemäge.

-özi öndürýän önümleriniň, ýerine ýetirýän işleriniň, hyzmatlarynyň hiline jogap bermäge, döwletiň üňnilerini (standartlaryny) berjaý etmäge;

- “Zähmet hakynda” Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen kadalary we şertleri berjaý etmäge. Ýagny işgärlere zähmete hak tölemegiň Türkmenistanda bellenilen in pes möçberini, zähmetiň sagdyn we howpsuz şertlerini we olary durmuş taýdan goramagyň çäklerini üpjün etmäge;

- işgäriň saglygyna ýetirilen zyýan üçin kanunlarda göz önüne tutulan **jogapkärçiligi çekmäge;**

- kärhanalaryň işine gözegçiligi amala aşyrmak wezipesi yüklenilen **salgyt, tebigaty goraýyş we beýleki edaralara öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde kärhananyň işini barlamak üçin şertleri döretmek.**

- kanunlarda göz önünde tutulan başga borçlary berjaý etmäge.

Kärhananyň ýolbaşçylary öz borçlaryny we hukuklaryny gowy bilmelidirler. Borçlary gysarnyksyz berjaý edip, hukuklaryny bolsa öz wagtynda ulanmagy we talap etmäni başarmalydyrlar.

“Kärhanalar hakynda” kanun, başga kanunlar bilen bilelikde ýolbaşçylaryň ýanlarynda mydama bolmalydyr. Kanunlara esaslanyp hereket edýän ýolbaşçylaryň işleri köplenç rowaç bolýar we üstünliklere getirýär.

Dünýä tejribesinde kärhanany açmagyň, ygtyýarnamalary, sertifikatlary, şahadatnamalary almagyň tertibi ýyl ýyldan aňsatlaşýar. Onuň hem sebäbi bar. Kärhanalaryň sany köpelse döwletiň (ýerli býujetleriň) girdejileri, iş ýerleri köpelyär. Käbir döwletlerde (Orsýetde, Ýewropa bileleşigine girýän döwletlerde) kärhanany döwlet belligine goýdurmak üçin bir edaranyň bir otagyna ýüz tutmak ýeterlik. Başga edaralar (statistiki, salgyt, ygtyýarnamalaşdyrýän gulluklary, bank we ş.m.) bilen ýüze çykýan meseleleri, şol edara internet ýa-da göni aragatnaşyk ulgamyň kömegi bilen özi çözüär. Göni aragatnaşyk ulgamynyň kömegi bilen döwlete, kärhananyň esaslyk maýasyna, ygtyýarnamalar, sertifikatlar, şahadatnamalar we başga tölegler üçin pul serişdeleri şol ýerden göni geçirilýär.

Orsýetde häzirki döwürde telekeçiligi goldamak we raýatlaryň meselelerini çalt çözmek üçin “elektron hökümet” ulgamy hem döredilýär. Şol ulgamyň kömegi bilen döwlet gulluklary bilen aragatnaşygy saklamaklyk göz önüne tutulýar. Ol bolsa köp meseleleri çözmäni aňsatlaşar diýip garaşylýar.

Kärhanany açmagyň, ygtyýarnamalary almagyň tertibini aňsatlaşdyrmakda döwlete, raýatlara zyýan gelmegiň howplaryny ätiýäçlandyrmagy hem unutmalydär.

1.3. Kärhananyň işiniň ýatyrylmagy we maliýe auditini geçirmegi.

Türkmenistanyň islendik kärhanalaryň işiniň ýatyrylmagy, onuň eýeçiligine garamazdan, ýurdymyzyň kanunçylyk namalaryna laýyklykda hökmany suratda garaşsyz maliýe auditor barlagyny geçirmäni talap edýär.

Şol sebäpli maliýe auditini netijesini dogry çykarmak üçin maliýe auditor kärhananyň işiniň ýatyrylmagy bilen bagly ähli kanunçylyk namalaryny içgin öwrenmelidir.

Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna laýyklykda, kärhananyň işi meýletin ýa-da mejburi tertipde bes edilip bilner.

Kärhananyň işi meýletinlik tertibinde şu kararlar esasynda islendik wagtda bes edilip bilner:

- döwlet kärhanasynyň, jemgyýetçilik guramasy kärhanasynyň eýesiniň;
- kärhananyň üleş (paý) eýeçiliginiň hukugyna esaslanan ähli gatnaşyjylarynyň.

Eger kärhananyň işini bes etmek hakyndaky kararda onuň gatnaşyjylarynyň **ýarysy ses beren bolsalar** we

esaslandyryş resminamalarda başga ýagdaý göz önünde tutulmadyk bolsa, onda karar „Kabul edildi“ diýlip hasaplanylýar.

Kärhananyň işi kazyýetiň karary boýunça şu ýagdaýlarda mejbury tertipde bes edilýär:

- maliýe taýdan batyp galmagy netijesinde;
- bellige alnanda kanunçylygynyň bozulandygy bilen baglanyşyklylykda kärhananyň bellige alnyşynyň hakyky dældigi ykrar edilende;
- eger ygtyýarnama almaga degişli bolup, özüde işini ygtyýarnamasyz amala aşyrsa ýa-da kanunda gadagan edilen işi amala aşyrsa;
- kalendar ýylynyň dowamynda bikanun işleri ençeme gezek amala aşyrsa ýa-da Türkmenistanyň kanunçylygyny, beýleki düzgünnamalary gödek bozanda;

Kärhananyň işi, ýokarda görkezilen esaslardan başga-da, şular ýüze çykanda bes edilýär:

- kärhananyň işiniň esasnamada görkezilen möhleti tamalanda;
- eger esaslyk maýasynyň azalmagy netijesinde onuň jemi kärhanalar üçin kanun tarapyndan göz önünde tutulan guramaçylyk-hukuk görnüşine degişli iň pes möçberinden kiçi bolanda ýa-da kanunda bellenen möhletlerde esaslyk maýasy goýulmasa;
- kärhana üýtgedilip guralanda.

Salgyt salýan, ygtyýarnamalar berýän, ekologiýa, sanitariýa, arhitektura, tehniki howpsuzlyk we ýangyna garşy goranyş meselelerini alyp barýan edaralaryň kärhananyň işini togtamak hakynda **teklip girizmäge** hukugy bardyr. Bu meseleler boýunça jeddeler kazyýet tertibinde çözülýär.

Kärhananyň işi onuň edara görnüşli taraplarynyň ýeke-täk döwlet sanawyndan çykarylan pursatyndan başlap, bes edilen hasap edilýär. Kärhanany döwlet sanawyndan kanuna laýyklykda çykartmak üçin tejribede köplenç bir aýdan gowyrak wagt gerek bolýär. Tejribede kärhanany ýaptyran esaslandyryjylaryň aýdyslaryna görä kärhanany döwlet sanawyndan çykarmak döwlet sanawyna aldyrmakdan kyn. Emma şol işleri geçirmedik esaslandyryjylar, kärhana hereket etmesede degişli döwlet guramalara hasabatlary bermäge borçlydyrlar.

Kärhananyň ýatyrylmagy bilen hukuklary we borçlary başga bir kärhana mirasdüşerlik tertibinde geçmedik bolsa, onuň işi bes edilýär.

Kazyýet, kärhananyň eýesi, esaslandyran edarasy kärhanany ýatyrmak hakynda karary kabul edip bilerler. Olar ýatyrylyşygy geçirmegiň tertibini we möhletlerini belläp, **ýatyrys toparyny bellemelidirler.**

Kärhananyň ýerine ýetiriji edarasy ýatyrys toparynyň bellenen gününden başlap, kärhanany dolandyrmak boýunça **öz ygtyýarlyklaryndan mahrum bolýar, onuň wezipesi ýatyrys topary tarapyndan ýerine ýetirilýär.**

Ýatyryjy topar döwlet bellige alyş edarasyna kärhananyň hukuk ýagdaýynyň üýtgänligi barada **habary** we toparyň özi hakynda maglumatlary berýär. Şonuň bilen birlikde edara görnüşli taraplaryň ýeke-täk döwlet sanawynda kärhananyň ýatyrylyşynyň gidişi hakynda **bellik edilýär.**

Ýatyryjy topar kazyýetde ýatyrylýan kärhananyň wekili bolup çykyş edýär, algydarlaryň ýüze çykarylmagy we bergidarlardan bergileriniň alynmagy üçin degişli çäreleri görýär.

Ýatyrylýan kärhana diňe özüniň ýatyrylýandygy bilen baglanyşykly , şeýle hem ýatyrmak hakyndaky kararda göz öňünde tutulan geleşikleri baglaşyp biler. Kärhana ýatyryjy toparyň işi üçin jogapkärçilik çekýär.

Kärhananyň ýatyrylýandygy hakynda her bir algydara ýazmaça görnüşde habar edilýär. Resmi metbugat edaralarynda kärhananyň ýatyrylýandygy, onuň algydarlary tarapyndan talaplary bildirmegiň tertibi we möhletleri hakynda habar (bildiriş) ýerleşdirilýär.

Algydarlar tarapyndan talaplaryň bildirilmegi üçin belenilen möhlet tamamlandan soň, **ýatyryjy topar aralyk ýatyrş balansy düzýär**, onda ýatyrylýan kärhananyň emläginiň düzümi hakyndaky maglumatlar, algydarlar tarapyndan bildirilen talaplaryň sanawy we olara seretmegiň netijeleri öz beýanyňy tapmalydyr. **Aralyk ýatyrlyş balansy** kärhanany esaslandyryjylar (gatnaşyjylar) ýa-da kärhanany ýatyrmak hakyndaky karary kabul eden dolandyryş edarasý **tarapyndan tassyklanmaga degişlidir.**

Ýatyryjy topar algydarlar bilen hasaplaşyklary amala aşyrýar.

Eger kärhanada bar bolan pul serişdeleri algydarlaryň talaplaryny kanagatlandyrmak üçin **ýetirlik bolmasa**, ýatyryjy topar **ýatyrylýan kärhananyň emläginiň satuwynyň açyk söwdasyny amala aşyrýar.**

Ýatyrylýan döwlet kärhanasynyň emlägi algydarlaryň talaplaryny kanagatlandyrmak üçin ýeterlik ýagdaýynda bolmasa, **soňkularyň talaplarynyň galan böleginiň bu kärhananyň emläginiň eýesiniň hasabyna**

kanagatlandyrmak hakyndaky talap bilen kazyýete ýüz tutmaga haky bardyr.

Algydarlar bilen hasaplaşyklary tamamlanlaryndan soň, ýatyrjy topar ýatyrş balansyny düzýär, ol kärhanany esaslandyryjylar (gatnaşyjylar) ýa-da kärhanany ýatyrmak hakyndaky karary kabul eden kärhananyň dolandyryş edarasy tarapyndan, **şeýle hem garaşsyz auditor tarapyndan tassyklanylýar.**

Kärhana edara görnüşli taraplaryň ýeke-täk döwlet sanawyndan çykarylandan soň, **“Kärhananyň ýatyrylmagy gutardy, kärhana bolsa dowam etmegini bes etdi” diýlip hasaplanýar.**

Kärhana ýatyrylanda onuň algydarlarynyň talaplary şeýle nobat boýunça kanagatlandyrylýar:

- **birinji** nobatda ýatyrylýan kärhana ömrüne ýa-da saglygyna zyýan ýetirilenligi üçin önünde jogapkärçilik çekýän raýatlaryň talaplaryny kanagatlandyryýar;

- **ikinji** nobatda işden boşadylanda berilýän kömek pulunyň we kärhanada zähmet şertnamasy boýunça pul haklarynyň hasaplaşygy geçirilýär;

- **üçünji** nobatda algydarlaryň ýatyrylýan kärhananyň emläginiň girewi bilen üpjün edilen borçnamalary boýunça olaryň talaplary kanagatlandyrylýar;

- **dördünji** nobatda salgyt, döwlet hem-de ýerlerdäki hökümet edaralaryna beýleki tölegler boýunça hökmany bergiler, şeýle hem bank karzlary boýunça bergiler üzlüşilýär.

- **bäşinji** nobatda beýleki algydarlar bilen hasaplaşyklar geçirilýär.

Her nobatyň talaplary şonuň öň ýanyndaky nobatyň talaplary kanagatlandyrylandan soň kanagatlandyrylýar.

Algydarlaryň talaplary kanagatlandyrylandan soň, ýatyrylýan kärhananyň galan emlägi onuň şu emläge zat ýa-da bu kärhana babatda borçnama **hukugy bolan gatnaşyjylara berilýär.**

Kärhananyň batmagy onuň kazyýet tarapyndan ykrar edilmeginiň ýa-da onuň özüniň batyp galandygyny yglan etmeginiň esaslary, şeýle hem bular ýaly kärhananyň ýatyrylmagynyň tertibi “Batyp galmak hakynda” Türkmenistanyň kanuny tarapyndan belgilenilýär.

Kärhana öz işini amala aşyranymda Türkmenistanyň kanunçylygyny, raýatlaryň, beýleki kärhanalaryň we döwletiň hukuklaryny hem-de **kanun tarapyndan goralýan bähbitlerini bozmaly däldir.**

Kärhanalar , olaryň ýolbaşçylary we esaslandyryjylary kärhanalaryň işini düzgünleşdirýän Türkmenistanyň kanunlaryny bozandygy üçin şol kanunlarda göz önünde tutulan **jogapkärçiligi çekýärler. Kärhanalaryň jedelleri** kanunlarda, düzgünnamalarda belgilenilýän tertipde seredilýär.

Kärhananyň işiniň ýatyrylmagy ýapylyş balansy bilen resmileşdirilýär. Kärhananyň ýapylyş balansy bergiler üzüleninden , galan emläkler we başga gymmatlyklar ýerleşdirilenden ýa-da esaslandyryjylaryň arasynda kanunçylyk namalara laýyklykda paýlanandan soň düzülüp, döwlet salgyt gullugy tarapyndan barlanýär. Barlag esaslandyryjylaryň haýyşnamalary esasynda, kanunçylyk namalarynda görkezilen ähli çäreler amala aşyrylyp geçirilen bolsa geçirilýär.

Döwlet salgyt gullugynyň barlagy geçirilenden soň ýapylyş balansynyň düzülişi auditor tarapyndan barlanýar. Egerde ýapylyş balans kanuna laýyklykda düzülen bolsa, ähli salgytlar, ýygymlar, tölegler tölenen we bergiler ýapylan bolsa, onda ol maliýe hasabatynyň başga görnüşleri bilen bilelikde çatylyp, sahypalary belleniş, resminamalaryň arka tarapyna barlan auditoriýa möhüri basylyp gol çekilýär. Ýapylyş balansyň auditor barlagyň netijesi aýratyn resminama görnüşinde hem resmileşdirilip, balans we başga resminamalar bilen bilelikde Bellige alyş gullugyna tabşyrylýar.

1.4. Kärhanada maliýe auditorlyk işiniň gurnalyşy.

Kärhanada maliýe auditorlyk işini dogry guramak üçin ilki Türkmenistanyň şu kanunlary we Düzgünnamalary bilen tanyşmaly: "Buhgalterlik hasaba alnyşy hakynda", „Türkmenistanda buhgalteriýa hasaba alşy we hasabatly hakynda Düzgünnama“, „Baş buhgalter hakynda Düzgünnama“ „Auditorlyk iş hakynda“, „Salgytlar hakynda“ we başgalar bilen. Maliýe auditorlyk işi görkezilen kanunlara laýyklykda geçirilmelidir.

"Buhgalterlik hasaba alnyşy hakynda" Türkmenistanyň kanuny 1996-njy ýylyň dekabry aýynda Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanyldy. Şol kanunyň esasy maksady Türkmenistanda buhgalterlik hasabynyň we hasabatlylygyň guralyşyny kesgitlemek we düzgünleşdirmekdir.

Önde goýlan maksada ýetmek üçin bu kanun hasaby guramagyň we alyp barmagyň ýeke-täk esaslaryny kesgitleýär, maliýe hasabatyny düzmäge we şony degişli guramalara tabşyrmagy bildirilýän talaplary belleýär,

hasaby ýöretmegiň meseleleri boýunça özara gatnaşyklary düzgünleşdirýär.

"Buhgalterlik hasaba alynyşy hakynda" Türkmenistanyň kanunynyň güýji Türkmenistanyň çäginde ýerleşýän ähli kärhanalara, şol sanda daşary ýurt kärhanalaryna, şeýle hem olaryň şahamçalaryna, wekilçiliklerine we beýleki düzümläýin bölümlerine degişlidir.

Kärhananyň maýasy , maliýe-hojalyk işleri, maddy, maddy däl hem pul serişdeleri, borçnamalary, inwestisiýalary we olaryň çeşmeleri bilen bagly hojalyk amallary - **hasabyň meýdançysy diýlip hasaplanýlýar.**

Buhgalterlik hasaby – hasaby ýöretmegiň usullaryň, ülneleriň, tärleriň, düzgün-tertipleriň jemi .

Türkmenistanda buhgalterlik hasaba alnyşynyň ülnüleri maliýe ministriligi tarapyndan işlenilip taýýarlanylýar we Ministrler Kabineti olary nazara alyp tassyklaýar.

Kärhanalar üçin hasaby we hasabaty düzmegiň bütewi usul esaslaryny belleýän kada, hukuk namalarynyň berjaý edilişine ýokarda agzalan guramalar tarapyndan gözegçilik edilýär.

Kärhana hasabyň tassyklanylan ülnülerini we Türkmenistanyň beýleki kada, hukuk namalaryna laýyklykda onuň işiniň gurluşyndan we beýleki aýratynlygyndan ugur alyp, **hasap ulgamyny düzmelidir.** Kärhana tarapyndan kabul edilen hasap ulgamy onuň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanylýp we ýylyň-ýylyna yzygiderli peýdalanmalydyr.

Kärhananyň hasaba alyş ulgamyny onuň iş şertleri düýpli üýtgände **maliýe ýylynyň başyndan,** ýa-da

Türkmenistanyň kanunçylygy üýtgeşe bellenen seneden üýtgetmäge ygtyýar berilýär.

Her kärhananyň hasabynyň guralyşynda öz aýratynlyklary bolup biler, emma olar döwlet tarapyndan kesgitlenen umumy tertibiň, düzgüniň çäklerinden çykmaýyşy däl.

Kärhanada hasaby ýöretmek işi onuň möçberine baglylykda şu görnüşlerde guralyp bilner:

- **özbaşdak gullugy (bölümi) ýa-da hasapmerkezi ;**
- **şertnama esasynda hasap we auditorlyk guramalarynyň, şeýle hem hasapçy hünärmenleriniň hyzmatlaryndan peýdalanýan;**
- **kompyuterleşdirilen ulgamy görnüşinde.**

„Buhgalterlik hasaba alnyşy hakynda“ Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda ähli kärhanalarda, hasaby ýöretmegiň guralyşy, kärhananyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanan ýörite buýruk esasynda amala aşyrylmalydyr.

Kärhanada hasaby ýöretmek işini gurnamak üçin şular işlenilip taýýarlanylmaladyr:

- **ulanyljak hasaplaryň iş meýilnamasy;**
- **bir nusga getirilen (tipli) görnüşleriniň bolmagy göz önünde tutulmadyk ilkinji hasaba alyş resminamalarynyň görnüşleri;**
- **resminamalaryň aýlanyşygynyň kadalary;**
- **ykdysady seljermäniň, içerki hojalyk hasabynyň we gözegçiliginiň ulgamy;**
- **tükellemek işlerini geçirmegiň tertibi.**

“Buhgalterlik hasaba alnyşy hakynda” Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda kärhanada hasabyň guralyşy döwletimizde tassyklanylýan ünlülere, kada, hukuk

namalara laýyk gelmelidir we şoňa **jogapkärçiligi** kärhananyň **ýolbaşçysy çekýär**.

Kärhanada hasap işiniň guralmagyna we alnyp barylmagyna, hasabyň ýöredilişine , hasaba alynýan obýektleriniň ýagdaýyna we hereketine gözegçiligi **baş hasapçy ýa-da onuň deregine galan adam amala aşyrmalydyr**.

Baş hasapçy ýa-da onuň deregine galan adam kärhananyň ýolbaşçysynyň **gös-göni tabynlygynda** bolup, ýolbaşçy tarapyndan **wezipä bellenilýär we wezipeden boşadylýar**.

Kanuna laýyklykda baş hasapçy ýa-da onuň deregine galan adam kärhananyň ýolbaşçysy bilen bilelikde **pul we hasaplaşyk resminamalara, maliýe we karz borçnamalaryna öz goluny (olar dogry düzelen bolsa) çekmelidir**.

Baş hasapçy öz işinde, döwletiň kanunlaryna we Düzgünnamalaryna laýyklykda şulary üpjün etmäge **borçludyr**:

- **hasaba alyş ulgamyny gurnap, oňa gözegçilik etmäge;**

- gelip gowuşýan pul serişdelerini, haryt-maddy gymmatlyklary we esasy serişdeleri , şeýle hem olaryň hereketi bilen baglanyşykly **maliýe-hojalyk işlerini we olaryň** netijelerini takyk **wagtynda hasaba almaga;**

- ýerleşdirilen önümleriň (harytlaryň, işleriň, hyzmatlaryň) **özüne düşýän bahasynyň** ykdysady taýdan esaslandyrylan **hasabat kalkulýasiýasynyň düzmäge;**

- Türkmenistanyň Döwlet býujetine , döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyňa, ýörite gaznalara we gorlara geçirmeli

serişdeleri **dogry hasaplanmagyny hem-de öz wagtynda geçirilmegini**;

- banklara karzlar boýunça **bergileriň bellenen möhletlerde üzülmegini**, serişdeleriň geçirilmegini;

- pul serişdeleriniň we haryt-maddy gymmatlyklaryň kem çykmagy hem-de ogurlanmagy boýunça materiallaryň resmileşdirmegi we degişli bolan çäreleriň geçirmegine, şol sanda materiallaryň hukuk goraýjy edaralara berilşine gözegçilik etmäge;

- kärhanalaryň önümçilik (gurluş) birliklerinde , şeýle hem aýratyn balansa bölünen önümçiliklerde we hojalyklarda hasabyň we hasabatlylygyň guralyşynyň barlagyny geçirmegini we gözegçilik etmäge;

- hasabatlylygyň we ykdysady seljerişiň meseleleri boýunça işgärlere öz wagtynda düşündiriş maslahatlary bermäge;

- ilkinji hasaba alyş resmi kagyzlarynyň we hasap ýazgylarynyň esasynda ynamdar maliýe hasabatlylygynyň we balansynyň bellenen möhletlerde düzülmegini we bellenen möhletlerde degişli edaralara berilmegini;

- beýleki birlikler we guluklar bilen bilelikde içerk hojalyk gorlaryny ýüze çykarmak, ýitgeleriniň we önümçilige dahylsyz çykdajylaryň önüni almak maksady bilen, hasabyň we hasabatlylygyň maglumatlary boýunça kärhananyň maliýe hojalyk işiniň ykdysady seljermesini amala aşyrmaga;

- hasap gullugynyň işgärleriniň döwlet düzgün-nizamyny berjaý etmäge gönükdirilen çäreleri işläp taýarlamaga hem-de amala aşyrmaga işjen gatnaşmaga;

- beýleki birekler we gulluklar bilen bilelikde kärhanalaryň önümçilik (gurluş) birekdirilende , şeýle

hem aýratyn balansa bölünen önümçiliklerde we hojalyklarda barlaglaryň we resmi kagyzzar arkaly derňewleriň öz wagtynda geçirilmegiň, olaryň işini gowulandyrmak baradaky teklipleri taýýarlamany;

- hasap bilen bagly **resminamalaryň abat saklanylmagy olaryň resmileşdirmegi we bellenen tertipde arhiwe berilmegini** .

Baş hasapçy degişli birlikleriň we gülluklary ýolbaşçylary bilen bilelikde şulara **aýratyn gözegçilik etmäge borçludur:**

- haryt-maddy gymmatlyklary kabul etmegiň we göýbermegiň resmileşdirmegiň bellenen kadalaryň berjaý edilişine;

- iş haky gorunyň dogry harçlanylyşyna, wezipe aýlyk iş haklarynyň bellenilişine, wezipe, maliýe we kassa düzgün-nyzamynyň berk berjaý edilişine;

- pul serişdelerini, haryt - maddy gymmatlyklary, esasy gaznalary, hasaplaşyklary we töleg borçnamalaryny tükellemegiň bellenen möhletleriniň hem-de kadalarynyň berjaý edilişine;

- algylary we bergileri wagtynda tutulyp alynmagyna hem-de üzülmegine, töleg düzgün-nyzamynyň berjaý edilişine;

- kem çykmalaryň, algylaryň we beýleki ýitgeleriň balansdaky hasabyndan kanuna laýyklykda çykarylmagyna.

Wezipeli adamlaryň bikanun hereketleri (artdyrylyp ýazmalar, serişdeleriň niýetlenilişi boýunça peýdalanylmazlygy we beýleki bozulmalar hem-de hyýançylyklar) ýüze çykarylsa baş hasapçy bikanun alnan pul möçberini we emlägi dikeltmek boýunça **çäreler**

görmek üçin bu barada kärhananyň ýolbaşçysyna habar bermelidir.

Pul serişdelerini we haryt-maddy gymmatlyklary kabul etmek hem-de bermek üçin esas bolup hyzmat edýän resminamalara, şeýle hem karz borçnamalaryna kärhananyň ýolbaşçysy we baş hasapçy gol çekmelidirler. Resmi kagyzlara gol çekmek hukugynyň berilmegi kärhana boýunça çykarylýan **buýruk arkaly resmileşdirilmelidir.**

Baş hasapçynyň goly bolmadyk ýagdaýda şol görkezilen resmi kagyzlar **hakyky däl diýlip hasap edilýär** we şol kärhananyň maddy taýdan jogapkär adamlary we hasapçylar şeýle hem bank edaralary tarapyndan ýerine ýetirilmäge **kabul edilmeli däldir.**

Baş hasapçylara pul serişdelerini, haryt maddy-gymmatlyklary we beýleki gymmatlyklary kabul etmegiň, saklamagyň we harçlanmagyň bellenen tertibine, kanuna ters gelýän işler boýunça resmi kagyzlary ýerine ýetirmäge hem-de resmileşdirmäge **kabul etmek gadagan edilýär.**

Kärhananyň ýolbaşçysyndan şeýle hereketleri amala aşyrmak baradaky dilde görkezme berilse baş hasapçy ony ýerine ýetirmän, bu görkezmäniň bikanunlygy barada ýolbaşça habar berýär. Kärhanyň ýolbaşçysy tarapyndan ýazmaça görkezme berilse baş hasapçy ony ýerine ýetirip, bu barada **ýokarda durýan edaranyň ýolbaşçysyna habar berýär. Şunda görkezilen iş üçin baş hasapçydan jogapkärçilik aýrylýar.**

Ýokarda durýan edaranyň ýolbaşçysy şol habary alyp oňa gyssagly seredip degişli çözgüdi kabul edip bu barada kärhananyň ýolbaşçysyny habardar edýär. Ol hem baş

hasapçy bilen kärhananyň ýolbaşçysynyň arasyndaky çaprazlyk meseläni çözülýär.

Baş hasapçy özüne tabyn işgärleriň gulluk borçlaryny belleýär. Beýleki birlikleriň we-gulluklaryň hasapçylary , hem-de **hasabatlylygy guramak we ýöretmek meseleleri boýunça işler bilen bagly başga işgärler** baş hasapça tabyndyrlar.

Baş hasapçyň işleri resmileşdirilmegiň we buhgalteriýa ýa-da hasaplaýyş merkezlerine zerur resmi kagyzlary we maglumatlary bermegiň tertibi baradaky talaplary kärhananyň **ähli birlikleri, gulluklary , düzümläýin bölümleri we işgärleri üçin hökmanydyr .**

Kärhananyň birlikleri we gulluklary hasaba almak we gözegçilik etmek üçin zerur bolan resmi kagyzlary-buýruklary, kararlary, görkezmeleri, şeýle hem şertnamalary, ylalyşyklary, çykadjylaryň sanawnamalaryny, kadalaşdyryjy we beýleki materiallary buhgalteriýa we hasaplaýyş merkezlerine **öz wagtynda bermäge borçlydyrlar.**

Bu resmi kagyzlaryň wagtyndan gijekdirilip, pes hilli resmileşdirilmegi we düzülmegi, hasaba almakda we hasabatlylykda beýan etmek üçin olaryň berilmeginiň bökdelmegi üçin, resmi kagyzlarda bar bolan maglumatlaryň ynamdar bolmazlygy üçin , şeýle hem bikanun işleri beýan edýän resmi kagyzlaryň düzelendigi üçin şol **resmi kagyzlary düzen hem-de olara gol çeken wezipeli adamlar jogapkärçilik çekýärler.** Ilkinji resmi kagyzlary düzmek borjy ýüklenilen we özlerine gol çekmek hukugy berilýän wezipeli adamlaryň sanawlary **baş hasapçy bilen ylalaşyp, ýolbaşçy tarapyndan tassyklanylýar.**

Maddy taýdan jogapkär adamlaryň (kassirleriň, ammar müdirleriniň we beýlekelriň) wezipä bellenilmegi, işden boşadylmagy we başga işe geçirilmegi **baş hasapçy bilen ylalaşyp geçirilýär.**

Haryt-maddy gymmatlyklary almak we goýbermek, işleri hem-de hyzmatlary ýerine ýetirmek üçin kärhana tarapyndan baglaşylýan şertnamalara we ylalaşyklara, şeýle hem işgärlere wezipe aýlyk iş haklaryny, iş haklaryna goşmaçylary bermek baradaky buýruklara we görkezmelere baş hasapçy tarapyndan **deslapdan garalýar we gol çekilýär.**

Baş hasapçynyň şulara hukugy bar:

- toparlaryň (brigadalaryň), bölümleriň (uçastoklaryň), işhanalaryň hem-de gulluklaryň ýolbaşçylaryndan zähmet serişdeleriniň peýdalanylyşynyň netijeligini ýokarlandyrmak, eýeçiligiň abat saklanmagyny güýçlendirmek, hasaba almagyň we gözegçiligiň dogry guralyşyny üpjün etmek, ammar we terezi –ölçeg hojalygyny gowylandyrmak, çig maly, materiallary we beýleki maglumatlary kabul etmegi hem-de saklamagy göwnejaý gurmak, önümçiligiň, hyzmat etmegiň we dolandyryşyň hajatlary üçin şol gymmatlyklaryň goýberilişiniň esaslandyrylandygyny ýokarkandyrmak üçin **çäreler görmegi talap etmäge;**

- kärhanayň gurluş birliklerinde we gulluklarynda pul serişdeleriniň , haryt-maddy we beýleki gymmatlyklaryň kabul edilmeginiň, girdeji edilmeginiň, saklanylmagynyň hem-de harçlandyrylmagynyň bellenilen tertibiniň berjaý edilişini barlamaga.

Döwlet we ýokarda durýan edaralara, şeýle hem kärhanalaryň ýolbaşçylary baş hasapça Türkmenistanyň

kanunlarynda we Düzgünnamalarynda göz önünde tutulan öz borçlaryny ýerine ýetirmekde we hukuklaryny peýdalanmakda hemme taraplaýyn **ýardam etmäge borçludylar.**

Öz borçlaryny ýerine ýetirendigi we hukuklaryny peýdalandygy üçin baş hasapçy yzyrlamaga bolan islendik synanyşyklaryň **öňi alynmalydyr. Günäkär adamlar bolsa jogapkärçilige çekilmelidir.**

Baş hasapçy şu halatlarda jogapkärçilik çekýär:

- hasapda we hasabatlylykda düýpli kemçilikler ýüze çykarylanda, ýagny hasabat ýoýlanda;

- pul serişdelerini, haryt-maddy we beýleki gymmatlyklary kabul etmegiň, girdeji etmegiň, saklamagyň we harçlamagyň **bellenen tertibine ters gelýän işler boýunça resmi kagyzlar** ýerine ýetirmäge hem-de resmileşdirmäge **kabul edilende;**

- banklarda we hasaplaşyk hem-de beýleki hasaplar boýunça işler, algydarlar we bergidarlar bilen hasaplaşyklar **öz wagtynda barlanylyp görülmünde hem-de nädogry barlanyp görülende;**

- kem çykmalary, algylary we beýleki ýitgeleri hasapdan bikanun çykarlanda;

- kärhanalaryň önümçilik (gurluş) birleklerinde, şeýle hem özbaşdak balans bölünen önümçiliklerde we hojalyklarda barlaglar we derňewler öz wagtyndan gijikdirilip geçirilende;

- hasapçylaryň günäsi bilen ynamdar bolmadyk maliýe hasabatlylygy düzülende;

- hasaby guramak boýunça düzgünnamalar we gollanmalar beýleki hili bozulanda.

Baş hasapçy şulara kärhananyň ýolbaşçysy bilen deň derejede jogapkärçilik çekýär:

- maliýe–hojalyk düzgünleşdirýän kadalaryň we düzgünleriň bozulandygy üçin;

- çäryekleýiň we ýyllyk maliýe hasabatlarynyň we balanslarynyň degişli edaralara berilmeginiň möhletleriniň bozulmagy üçin;

- salgyt kanunçylygynyň bozulmagy üçin.

Baş hasapçyň **edara ediş (administratiw), maddy we jenaýat jogapkärçiligi** degişli kanunlara laýyklykda kesgitlenýär.

Baş hasapçy ýa-da onuň deregine galan adam kärhanada hasabyň ýola goýulyşynyň we alnyp barlyşynyň dogrulygy üçin hem doly we **takyk maliýe hasabatynyň öz wagtynda berilmegi üçin jogapkärçilik çekýär;**

Kanun boýunça ähli kärhanalar belli bir hasap syýasatyny ýöretmelidirler. Hasap syýasaty ýylyň başynda bellenilip, tutuş ýylyň dowamynda üýtgemeli däldir. Bellenilen hasap syýasaty diňe kanun arkaly üýtgedilip bilner. Hasap syýasatlar **pul serişdeleriň gelmegine ýa-da harytlaryň iberilmegine, işleriň (hyzmatlaryň) amala aşyrylmagyna görä** ýöredilip bilner.

2000-nji ýyla çenli Türkmenistanyň kärhanalary, kärhananyň amala aşyran işlerine görä, öz islegi boýunça ýokarda görkezilen iki syýasatlardan haýsam bolsa birini saýlamaga hakly boldular. 2000-nji ýyldan başlap Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň görkezmesi esasynda döwletiň ähli kärhanalary diňe birinji usul esasynda hasap syýasatyny ýöredip başladylar. 2004-nji ýylda kabul edilen „Salgytlar hakynda” Bitewi kanuna laýyklykda bolsa **2004-nji ýylyň noýabr aýynyň 1-nji**

gününden başlap we şu güne çenli Türkmenistanda hasap syýasaty harytlarynyň iberilmegine, işleriň (hyzmatlaryň) amala aşyrylmagyna görä ýöredilýär.

Her ýylyň soňunda kärhanalar hökmany suratda tükelleýiş işlerini geçirmelidirler. Şol işler geçirilende ähli maddy serişdeler, maliýe borçlar täzeden hasaba alynmalydyr.

Maliýe borçlaryň tükellenmegi diýlende kärhananyň bergileriniň we algylarynyň ýylyň ahyrynda delilnama esasynda täzeden anyklanylmagyna we tassyklanmagyna düşünilýär. Şol iş geçirilmese, döwlet guramalary hasabatlary kabul etmekden boýun gaçyrmaga haklydyrlar.

Tükellemek işleri her ýylyň soňundan başga ýagdaýlardada hem geçirilip bilner. Mysal üçin:

- kärhananyň eýeçligi başga görnüşine öwrülende;
- maddy jogapkärçilik çekýän adam çalşylanda;
- nagt duran haryt-material gymmatlyklarynyň resmi ýazgylara laýyk gelmeýändigini ýüze çykarlanda;
- kärhananyň gaýtadan döredilmegi ýa-da ýatyrylmagy netijesinde;
- Türkmenistanyň hukuk kadalary tarapyndan göz önünde tutulan beýleki halatlarda geçirilýär.

Tükellemek işlerini geçirmäge bildirilýän talaplar döwletde hasaby düzgünleşdirýän guramalar tarapyndan bellenilýär.

"Buhgalterlik hasaba alnyşy hakynda" Türkmenistanyň kanunynda kärhanalaryň hasabaty tabşyrmaly möhletleri görkezilýär. Şol möhletler barada maglumatlar gollanmanyň soňky sahypalarynda giňişleýin berilýär.

**II Bap. Senagat kärhanalarynda maliýe
hasabatlarynyň, peýdanyň we girdejiniň dogry
kesgitlenilişiniň auditor barlagy.**

2.1. Senagat kärhanalaryň girdejeleriniň auditi.

„Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyna laýyklykda salgyt töleýjiniň jemi girdejisine: ýerlenen önümlerden (işlerden, hyzmatlardan), gaýry ýerlemeklerden gelen peýda, şeýle hem ýerlenmekden daşarky amallardan alynýan girdejiler goşulýar.

Ýerlenen önümlerden (işlerden, hyzmatlardan) alnan girdejiler -46-njy „Önümleri (işleri, hyzmatlary) ýerlemek” balans hasapda hasaba alynýar.

Gaýry ýerlemekden gelýän girdejiler-47-nji „Esasy serişdeleriň ýerlenmegi we gaýry çykmagy“ we 48-nji „Gaýry aktiwleriň ýerlenmegi” balans hasaplarda hasaba alynýar.

Ýerlenmekden daşarky amallardan alynýan girdejiler-80-nji „Peýda we zyýan“ balans hasapda hasaba alynýar.

Görkezilen hasaplar aktiw-passiw hasaplar. Olar bilen kärhanalar şeýle hasap ýazgylary edýär:

Debet 50 „Kassa“, 51 „Hasaplaşyk hasaby“, 52 „Daşary ýurt pullarynyň hasaby“, 62 „Satyn alyjylar we buýrujylar bilen hasaplaşyjak“;

Kredit 46-njy „Önümleri (işleri, hyzmatlary) ýerlemek“, 47-nji „Esasy serişdeleriň ýerlenmegi we gaýry çykmagy“, 48-nji „Gaýry aktiwleriň ýerlenmegi“, 80-nji „Peýdalar we zyýanlar“.

Kanunda başgaça bellenmedik bolsa, ýerlemekden daşarky girdejilere şular degişlidir:

- islendik görnüşdäki bergi borçnamalary boýunça

göterimler;

- paýçy bolup gatnaşmakdan alnan düşewüntler we beýleki serişdeler;

- ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş ylalaşyklar boýunça ätiýaçlyk öwezini doluş puly;

- ylalaşyk borçnamalarynyň bozulandygy üçin jerimeler we beýleki çäreler görnüşinde alnan serişdeler, şeýle hem ýitginiň we zyýanyň öweziniň dolunmagyndan alnan pullar;

- öň hasapdan öçürilen bergileri üzmek üçin gelip gowşan pullar;

- awtorlyk hukugyndan peýdalanylandygy ýa-da şu hukugy peýdalanmaga berlendigi üçin hak, şahadatnama, söwda , haryt ýa-da hyzmat nyşany, çyzgy ýa-da model, görnüş, gizlin formula we (ýa-da) iş nyşany ýa-da senagata, täjirçilik ýa-da ylmy tejribä degişli maglumatlar üçin hak;

- ätiýaçlygyň hasabyna gümanly algylaryň hasabyna öň hasapdan öçürilen bergidarlardan alnan serişdeler;

- hasapdan öçürilen bergileriň möçberi, (salgytlar, puşmana tölegler, jerimeler boýunça umytsyz bergileriň hasapdan öçürilen möçberleri muňa girmeyär);

- daşary ýurt pulundaky amallar boýunça, şeýle hem pul gymmatlyklarynyň we talapnamalaryň bahasy artdyrylanda ýa-da daşary ýurt pulundaky borçlar arzanladylanda onuň hümmet tapawutlary;

- hasabat ýylynda ýüze çykarylan geçen ýyllaryň girdejileri;

- Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda hasapdan aýyрма düzüminde göz önünde tutulan, salgyt döwrüniň ahyryna çenli peýdalanylmadyk ätiýaçlyk we başga

gaznalaryň serişdeleri;

- ulanmakdan aýrylýan esasy serişdeler sökülende we bölekler bölünende alnan materiallaryň we beýleki emläkleriň bahasy;

- haýyr-yhsan maksatly alnan, bellenen maksada laýyk peýdalanylmadyk serişdeleriň (işleriň, hyzmatlaryň) bahasy;

- tükellemegiň netijesinde ýüze çykarylan haryt-maddy gymmatlyklaryň artygynyň bahasy;

- kanunda görkezilenlerden başga, emläk hukugyny hem goşmak bilen, muzdsuz alnan emläk (işler, hyzmatlar). Girdejä goşmak üçin şunuň ýaly emläge (işlere, hyzmatlara) baha kesmek hakyky bazar bahalaryndan ugur alnyp amala aşyrylýar;

- beýleki ýerlemekden daşary girdejiler.

Şu aşakdakylar **jemi girdejä goşulmaýar:**

- gatnaşyjylaryň (paýdarlaryň, paýçylaryň, agzalaryň) esaslyk maýa gatançlary, paýnamalary (paýlary) ýerleşdirmegiň bahasyndan olaryň ilkibaşky bahasyndan artyk gelmegi görnüşindäki girdejini hem goşmak bilen;

- gatnaşyjy tarapyndan esaslyk maýasyna ilkibaşky gatanjynyň çäklerinde alnan serişdeler we emläkler;

- gymmatly kagyzlaryň bahasy üýtgände alnan oňyn tapawut;

- býujet serişdeleriniň, döwlet gaznalarynyň serişdeleriniň, mugt pullaryň (grantlaryň) we beýleki çeşmeleriň hasabyna, maksatlaýyn maliýeleşdirmegiň çäklerinde salgyt töleýji tarapyndan alnan serişdeler we beýleki emläk;

- komitent üçin komissioner tarapyndan geçirilen çykdaýjylaryň öwezini dolmagyň hasabyna alnan emläk.

Görkezilen tabşyryk ylalaşygyna ýa-da şoňa meňzeş beýleki ylalaşyklara hem degişlidir;

- edara görnüşli taraplaryň pensiýa üpjünçiligi hakyndaky kanunçylyga laýyklykda alan we şahsy pensiýa hasaplaryna gönükdirilen maýa goýum girdejileri;

- karzlar görnüşinde alnan serişdeler we beýleki emläk, şeýle hem olary üzmegiň hasabyna alnan serişdeler we beýleki emläk;

- artykmaç alnan we yzyna wagtynda gaýtarylmadyk salgytlar boýunça puşmanlaryň göterimleri;

- täjirçilik däl guramalary saklamak we olaryň tertipnamalaýyn işlerini alyp barmak üçin maksatly gelip gowşan serişdeler, şol sanda agzalyk we haýyr-yhsan gatançlary, pul peşgeşleri, miras alynýan emläk;

- girew ýa-da borçnamalary üpjün etmek hökmünde tölegiň ujundan geçirme görnüşinde alnan emläk;

- dörediji ýa-da ygtyýarly edara tarapyndan edara görnüşli tarapa berlen serişdeler we beýleki emläk;

- döwlet eýeçiligi görnüşdäki tarap döredilende oňa berilýän serişdeler we beýleki emläk;

- eger görkezilen işleri ýerine ýetirmegiň (hyzmatlary etmegiň) hökmanylygy Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenilen halatda, işiň belli bir ugrunda olaryň üstüne ýüklenilen aýratyn wezipeleri ýerine ýetirme çäklerinde döwlet häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralar tarapyndan işleri ýerine ýetirmekden (hyzmatlary etmekden) alnan girdejiler;

- býujet guramalary we telekeçi däl edara görnüşli taraplar tarapyndan şeýle hem döwlet häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we ýerli ýz-özünü dolandyryş

edarylary tarapyndan peşgeş bermek barada ylalaşyk boýunça ýa-da mugt alnan emläk (işler, hyzmatlar);

-Türkmenistanyň Prezidentiniň namalaryna, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň çözgütlerine laýyklykda, şeýle hem pudaklaryň içinde mugt berlen ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň çözgütlerine laýyklykda, edara görnüşli taraplar tarapyndan alnan emläk;

- daşary döwletler ýa-da halkara guramalary tarapyndan Türkmenistana berilýän halkara ynsarperwerlik, maliýe we tehniki kömek taslamalarynyň we maksatnamalarynyň çäklerinde alynýan emläk (işler, hyzmatlar).

“Salgytlar hakynda” Bitewi Kanuna laýyklykda bir birligini satyn almak (döretmek) üçin alyjylary Türkmenistan boýunça bellenen iş hakynyň 0,4 möçberinden geçmeýän, mahabatlandyрма maksady bilen berilýän harytlaryň (işleriň, hyzmatlaryň) bahasy jemi girdejä goşulmaýar.

Girdejiler diňe bir gezek hasaba alynýar.

Salgydyň dürli möçberleri boýunça salgyt salnýan girdeji alýan ýa-da kanuna laýyklykda salgytdan boşadylýan salgyt töleýjiler şeýle girdejileriň hasabyny aýratynlykda ýöretmäge borçludylar.

Jemi girdeji hasaplananda şu aşakdakylaryň muzdsuz berilmegine ýerlemek hökmünde seredilmeýär:

- edara görnüşli tarap üýtgedilip gurlanda onuň hukuk mirasdüşerine (mirasdüşerlerine) berilýän emlägi;

- döwlet häkimiýeti we dolandyryş, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň

çözgüdi boýunça önümçilik, ýaşaýyş jaý we önümçilik hem-de durmuş-medeni maksatly desgalara we binalara eýeçilik hukugy.

Ynsanperwerlik we ýa-da (haýyr-yhsan kömek hökmünde hökümetara ylalyşyklaryna laýyklykda, şeýle hem döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynyň çözgütleriniň esasynda harytlaryň berilmegi (işleriň muzdsuz ýerine ýetirilmegi we hyzmatlaryň edilmegi).

Şu emläkleri döwlet haýryna almak (kesekä bermek) hem harytlary ýerlemek bolup durmaýar:

- döwlet häkimiýeti we dolandyryş, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň çözgütleri boýunça döwlet ýa-da jemgyýetçilik hajatlary üçin ýa-da ýeriň, medeni gymmatlyklaryň degerli derejede ulanylmandygy üçin alynmaly ýer mellegindäki ýerleşýän emläk;

- miras galan emlägi mejburi almak, elinden almak ýa-da eýeçilik hukugyny bermek netijesinde, şeýle hem eýesiz galan emlägiň, ýa-da gymmatlyklaryň döwlet tarapyndan alynmagy.

Emlägiň gaýry edara görnüşindäki taraplaryň we şereketleriň esaslyk maýalaryna gatançlar hökmünde berilmegi harytlary ýerlemek bolup durmaýar.

Harytlary (işleri, hyzmatlary) ýerlemekden alnan girdejini kesgitlemek maksady bilen, harydyň, işleriň, hyzmatlaryň bahasy “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyna laýyklykda kabul edilýär.

Harytlar (işler, hyzmatlar) muzdsuz berlende girdeji salgyt töleýji tarapyndan şeýle harytlar (işler, hyzmatlar) adaty, hak almak bilen ýerlenende ulanylýan bahalardan ugur alnyp kesgitlenýär.

Öň ulanyşda bolan esasy serişdeler we maddy däl aktiwler muşsuz berlende girdeji olaryň galyndy bahalaryndan ugur alnyp kesgitlenýär.

Geleşigiň taraplary tarapyndan çalşylýan harytlaryň (işleriň, hyzmatlaryň) bahalary kesgitlenmedik halatynda, girdeji şolar ýaly harytlar (işler, hyzmatlar) salgyt töleýji tarapyndan adaty, hak almak bilen ýerlenende ulanylýan bahalardan ugur alnyp kesgitlenýär.

Deň däl derejede çalşylanda jemi girdejä çalşylýan harytlaryň (işleriň, hyzmatlaryň) bahalaryna goşmaça tölegleriň islendik möçberi goşulýar.

Öz işgärleri üçin harytlar (işler, hyzmatlar) ýerlenende, girdeji şolar ýaly harytlar (işler, hyzmatlar) salgyt töleýji tarapyndan adaty, hak almak bilen ýerlenende ulanylýan bahalardan ugur alnyp kesgitlenýär.

Ýatyrylýan edara görnüşli tarapyň (daşary ýurtly edara görnüşli tarapyň şahamçasynyň, wekilhanasynyň) girdejisi şu harytlar ýerlenende salgyt töleýji tarapyndan ulanylan hakyky bahalaryň esasynda, emma:

esasy serişdeler we maddy däl aktiwler boýunça - galyndy bahalaryndan;

beýleki harytlar boýunça - satyn alnan bahalaryndan pes bolmadyk derejede kesgitlenýär.

Ýeňillikli bahalar (tarif, kesilen nyrh) bellenen harytlar (işler, hyzmatlar) ýerlenende girdeji şeýle ýeňillikleri hasaba almak bilen kesgitlenýär. Görkezilenler Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda ilata mugt goýberilýän harytlara (işlere, hyzmatlara) hem degişlidir.

Býujetden sarp edijiler üçin ýerlenýän şeýle hem telekeçi däl edara görnüşli taraplar hem-de häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü

dolandyryş edaralary tarapyndan ýerlenilýän harytlar (işler, hyzmatlar) boýunça girdeji ýerlemegiň hakyky bahalaryndan ugur alnyp kesgitlenýär.

“Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunda banklaryň, ätiýaçlandyryş guramalaryň jemi girdejinini kesgitlemegiň aýratynlyklary belenilýär. Olaryň girdejilerini hasaplanyňyzda kanuny okap şol aýratynlyklar bilen tanşyp bilersiňiz.

Bir- birine bagly edara görnüşli taraplaryň gatnaşyklarynda şunuň ýaly geleşiklerdäki adaty şertlerden tapawutlanýan şertler emele gelýän ýa-da belenýän bolsa, olaryň biri tarapyndan alnyp boljak, ýöne şeýle şertler sebäpli alynmadyk islendik girdeji kanuna laýyklykda, onuň salgyt salynýan girdejisine goşulýar.

Kärhananyň girdejileri oňa dürli görnüşlerde geçirilip bilner. Girdejiler nagt, nagt däl, karz kartoçkalaryň, çekleriň kömegi bilen we barter görnüşinde gelip bilerler.

Ähli girdejileri kanunlara laýyklykda hasaba almaklyk we girdejileriň doly hasaba alnyşyna berk gözekçilik etmeklik kärhananyň ýolbaşçylaryň esasy wezipeleriň biri bolup durýar. Şol işde gözegçiligiň dürli usullary ulanylýar. Olaryň içinde kassa apparatlary, kwitansiýalary, wideokameralary ulanmak, duýdansyz içerki barlaglary hem meýilnamalaşdyrylýan tükelleýiş işleri gurnamak we başga usullar. Agzalan usullary kärhananyň maliýe netijilerini dogry çykarmany we salgytlary hem ýygymlary kanuna laýyklykda tölemegi üpjün edip maliýe çärelerden gorar.

2.2. Senagat kärhanalarynyň önüminiň özüne düşýän gymmatyny we harajatlaryny barlamagyň tertibi.

Kärhananyň önüminiň özüne düşýän gymmatyny hasaplamak üçin önümi öndürmek we satmak bilen bagly ähli harajatlary hasaba alynmalydyr. Harajatlary ykdysady edebiýatlarda birnäçe toparlara bölýärler: anyk , anyk däl, göni , gytaklaýyn, umumy, önümçilik , täjirçilik, esasy , kömekçi, mydamalyk (hemişelik, üýtgemeýän) üýtgeýän, orta, meýilnamalaşdyrylan, hakyky, ýerleşdirilen önüminiň (harytlaryň, hyzmatlaryň) we gaýry görnüşlere.

Anyk harajatlara, ykdysady edebiýatlarda 50, 51, 52, 55 balans hasaplardan geçirilen harajatlara düşünilýär. Ýagny bankyň ýa-da pulhananyň üsti bilen geçirilen harajatlara.

Anyk däl harajatlara ykdysady edebiýatlarda ýokarda görkezilen hasaplardan geçmedik we buhgalterlik hasabyna alynmaýan harajatlara düşünilýär. Anyk däl harajatlaryň mysaly hökmünde ulanylmadyk pul goýumlaryň mümkinçiliklerini (pursatlaryny) görkezmek bolar.

Göni harajatlara bolsa belli önümi öndürmek (hyzmaty ýerine ýetirmek) üçin edilen harajatlar degişlidir. Olara maddy çykdajylar, ýol kireýi, önümi öndürmek (hyzmaty ýerine ýetirmek) bilen gös-göni baglanyşykly harajatlar degişlidir.

Gytaklaýyn harajatlara belli önümi öndürmek (hyzmaty ýerine ýetirmek) bilen gös-göni bagly däl harajatlara düşünilýär. Mysal üçin, kärhananyň ýolbaşçylary üçin edilýän harajatlary (elektrik energiýa, aragatnaşyk, ulag serişdeler, suw bilen üpjünçilik we ş.m.çykdajylary) gytaklaýyn harajatlara degişlidirler.

Göni we gytaklaýyn harajatlaryň jemine-umumy çykdaýylar (harajatlar) diýlip düşünilýär. Umumy çykdaýylar öz gezeginde umumy önümçilik we umumy hojalyk çykdaýylara bölünýär.

Önümçilik harajatlaryna önümi öndürmek bilen gös-göni bagly harajatlar degişlidir. Önümçilik harajatlar öz gezeginde esasy we kömekçi harajatlara bölünýär.

Esasy harajatlar esasy öndürilýän önüme degişli bolmalydyr. Kömekçi harajatlara bolsa kömekçi hojalyklara ýa-da işhanalara (sehlere) degişli harajatlara düşünilýär.

Täjirçilik harajatlaryna mahabatnamalary çykarmak üçin, söwda, araçy we şoňa meňzeş başga amallary geçirmek üçin edilýän çykdaýylara düşünilýär.

Mydama (köp gezek) gaýtalanýan harajatlara – mydamalyk, hemişelik ýa-da üýtgemeýän, käbir halatlarda edilýän çykdaýylara bolsa üýtgeýän harajatlar diýlip düşünilýär. Hemişelik harajatlaryň mysaly hökmünde: çig malla , materiallar, zähmet haky we şolara meňzeş çykdaýylar çykyş edip bilerler. Üýtgeýän harajadyň mysaly hökmünde seýrek myhmanlary kabul edýän kärhanyň wekilçilik çykdaýylaryny görkezip bolar. .Bir kärhanada mydamalyk harajat başga kärhanada üýtgeýän harajat bolup biler.

Orta harajatlar tejribede matematiki usullaryň kömegi bilen hasaplanýar.

Meýilnamalaşdyrylan harajatlar önüm (haryt) öndürilmänkä, işler ýerine ýetirilmänkä-meýilnamalaşdyrylýar ýa-da çäklenýär. Olar hakyky harajatlara deň gelip ýa-da olardan tapawutlanyp biler.

Hakyky harajatlar bolsa önüm öndürilip, işler ýerine ýetirilip hasaplanylýar.

Ýerleşdirilen önümleriniň özüne düşýän gymmaty - käbir ýagdaýlarda kärhananyň belli bir döwrüň içinde edilen hakyky harajatlar bilen deň gelmez, eger-de önümler doly tamamlanmadyk, doly ýerleşdirilmedik, ýada käbir edilen harajatlar geljekki döwürleriň harajatlaryna geçirilen bolsa. Görkezilen ýagdaýlarda balansda tamamlanmadyk önümçilik (20,21,23,29,30-nji hasaplarda), ýerleşdirilmedik taýar önümleriň galyndylary 40-nji „Taýýar önümler“, we geljekki döwürleriň harajatlaryna geçirilen çykdaýylar 31-nji „Geljekki döwürleriň harajatlary“ hasaplarda hasaba alynýar.

20-nji balans hasapda „Esasy önümçilik“, 21-nji „Öz öndüren ýarym taýýar önümleri“ 23-nji „Kömekçi önümçilikler“, 25-nji „Umumy önümçilik“, 26-njy „Umumy hojalyk“, 43-nji „Täjirçilik“, 44-nji hasapda bolsa „Dolanyşyk çykdaýylary“ hasaba alynýar.

Ykdysady edebiýatlarda we tejribede häzirki döwürde üç bir-birine ýakyn düşüňjiler ulanylýar: „çykdaýylar“, „harajatlar“ we „aýyrmalar“. „Çykdaýylar“ umumylaşdyrylan düşüňje. Oňa ähli „harajatlar“ we „aýyrmalar“ degişlidirler. Emma ähli çykdaýylary „harajatlara“ we „aýyrmalara“ kanunlara laýyklykda goşmak bolanok. Harajatlar häzirki döwürde Türkmenistanyň Prezidentiniň 1994-nji ýylyň mart aýynyň 01-ne 1676 belgili karary “Önümiň (işiniň, hyzmatyň) özüne düşýän gymmatyna goşulýan harajatlar hakda Düzgünnama” we oňa girizilen üýtgemelere we goşandylara laýyklykda hasaba alynýar. Aýyrmalar peýdadan alynýan salgytlar hasaplananda kärhananyň

umumy girdejisinden aýrylýar. Aýyrmalar Türkmenistanyň „Salgytlar hakynda“ Bitewi Kanunyň 155-159 nji maddalaryna laýyklykda hasaba alynýar. Köplenç harajatlara goşulýan çykdaýylar kanuna laýyklykda aýyrmalar bolup hem çykyş edýär. Emma käbir çykdaýylar aýyrmalara goşulyp harajatlara goşulmaýar. Mysal üçin, kärhananyň hasabat (salgyt) döwründe ýüze çykarylan öňki salgyt döwürleriniň çykdaýylary (zyýanlary) harajatlara goşmak bolanok. Emma aýyrmalara olar goşulyp biler. Şonuň ýaly hem , alnan karzlara tölenýän göterimleri harajatlara doly möçberde goşmak bolanok. Emma aýyrmalara olar karzlaryň şertlerine bölünmän goşulýar.);

Aýyrmalara we harajatlara şu aşakdaky çykdaýylaryň toparlaryny goşup bolar:

- maddy çykdaýylar;
- zähmete hak tölemek üçin çykdaýylar;
- durmuş ätiýaçlandyryş çykdaýylar;
- ulanyş tölegleri;
- harytlary (işleri,hyzmatlary) öndürmek, ýerlemek bilen baglanyşykly beýleki çykdaýylar (ýitgiler);
- ýerlemekden daşary çykdaýylar (ýitgiler).

Maddy çykdaýylara salgyt töleýjiniň şu aşakdakylar üçin edýän harajatlary degişlidir:

- harytlary, çig maly, ýarymtaýýar önümleri, ýangyjy, suwy , energiýany we materiallary satyn almak;
- gurallary, enjamlary, esbaplary, abzallary, ýörite geýimi we beýleki könelmä degişli bolmadyk emlägi, gurnamaga degişli toplaýjy önümleri satyn almak;
- keseki guramalaryň, şol sanda tebigaty goramak maksatly belli hyzmatlary we çäreleri;

- tehnologik ýitgiler;
- peýda (girdeji) almaga gönükdirilen işler bilen baglanyşykly beýleki maddy çykdajylar.

Eger-de kanun boýunça goşulan baha üçin salgytdan we goşmaça töleglerden boşadylmaýan kärhana maddy çykdajylary edende hasaplaşyga kabul edilmäge degişli agzalan salgytlary we tölegleri töläň bolsa , onda maddy harajatlary hasaba alnanda tölenen pul möçberi,. goşulmaýar Eger-de kanuna laýyklykda kärhana ýa-da onuň geçirýän amallary şol salgytdan we goşmaça töleglerden boşadylýan bolsa, onda goşulan baha üçin salgydyň möçberi maddy harajatlaryň bahasyna goşulýar.

Araçy guramalaryna tölenilýän komissiýa haklaryny, birža ýygymlaryny, gümrük paçalaryny, Türkmenistanyň gümrük çäklerine getirilýän harytlar boýunça ýygymlary we goşmaça tölegleri, daşamak üçin çykdajylary we haryt maddy gymmatlyklary satyn almak bilen baglanyşykly beýleki harajatlary goşmak bilen, olaryň satyn alnyş nyrlaryndan ugur alnyp maddy harajatlaryň bahasyna goşulýar.

Maddy çykdajylaryň bahasyndan yzyna gaýtarylýan galyndylaryň we gaplaryň bahalary aýrylýar, yzyna gaýtarylmaýan gaplaryň bahalary bolsa maddy çykdajylaryň pul möçberine goşulýar.

Pul we haryt görnüşinde zähmete hak tölemek üçin çykdajylara şular degişlidir:

- hakyky ýerine ýetirilen we kanuna laýyklykda ýazylyp hasaplanan iş üçin iş haky;
- kanuna laýyklykda tölenen dürli goşmaça haklar we tölegler;
- öwez puly häsiýetdäki tölegler;

- mugt berilýän zatlary, jemagat hyzmatlary, iýmit, önümler, ýaşayyş jaý boýunça çykadjylar ýa-da olar boýunça pul öweziniň möçberleri;

- işgärleriň naharlanmagy üçin çykadjylar;

- döwlet we jemgyýetçilik borçlaryny ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly kanuna laýyklykda wagt üçin tölenýän hak;

- işgär düzümini kemeltmek bilen baglanyşykly işden boşadylýan işgäre töleg tölemek;

- işden çykarylanda berilýän hemaýat pullaryny tölemek;

- köp ýyllap işländigini üçin birwagtlaýyn tölenýän hak;

- okuw wagtynda (hünär taýdan taýýarlyk, gaýtadan taýýarlamak we ş.m.) saklanyp galýan iş haky;

- mejburi işsiz gezen ýa-da pes hak tölenýän işiň ýerine ýetirilene wagtlar üçin iş haky we zähmete ukyplylygyň wagtlaýyn ýitirilen mahalynda hakyky iş hakynyň derejesine çenli kanun boýunça goşmaça töleg;

- iş berijileriň ätiýaçlandyryş tölegleri (gatançlary);

- gan tabşyryýan(donor)-işgärlere iş hakyny tölemek üçin çykadjylar;

- işgär düzüminde durmaýan we kärhananyň işine kanuna laýyklykda işe çekilen (hususy telekeçilerden başga) işgärleriň iş haky;

- ätiýaçlyga serişde geçirmeler görnüşindäki çykadjylar;

- kanun boýunça, işgäriň peýdasyna edilen çykadjylaryň beýleki görnüşleri.

Aýyrmalar hökmünde kabul edilýän, zähmete hak tölemek üçin çykadjylarda şu aşakdakylar göz önünde tutulmaýar:

- maddy kömek;
- umumy peýdalanylýan ulag, ýörite ugurlar, edara ulagy bilen iş ýerine gitmek tölegi;
- edara görnüşli tarapyň işgärlerine berilýän ýa-da edara görnüşli tarapyň jemgyýetçilik iýmiti üçin kömekçi hojalyklar tarapyndan goýberilýän önüm (işler, hyzmatlar) boýunça baha tapawutlary;
- bejeriş ýa-da dynç alyş , şeýle hem işgärleriň peýdasyna edilen beýleki şunuň ýaly çykdajylar.

Salgyt töleýji tarapyndan girdeji almak üçin peýdalanylýan esasy serişdeler we maddy däl aktiwler boýunça ulanyş tölegleri salgyt töleýjiniň çykdajylaryna (harajatlaryna goşulýar).

Türkmenistanda esasy serişdeleriň könelmegi häzirki döwürde 2000-nji ýylyň mart aýynyň 13-däki 4606 belgili karary bilen Prezident tarapyndan kesgitlenilen könelmegiň kadalary esasynda hasaplanylýar. Kadalar esasy serişdeleriň ulanyş möwretine görä balans bahasyna belli göterim gatnaşykda kesgitlenilen. Mysal üçin, iň berk jaýlaryň könelmegiň koeffisienti-0,4% möçberde kesgitlenilen. Jaýyň bahasy 100 mln manat bolsa onuň bir ýyldaky könelmegini şeýle tapyp bolýar: $100 \times 0,4\% = 0,4$ mln manat. Jaýyň bir aýdaky könelmegini tapmak üçin biz $0,4 : 12 = 0,033$ mln manat. Jaýyň ulanyş möwrütini tapmak üçin biz $100 : 0,4 = 250$ ýyl.

Maddy däl aktiwlere hukuk berýän resminamalaryň bahasy degişlidir. Şol sanda ygtyýarnamalaryň, sertifikatlaryň, şahadatnamalaryň bahalary. Kompýüter programmalary ulanmaga hukuk berýan resminamalary hem maddy däl aktiwler diýlip hasaplanylýar. Hukuk berýän resminamalarda köplenç onuň güýji saklanýan

möhleti görkezilýär. Şol aktiwiň könelmesini tapmak üçin onuň bahasyny güýji saklanýan möhletine bölmelidir. Mysal üçin, resminamanyň bahasy 12 müň manat, möhleti bolsa 3 ýyl. Bir ýylda könelmegi $12:3=4$ müň manat. Bir aýdaky könelmesini tapmak üçin $4:12=0,33$ müň manat.

Egerde hukuk berýän resminamada onuň ulanyş möhleti görkezilmedik bolsa kanun boýunça ol 10 ýyl diýlip hasaplanylýar.

Düýpli häsiýetli harajatlar salgyt töleýjiniň çykdaýylaryna (aýyrmalaryna) ulanyş tölegleriň üsti bilen goşulýar.

Harytlary (işleri, hyzmatlary) öndürmek we ýerlemek bilen baglanyşykly beýleki çykdaýylar we ýitgiler şu aşakdakylary öz içine alýar:

- ýer üçin, kärende we lizing tölegleri (kanuny göz öňünde tutmak bilen) ;

- oýlap tapyşlar we rasionalizatorçylyk teklippler üçin tölenýän hak;

- göterimler görnüşindäki çykdaýylar;

- wagtlaýyn işe ukypsyzlyk boýunça hemaýat pullar we kanunlarda bellenen we iş berijiniň hasabyna işgärlere tölenýän beýleki durmuş hemaýat pullary;

- täze iş ýerine geçende işgärlere berilýän hemaýat puly;

- tassyklanan ölçegleriň çäklerinde deňiz, derýa we howa gämileriniň ekipažlarynyň azyk rasiony üçin çykdaýylar;

- keseki edara görnüşli taraplar tarpyndan işgärler bermek boýunça hyzmatlar üçin çykdaýylar;

- wekilçilik çykdaýylary, emma ol jemi girdejiniň 1 göteriminden ýokary bolmaly däldir;

- aragatnaşyk hyzmatlarynyň tölegi;
- auditorlyk, hukuk, maslahat beriş, maglumat we beýleki dolandyryş hyzmatlary üçin çykadjylar;
- komission ýygymlaryň we beýleki şunuň ýaly çykadjylaryň pul möçberleri;
- hat ýazuw harytlary üçin çykadjylar;
- mahabatlandyrmalar üçin çykadjylar;
- öz işgärlerini taýýarlamak we gaýtadan taýýarlamak üçin çykadjylar;
- işgärleriň guramaçylykly toplanmagy üçin harajatlar;
- gorag we howpsuzlyk üçin, zähmetiň kadaly şertlerini üpjün etmek üçin çykadjylar ;
- tebigy ýitginiň ölçegleriniň çäklerinde gelip gowşan maddy serişdeleriň ýetmezçiligi sebäpli ýitgiler;
- zaýa önüm çykarylmakdan çekilen ýitgiler;
- içerki önümçilik sebäpleri boýunça boş durmalardan çekilen ýitgiler;
- emlägi we ätiýaçlandyryşyň hökmany beýleki(belli) görnüşleri boýunça çykadjylar hem ätiýaçlyga geçirmeler;
- täze önümçilikleri, sehleri we enjamlary taýýarlamak we özleşdirmek üçin çykadjylar;
- tehnologiýany kämilleşdirmek, önümçiligi guramak we dolandyrmak bilen baglanyşykly düýpli bolmadyk häsiýetdäki çykadjylar;
- kepillendirilen abatlama işleri we hyzmatlar üçin harajatlar;
- wahtlaýyn işleýän işgärleri we wagtlaýyn durmuş binalaryny, şäherçeleri saklamak üçin çykadjylar;
- ylmy barlag we tejribe konstruktorçylyk işleri üçin çykadjylar;
- tebigy serişdeleri özleşdirmek üçin çykadjylar;

- bellenen ölçegleriň çäklerinde işsapar çykdaýylary.
- çagyrylýan işgärler üçin ýaşaýyş jaýyny kireýine almak boýunça çykdaýylar;
- önümçilikle şikes alynmagy zerarly zähmete ukyplylygyň ýitirilmegi bilen baglanyşykly, Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda tölenýän hemaýat pullary;
- işiň aýry-aýry görnüşlerini amala aşyrmak hukugy üçin ýygymlar we tölegler (edara görnüşli taraplaryň bellige alnandygy üçin töleg, ygtyýarlandyryş we beýleki tölegler);
- önümiň (harytlaryň, işleriň, hyzmatlaryň) güwänamasy boýunça çykdaýylar;
- bank hyzmatlary boýunça tölegler;
- harytlary (işleri, hyzmatlary) öndürmek we ýerlemek bilen baglanyşykly, ýöne harajatlaryň ýokarda görkezilen harajatlara degişli bolmadyk beýleki harajatlar.

Iş sapor çykdaýylary Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň maý aýynyň 22-ne çykaran 8629 belgili”Türkmenistanyň şäherlerine we ilatly ýerlerine hem-de onuň çäklerinden daşary gulluk iş saporlary hakynda Düzgünnama” karary bilen tassyklanyldy. Şol Düzgünnamanyň kadalary şu gollanmanyň 20-23-nji goşulmalarynda görkezilýär.

Harytlary öndürmek we ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlar etmek bilen baglanyşykly gaýry çykdaýylara we ýitgilere kanuna laýyklykda hasaplaşyga kabul edilmeýän, esasy serişdeler, tamamlanmadyk gurluşyk desgalary we maddy däl aktiwler boýunça goşulan baha üçin salgydyň möçberi hem goşulýar.

Ýerlemekden daşary çykdaýylaryň (ýitgileriň)

düzümine öndürmek we (ýa-da) ýerlemek bilen göni baglanyşykly bolmadyk işi amala aşyrmak üçin harajatlar hem goşulýar. Şeýle çykdaýjlara kanuna laýyklykda şu aşakdakylar degişlidir:

- kärende (lizing) şertnamasy boýunça berlen emlägi saklamak üçin çykdaýjlar (bu emlägiň ulanyş töleglerini goşmak bilen), bu iş olar üçin esasy iş bolmadyk edara görnüşli taraplar üçin;

- gymmatly kagyzlaryň satylan bahasy bilen we satyn alnan bahasynyň arasyndaky ýaramaz tapawut;

- öz gymmatly kagyzlarynyň çykarylmagyny guramak üçin we satyn alnan gymmatly kagyzlara hyzmat etmek üçin çykdaýjlar;

- daşary ýurt puly bilen amallar boýunça, şeýle hem daşary ýurt pulundaky gymmatlyklar we talaplar arzanladylanda ýa-da daşary ýurt pulundaky borçnamalaryň bahasy ýokarlandyrylanda ýüze çykýan ýaramaz hümmet tapawudy;

- şübheli bergiler boýunça ätiýaçlygy döretmek üçin geçirmeler;

- hasaplanyp ýazylmadyk ulanyş tölegleri pul möçberini goşmak bilen, ulanmakdan çykarylan esasy serişdeleri ýok etmek üçin çykdaýjlar, şeýle hem tamamlanmadyk gurluşygyň desgalaryny we gurnamak işleri tamamlanmadyk beýleki emläkleri sökmek, ýerasty baýlyklary goramak we beýleki şunuň ýaly işler üçin çykdaýjlar;

- önümçilik kuwwatlyklaryny we binalaryny konserwasiýa we raskonserwasiýa etmek bilen baglanyşykly çykdaýjlar, şol sanda konserwirlenen önümçilik kuwwatlyklaryny we binalary saklamak üçin

harajatlar;

- işlere kazyýetde garmak bilen baglanyşykly çykdaýylar;

- önümçilik tabşyryklaryny ýatyrmak üçin harajatlar, şeýle hem önüm bermedik önümçilik

- üçin harajatlar;

- gap bilen baglanyşykly amallar boýunça çekilen zyýan;

- maliýe çärelerinden ýetirilen zyýanlaryň öwezini dolmak boýunça çykdaýylar;

- karz bergi (karzdarlaryň önündäki borçnama) egerde ol kanuna laýyklykda hasabat döwründe hasapdan öçürilen bolsa;

- paýdarlaryň her ýylky ýygnagyny geçirmek üçin çykdaýylar;

- hak isleýiş möhletiniň geçendigi bilen baglanyşykly ýa-da başga bir esaslar boýunça hasapdan öçürilen berginiň pul möçberi;

- ön hasapdan öçürilen bergileri üzmek üçin tölenen pul möçberleri;

şol ýylyň hasabat (salgyt) döwründe ýüze çykarylan önki salgyt döwürleriniň çykdaýylary (zyýanlary);

- içerki önümçilik sebäpleri boýunça boş durmalardan çekilen ýitgiler, şeýle hem daşarky sebäpler boýunça boş durmalardan günäkärler tarapyndan öwezi dolunmaýan ýitgiler;

- adatdan daşary ýagdaýlardan çekilýän ýitgiler. Esasy serişdeleriň çykmagyndan ýeten ýitgiler “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyna laýyklykda kesgitlenýär;

- haryt maddy gymmatlyklaryň tebigy ýitginiň

ölçeğlerinden artyk ýetmezçilikleri we (ýa-da) zaýalanmaglary sebäpli ýitgiler, şeýle hem günäkär adamlar bolmadyk (ýüze çykarylmandyk) halatlarynda ogurlyk sebäpli ýitgiler;

- talap etmek hukugyny bermek geleşigi boýunça ýitgiler;

- döwlet emlägi kärendä berlende döwlet býujetine geçirilýän kärende göteriminiň bir böleginiň balansda saklaýjy tarapyndan geçirilýän pul möçberi;

- şereketiň işiniň netijeleri boýunça şerekete gatnaşyjy tarapyndan çekilýän zyýanlar;

- harytlary (işleri, hyzmatlary) öndürmek we (ýa-da) ýerlemek bilen göni baglanyşykly bolmadyk beýleki çykdajylar.

Ýokarda görkezilen çykdajylary harajatlara goşaňyzda “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyň 155-159-njy maddalaryny ýene-de bir gezek okamalydygyny ýatladýarsyň. Sebäbi gollanmada käbir harajatlar barada maglumatlar okaýanlara umumy düşünje bermek üçin we aňsatlyk bilen gollanma okalar ýaly gysgaldylan görnüşinde berilen. Ikinji sebäbi kanunlar kämilişýär we käbir olaryň maddalary üýtgäýmäge ahmal.

Kärhananyň ýerleşdirýän önümleriniň (hyzmatlarynyň) möçberi artýan bolsa, onda ýerleşdirilen her önüm birliginiň özüne düşýän bahasy peselýär. Eger-de kärhananyň ýerleşdirýän önümleriniň (hyzmatlaryň) mukdary azalýan bolsa, onda ýerleşdirilen her önümiň (hyzmatyň) birliginiň özüne düşýän bahasy ösýär. Sebäbi ýol çykdajylary, zähmet haky we başga harajatlar ýerleşdirilýän önümiň (hyzmatlaryň) möçberi bilen deň derejede köplenç ösenok. Mysal üçin, ulag serişdäniň

ýüklenilşi ýol kireýi bilen, kärhananyň käbir kömekçi düzümleriň zähmet haklary (sagatlaýyn hak tölenýän bolsa) ýerleşdirilen önümleriniň (hyzmatlarynyň) möçberi bilen gös-göni bagly däl.

Kärhanalaryň ýolbaşçylary esasy maksatlara ýetmek üçin harytlary (hyzmatlary) amatly satyn almak, ýerleşdirilen önümleriň (hyzmatlaryň) möçberini ardyrmak bilen bagly meseleleri çözmelidirler. Ol meseleler direkt-kosting usulynyň emele gelmegine getirýär.

Bu usul öňki döwürlerde hem ulanylýardy. Emma “direkt-kosting” usuly bazar ykdysadyýeti şertlerinde köp döwletlerde şol adyna eýe bolýar we soňky döwürlerde onuň ähmiýeti ýokarlanýar. Dürli ýurtlarda şu usulyň dürli atlary ulanylýar. Mysal üçin, ABŞ-da, Rusiýada we käbir GDA döwletlerinde-“direkt-kosting”, Germaniýada-“bölekleyin, serhetleyin harajatlarynyň hasaby”, Beýik Britaniýada- “maržinal harajatlaryň hasaby”, Fransiýada-“maržinal hasap usuly” we başga atlar ulanylýar. Marža ýokarda bellenilşi ýaly-ykdysady edebiýatlarda satyn alyş baha bilen satyş bahalaryň aragatnaşygyna düşünilýär.

Direkt-kosting usulynyň adyny göni terjime edeniňde mydamalyk , hemişelik (üýtgemeyän) ýa-da mydama (köp) gaýtalanýan harajatlaryň hasabynyň dolandyrylyşyny aňladýar. Usulyň şol ady bir söz bilen ulgamyň düýp manysyny görkezip, halkara derejede giňden ulanylýan düşünje bolup çykyş edýär.

Kärhananyň önüminiň özüne düşýän gymmaty bazar ykdysadyýeti şertinde üýtgäp durýandyr. Emma käbir çykdaýjalaryň görnüşleri mydama gaýtalanýandyr. Şol çykdaýjalar bolsa köplenç harajatlaryň aglaba bölegini tutýarlar we olaryň seljermegi, gözegçiligi gowy netijeleri

gazanmak üçin kärhanalara zerurdyr. Direkt-kosting usul bilen gözegçilik edilýän kärhanalarda kärhananyň önüminiň özüne düşýän gymmaty işgärlere bagly sebäpleriň esasynda ösenok we köplenç ol peselýar.

Harydyň (hyzmatyň) özüne düşýän gymmatynyň pese düşmegi öz gezeginde kärhananyň peýdasynyň ösmegine getirýär. Peýda mälim bolşy ýaly kärhananyň girdejilerine hem baglydyr. Şol sebäpli direkt-kosting usulyny ulanýan kärhanalar diňe harydyň özüne düşýän gymmatyny barlaman, girdejiler bilen çykdaýlaryň aragatnaşyklaryny hem barlaýarlar we olara gözegçilik edýärler.

Direkt-kosting usuly kärhanalaryň (firmalaryň) arasyndaky bäsdeşliklerde üstünlik gazanmaga kömek edýär.

Käbir ýagdaýlarda direkt-kosting usulyny ulanan kärhanlar netijede dumping syýasatyna geçmeli diýlen netijä gelýärler. Dumping nyrhlar - bu iň pes derejeli nyrlaryň ulanylmagyny aňladýar. Dumping syýasatyny geçirýän tejribeli dolandyryjylar satuwlaryň ösmegini gazanmany başaýarlar. Ol bolsa nyrh peselmegi bilen bagly zyýanlary ýapmaga ýardam berýär.

Direkt-kosting usulyň kömegi bilen buhgalterlik we önümçilik hasabynyň maksatlary bir-birine golaýlaşýandyr.

2.3. Peýdadan (girdejiden) alynýan salgydynyň hasaplanyşyny we tölenişini auditor barlagyndan geçirmegiň tertibi.

Salgyt ulgamynda peýdadan (girdejiden) alynýan salgydyň orny örän uludyr. Sebäbi bu salgyt döwlete esasy girdejileri getirýän salgytlaryň biridir. Biziň ýurdumyzda

iň köp girdeji getirýän salgytlara ýerasty baýlyklardan peýdalanmak , goşulan baha üçin we edara görnüşli tarapyň peýdasyndan (girdejisinden) alynýan salgytlar.

Peýdadan (girdejiden) alynýan **salgydy töleýjiler şular bolup durýarlar:**

- Türkmenistana dahylly edara görnüşli taraplar;
- Türkmenistanyň çäklerinde hemişelik wekilhanalarynyň üsti bilen iş alyp barýan ýa-da ýurdyň çäklerindäki çeşmelerden girdeýji alýan döwlete dahylsyz edara görnüşli taraplar.

Şular peýdadan (girdejiden) alynýan **salgydy tölemeýärler:**

- Türkmenistanyň Merkezi banky;
- Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý Milli jemgyýeti.

Hasabat döwründe salgyt töleýjiniň alan **peýdasy**, şeýle hem **girdejileriniň aýry-aýry görnüşleri salgyt salynýan binýat bolup durýar.**

“Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanuna laýyklykda kärhananyň peýdasy, girdejä degişli bolan **aýyrmalary pul möçberine azaldylan ähli girdejisiniň jemi** hökmünde hasaplanylýar.

Peýdadan alynýan salgyt kärhananyň işleýşiniň netijesini görkezýär. Peýdadan alynýan salgydy dogry hasaba almak üçin kärhanalar ilkinji nobatda kärhananyň **jemi girdejisini** hasaba almalydyrlar.

Salgyt töleýjiniň **jemi girdejisine** ýerlenen önümlerden, ýerine ýetirilen işlerden, edilen hyzmatlardan alnan girdejiler, **gaýry ýerlemekligiň girdejileri** , şeýle hem ýerlenmekden daşarky amallardan alynýan girdejiler goşulýar.

Peýdadan alynýan salgydyň özenini hasaplanda kârhana öz hasabat döwründäki jemi **girdejisinden** aşakdaky aýyrmalary aýyrmaga haklydyr:

- Türkmenistanyň Daşary ýurt pulunyň ätiýaçlyk goruna geçirmeleri;

- goşulan baha üçin alynýan salgydyň möçberini;

- goşmaça tölegleri (aksizleri);

- harytlaryň bahasyny;

- harajatlaryň möçberlerini;

- Türkmenistanyň töleg çeşmelerinde öň salgyt salnan edara görnüşli taraplara paýçy bolup gatnaşmakdan gelen düşewüntleri;

- oýun işlerinden (humarly oýunlar we pully oýunlar bilen baglanyşykly işler) gelýän girdejileri;

- emläk üçin we ýerasty baýlyklary peýdalanandygy üçin salgytlary;

- kârhanyň geçen döwürleriniň ýapylmadyk (üç ýyl geçmedik) zyýanlaryny.

Kârhana peýdadan alynýan salgydyň özenini hasaplanda hökmany suratda **salgyt ýeňillikleri** hem **kanuna laýyklykda ulanmalydyr**. Salgyt ýeňillikleri barada maglumatlar şu gollanmanyň aşakdaky sahypalarynda giňişleýin berilýär.

Salgyt töleýjiler peýdadan alynýan salgydy tölemekden boşadylan girdejileri (peýdany) aýratyn hasaba almalydyrlar. Şunuň ýaly peýdany we aýyrmalaryň aýry-áýry böleklerini hasaplaplamak mümkinçilik bolmasa, olar harytlary (işleri, hyzmatlary) ýerlemekden alnan ýeňillikli girdejiniň **jemi girdejiniň umumy möçberine gatnaşygyny ulanmak bilen hasaplanmalydyr**.

Kârhanyň girdejileri we aýyrmalary çäryekden

çäryege ýyl boýunça goşulyp hasaplanýar.

Salgyt töleýji salgyt (hasabat) döwründe **zyýan çeken bolsa**, onda şol döwürde **salgyt özeni nola deň diýlip hasaplanylýar**.

Indi peýdadan alynýan salgydy hasaplamagyň mysalyny görkezeli. Mysal üçin , kärhananyň umumy harytlary ýerleşdirmekden girdejisi 115 müň manat, şol sanda 15 müň manat goşulan baha üçin salynýan salgyt. Başga hiç hili, şol sanda hem daşky amallardan gelen kärhananyň girdejileri ýok. Kärhana goşmaça tölegleri (aksizleri) tölemäge degişli däl we ýerasty baýlyklary peýdalynmady . Jemi girdejiň içinde 50 müň manatlyk ýerleşdirilen harytlaryň bahasy. Kärhana şol harytlary ýerleşdirmek üçin 10 müň manatlyk harajat etdi. Hasabat döwründe emläge salynýan salgyt 1 müň manat möçberde hasaplandy. Geçen döwürleriň ýapylmadyk (üç ýyl geçmedik) zyýany 5 müň manat. Kanunda kärhana degişli salgyt ýeňillikleri göz önünde tutulmandyr. Şol kärhananyň hasabat döwründe balans peýdasy şeýle hasaplanmaly: $115 - 15 - 50 - 10 = 40$ müň manat. Peýdadan alynýan salgydyň özeni bolsa şeýle hasaplanmaly: $40 - 1 - 5 = 34$ müň manat. Kärhana Türkmenistana dahylly bolsa býujete $34 \times 8\% = 2,72$ müň manat möçberinde salgydy tölemelidir.

Peýdadan alynýan salgydy dogry hasaplamak üçin iň kyn işleriň biri harajatlary hasaba almakdyr. Sebäbi ähli çykdaýlary harajatlara goşup bolmaýar. Harajatlary hasaba almak barada maglumatlary şu gollanmanyň 13-nji bölümüniň 2 bölümçesinde giňişleýin berilýar.

Kanunda peýdadan alynýan salgytlaryň möçberleri şu derejelerde bellenilen:

8 göterim - Türkmenistana dahyllylar üçin (esaslandyryş maýasy döwlete doly degişli edara görnüşli taraplardan we öz işini "Uglewodorod serişdeleri hakyndaky" Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda amala aşyryan taraplardan başga);

20 göterim – beýleki edara görnüşli taraplar üçin. Ýagny daşary ýurt kompaniýalaryň şahamçalary, esaslandyryş maýasy döwlete doly degişli edara görnüşli taraplara we başgalar üçin;

Düşewünt görnüşindäki we edara görnüşli beýleki taraplarda paýçy bolup gatnaşmakdan alynýan beýleki serişdeler görnüşindäki girdejiler üçin salgyt möçberi salgyt ýumuşçysy tarapyndan kanunyna laýyklykda kesgitlenilýän salgyt özeniniň **15% salgyt möçberine köpeldilen jemi hökmünde hasaplanýar.**

Humarly oýunlardan alynýan girdejilerden şu möçberler bellenilen:

her bir oýun awtomaty üçin-**günde 30 manat;**

her bir oýun stoly üçin-**günde 370 manat;**

her bir oturylýan ýer üçin-**günde 7 manat ýa-da**

bu iş üçin peýdalanylýan jaýyň her bir inedördül metri üçin-**günde 3 manat ýa-da** tölegleri kabul edýän her bir kassa üçin - **günde 38 manat.**

Humarly oýunlaryň bir görnüşi amala aşyrylanda dürli salgyt möçberleri ulanylyp bilinýän halatynda salgydyň has ýokary pul möçberine getirýän salgyt möçberi ulanylmaly;

Hususy eýeçilikdäki edara görnüşli taraplar üçin (öz işini "Uglewodorod serişdeleri hakyndaky" Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda amala aşyryan taraplardan başga) girdeji salgydyň derejesi **2 göterim**

möçberde kesgitlenilen. Öz işini "Uglewodorod serişdeleri hakyndaky" Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda amala aşyran taraplar 20 göterim peýdadan alynýan salgydy töleýärler.

Käbir ýurtlaryň firmalary peýdadan alynýan salgydy Türkmenistanda tölemän, öz ýurtlarynda şol salgydy tölemäge haklydyr. Öz gezeginde biziň kärhanalarymyz käbir daşary ýurtlarda peýda gazanýan bolsalar, şol ýurtlarda salgydy tölemän, biziň döwletimizde salgydy tölemäge haklydyr.

Türkiýe, Eýran, Germaniýa, ABŞ, Özbekistan we başga döwletler bilen Türkmenistanyň ýörite ratifisirlenen (mejlis, bundestag, kongres ýa-da döwletiň başga iň ýokary guramasy tarapyndan tassyklanylan) ylalaşyklary bardyr. Şol ylalaşyklar esasynda görkezilen döwletleriň kärhanalary ähli ýa-da käbir salgytlary we ýygymlary, şolaryň içinde hem peýdadan alynýan salgydy bir döwletde tölemäge haklydyr.

Salgytlaryň tölenilişi ýörite resmileşdirilýär. Biziň salgyt gulluklarymyz Türkmenistanyň çäginde salgydyň tölenmegi hakynda güwänamalary berip, özleri gaýry döwletlerde tölenen salgytlar hakynda resminamalary hem talap edýärler.

Türkmenistanyň çäklerinde hemişelik wekilhananyň döredilmegine getirmeýän işi amala aşyrylyp döwletiň çeşmelerinden girdeji alynanda, girdeji salgydy salgyt ýumuşçysy tarapyndan salgyt töleýjiniň jemi girdejisinden aýyrmalary geçirmezden tutulyp alynýar, muňa goşulan baha üçin salgyt girmeýär (salgyt özeni). Şol salgyt özeninden **15 % tutulyp, biziň döwletimiziň haýryna geçirilmelidir**. Görkezilen amal geçirilende 15 % derejede

goşulan baha üçin salgyt hem tutulyp döwletiň haýyryna geçirilýär. Muňa deňiz we howa gämilerini kärendä bermekden alnan girdejiler girmeyär. Olary **kärende bermekden alnan girdejiler üçin salgydyň möçberi 6 göterime** deňdir.

Eger-de çeşmesinde salgytlar tutulmadyk bolsa, onda kärhana şol barada özi hasaba alnan salgyt gullugyna habar bermelidir. Salgyt gullugy öz gezeginde döwletiň çeşmesinden girdeji alýanyň ýeňňilikleri barada onuň haýsy döwlete dahyllydygyny özi çözmelidir. Eger-de şu düzgün töleýji (salgyt ýumuşçysy) tarapyndan berjaý edilmese salgyt gullugy ýokarda görkezilen salgytlary ýumuşçydan tutmaga we oňa garşy kanunda görkezilen başga çäreleri geçirmäge haklydyr.

Indi salgydyň ýeňillikleri barada we salgydy hasaplamagyň käbir aýratynlyklary barada maglumat bereli.

Şular peýdadan alnýan salgytdan boşadylýar:

- maýa goýum pensiýa gaznalary;
- maýyplary dikeltmegi amala aşyrýan guramalar;
- bilim edaralary;
- maýyplaryň jemgyýetçilik birleşikleriniň kärhanalary;
- dini guramalar;
- oba hojalyk kärhanalary;
- halkara, hökümetara, döwletara guramalar , muňa olaryň telekeçilik (täjirçilik) işinden alýan girdejileri girmeyär.

- hususy eýeçilikdäki edara görnüşli taraplar peýdadan alnýan salgytdan boşadylýar, sebäbi olar girdeji salgydyny töleýärler.

Salgyt salnýan peýda (girdeji) şu möçberlere çenli

kemeldilýär:

- bilim babatyndaky işden alnan peýdanyň möçberine;
- oba hojalyk önümlerini öndürýän edara görnüşli tarapyň şol önümleri ýerlemekden alýan peýdasynyň möçberine, ýöne ol önümler senagat taýdan gaýtadan işlenen bolmaly däl;

- milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäginde syýahatçylaryň ýerleşdirilmegini, jemgyýetçilik iýmitini, hususy durmuş we bejeriş-sagaldyş hyzmatlarynyň edilmegini, güýmenje oýunlarynyň (humarly oýun täjirçiliginden başga) we başga hyzmatlaryň guralmagyny hem goşmak bilen syýahatçylary kabul etmek boýunça hyzmatlary etmekden, şeýle hem milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäginde syýahatçylyk industriýasynyň obýektleriniň dolandyrylmagy we ulanylmagy bilen baglansykly hyzmatlaryň edilmeginden **alnan peýdadan**. Görkezilen ýeňillikler bellenen tertipde milli syýahatçylyk zolaklarynyň subýektleri statusyny alan şahslara milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäginde daşarda şeýle hyzmatlar edilen mahalynda hem berilýär;

- milli syýahatçylyk zolaklarynda ýa-da olaryň çäklerinden daşarda diňe syýahatçylyk zolaklarynyň iş maksatlary üçin syýahatçylary kabul etmek boýunça täze obýektleriň we olaryň infrastrukturasynyň gurulmagy bilen baglansykly işleriň ýerine ýetirilmeginden (hyzmatlaryň edilmeginden) **alnan peýdadan**;

- maýa goýum taslamasynyň bellige alnan pursatyndan başlap, birinji üç ýylyň dowamynda edara görnüşdäki taraplaryň öz öndüren oý guş we bedene etini (olaryň iýmitlik we iýimlik däl subönümlerini) we olary gaýtadan işlemekligiň netijesinde alnan önümleri ýerlemekden alýan

peýdasynyň möçberine;

- protez-ortopediýa önümlerini we maýyplar üçin ýörite ulag serişdelerini öndürmekden alnan peýdanyň möçberine.

“Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyna laýyklykda käbir amallardan gelýan **girdejiler boýunça salgyt özeni hasaba almakda aýratynlyklary bar. Şol aýratynlyklary kanuny** okap tanşyp bilersiňiz.

Peýdadan (girdejiden) alynýan salgyt üçin **salgyt döwri salgyt ýylyna deň** bellenen, emma **hasabat döwri üçin birinji çärýek, birinji ýarym ýyl, dokuz aý we salgyt ýyly bellenen.**

Oýunlardan alynýan girdeji salgydynyň salgyt we hasabat döwürleri **senenama (kalendar) aýyna deň bellenen.**

Salgyt töleýji tarapyndan peýdadan alynýan salgyt, şeýle hem oýun işlerinden alynýan girdeýji boýunça salgyt özbaşdak hasaplanylýar.

Düşewünt we beýleki edara görnüşli taraplara paýçy bolup gatnaşmakdan alynýan beýleki serişdeler görnüşindäki girdeji boýunça salgyt, **salgyt ýumuşçysy tarapyndan her bir tölegde hasaplanylýar we tutulyp alynýar.** Islendik görnüşdäki talaplaryň bes edilmegi **töleg diýlip hasaplanmaly.** Mysal üçin, bir kärhana başga kärhana öz paýyny goýum edýär. Şol goýulan paýyna birinji girdeji alýan bolsa, onda şol girdeja degişli salgydy ikinji kärhana tutup döwletň haýyryna geçirmelidir. Eger-de goýum edýan kärhana girdejileri pul görnüşinde almaýan bolsa we başga talaplary bildirýän bolsa onda goýum eden kärhana şol talaplary bes eden bolsa ol girdeji aldy diýlip hasaplanylýar we

ikinci kärhana degişli salgytlary döwletiň haýyryna geçirmelidir.

Hasabat döwrüniň dowamynda salgyt hakuju görnüşinde tölenilmäge degişlidir, ol şeýle kesgitlenen:

- çärýeğiň birinji aýy üçin – ondan öňki hasabat döwrüniň **iň soňky aýy üçin hasaplanan deslapky tölegleriň möçberinde;**

- çärýeğiň ikinci we üçünji aýlary üçin – şol ýylyň ondan öňki hasabat döwründäki salgydyň möçberine azaldylan we “Salgytlar hakynda” Bitewi kanuny hasaba almak bilen, geçen hasabat döwründe hasaplanan **salgydyň hakyky möçberiniň 6/1 bölegine deň bolan möçberde.**

Geçen hasabat döwrüniň soňky aýy üçin hasaplanan öňünden tölenýän tölegleriň möçberinde hasabat döwrüniň öňünden tölenýän tölegleri hem şeýle ýagdaýlarda, ýagny olaryň tölenmeli möhletiniň pursadyna çenli **geçen hasabat döwri üçin salgyt beýannamasynyň tabşyrylmaly möhleti dolmadyk bolsa** ýa-da şeýle salgyt beýannamasy salgyt töleýji tarapyndan **düzülmedik we salgyt gullugyna berilmedik bolsa, tölenilýär.**

Ýokarda görkezilen tertipde hasaplanan deslapky tölegleriň **çak edilýän (göz öňünde tutulýan)** salgyt binýadyndan ugur alnyp kesgitlenen, peýdadan alynýan salgydyň ölçeginden ep-esli tapawudy bar bolsa, onda Türkmenistanyň döwlet býujetine **tölenmäge degişli deslapky tölegler salgyt gullugy tarapyndan çak edilýän görkezijilerden ugur almak bilen belenip bilner.**

Şunuň ýaly ýagdaýda salgyt töleýji täze çärýek başlanmazýndan öň salgyt hasabyna goýlan ýerindäki salgyt gullugy edarasyna **öňde duran çärýek üçin çak**

edilýän salgyt özeni baradaky maglumatlary bermelidir.

Birinji çärýek üçin Türkmenistanyň döwlet býujetine tölenmäge degişli peýda üçin salgydyň möçberi şol döwürde hasaplanyp ýazylan deslapky tölegleri, ýarym ýyl, dokuz aý we salgyt ýyly üçin soňky çärýegiň deslapky töleglerini we **şol ýylyň şu çärýeginiň öňündäki hasabat döwri üçin hasaplanyp ýazylan (bellenen) salgydy hasaba almak bilen kesgitlenilýär.**

Oýun işlerinden alynýan girdeji salgydyň pul möçberi her aýda şu gollanmanyň ýokarky setirlerinde görkezilen salgyt möçberleriniň we hasabat döwründe **işlenilen günleriň sanynyň jemi** hökmünde hasaplanýar. Şu görnüşdäki girdejilerden salgyt ýeňillikleri (boşatmalar) berilmeyär.

Edara görnüşli tarapyň peýdasyndan (girdejisinden) alynýan salgyt boýunça beýannamasynyň nusgasy bilen şu gollanmanyň 16-njy goşulmasyny görüp tanşyp bilersiňiz. Beýanname size salgydy hasaplamagyň tertibine çalt düşünmäge we ýokarda alnan maglumatlary jemlemäge hem ýardam berer.

Kärhanalar görkezilen beýannamany **maliýe hasabatyny tabşyrmak üçin göz öňünde tutulan möhletlerde** özüniň salgyt hasabyna duran ýerindäki salgyt gullugyna tabşymalydyrlar. Şol gulluga **hasabat döwründen** soňky aýyň **20-ne çenli oýun işlerinden** alynýan girdejiler üçin salgyt beýannamasy hem tabşyrylýar.

Salgyt ýumuşçylary bolsa **girdeji tölenen aýyndan** soňky aýyň **20-ne çenli ýokarda görkezilen (özüne degişli)** salgyt gullugyna düşewünt we paýçy bolup

gatnaşmakdan, beýleki serişdeler görnüşindäki girdejilerden hasaplanyp tutulan we döwlet býujetine geçirilen salgydynyň **pul möçberleri barada maglumatlary bermäge borçludyr**lar.

Peýdadan alynýan salgyt, şeýle **tölenilýär**:

- deslapky töleg görnüşinde - salgyt ýylynyň **her aýynyň 13-nde we 28-nde**;

- her çärýekde peýdadan alynýan salgyt üçin salgyt **beýannamasynyň berilmeli gününden soňky baş gün möhletde**.

Girdejiden alynýan salgyt ýokarda görkezilen döwürlerlerde we möhletlerde salgyt **beýannamasyna laýyklykda tölenilýär**. Tölegler daşary ýurtlarda geçirilýän bolmasa, düzgün salgyt ýumuşçylara hem degişlidir. Daşary ýurtlarda tölegler geçirilýän bolsa salgyt ýumuşçylary hasaplaşygy **on baş günüň** dowamynda geçirilmelidir . Wagtynda tölenmedik salgytlaryň üstüne, möhletden geçen her gününe 0,03 göterim derejede puşman ýazylýar.

IIIBap. Dürli pudaklarda kärhanalaryň peýdasynyň (girdejisiniň) dogrulygynyň auditor barlagynyň aýratynlyklary.

3.1. Gurluşyk kärhanalarynda peýdanyň (girdejiniň) emele gelmeginiň aýratynlygy.

Gurluşyk kärhanalarda maliýe auditi geçirlende ilki şol kärhananyň esaslandyryş resminamalary barlanýar. Kärhananyň eýeçiligi, guramaçylyk hukuk guralyşy, Türkmenistana dahyllygy anyklanýar.

Şolara görä salgytlaryň dürli görnüşi hasaplanylýp bilner. Türkmenistana dahylly hususy gurluşyk kärhanalaryň dürli eýeleri bolup biler, şol sanda Türkmenistanyň raýatlaryňky we daşary ýurt raýatlaryňky. Eýýesi Türkmenistanyň raýaty bolanda kärhana girdeja 2 göterim möçberde salgydy tölä. Eýýesi daşary ýurdyňky bolsa 1 göterim möçberde emläge salynýan we 15 göterim möçberde goşulan baha üçin salgyt we 8 göterim möçberde peýdadan alynýan salgyt hasaplanar. Görkezilen slgytlary döwlet eýeçiligindäki kärhanalar hem tölärlär.

Daşary ýurt gurluşyk kompaniýalaryň şahamçalary , egerde döwletlerimiziň arasynda iki gezek salgydy aradan aýyrmak barada ylalaşyk bar bolsa peýda salynýan salgydy ýa-da Türkmenistanda ýa-da öz döwletinde töläp bilerler.

Gurluşyk kärhanalaryň hereket etmek üçin ygtyýarnamalary, howpsuzlyk sertifikatlary, gurluşyk işleri amala aşyrmak üçin boşadylan ýerleri , arhitektoryň rugsady, bellenen tertipde tassyklanylan taslamalary, harajatnamalary (smetalary) we başga resminamalary bolmalydyr.

Eger-de daşary ýurdyň şahamçasý Türkmenistanyň çäginde bir gurluşygy 45 aýdan artyk gurýan bolsa, şol gurluşyk hemişilik wekilhana diýlip hasaplanylýar we peýda bilen bagly salgytlary, ýygymlary Türkmenistanyň çäginde tölenmelidir.

Auditor barlagy geçirilende berilýän ýeňilliklere üns berilmelidir. Şol sanda daşary ýurtlaryň maýadarlara berilýän ýeňilliklere.

Gurluşyk kärhanalar buýrujy tarapyndan ýerine ýetirilen işler boýunça beýýannamalar tassyklanylandan soň, şol işleri ýerleşdirildi diýip olary hasaba almalydyrlar. Hasap beýýannamalar esasynda ýöredilýär.

3.2. Ulag kärhanalarynyň jemi girdejisiniň (peýdasynyň) emele gelşi we maliýe hasabynda görkezilişiniň auditor barlagy.

Ulag kärhananyň jemi girdejisi başga kärhanalaryňky ýaly 3 sany girdejeleriň hasabyna döreýär. Şol sanda işleri, hyzmatlary ýerine ýetirmekden, gaýry ýerlemeklikden we ýerlemekden daşary amallardan.

Hyzmatlar şertnamalar esasynda amala aşyrylýar. Ulag bilen hyzmatlar Türkmenistanyň çäginde we onuň daşynda amala aşyrylyp bilner. Olary amala aşyrmak üçin ulag kärhananyň ýörite ygtyýarnamalary bolmalydyr. Hyzmatlar howpsuzlyk sertifikatlar esasynda amala aşyrylýar. Her gün ulaglara ýol hatlary ýazylmalydyr. Hyzmatlar belli wagtda ýa-da şertnama doly ýerine ýetirilenden soň buýrujy tarapyndan tassyklanylan beýýannama bilen resmileşdirilýär.

Ulag kärhananyň girdejisinden (peýdasyndan) alynýan salgydyň möçberi dürli şertlere bagly. Şol sanda ulag

kärhananyň eýeçiligine, guramaçylyk- hukuk guralyşyna, Türkmenistana dahyllygyna, haýsy tarapa hyzmat edýändigine we başga şertlere.

Eger-de ulag kärhanasy hususy eýeçilikde bolsa we „Uglewodorod serişdeleri hakynda“ kanun esasynda hereket edýän kärhananyň potratçysy ýa-da kömek potratçysy bolup çykyş edýän bolsa, onda şol hyzmatlar üçin edilen girdejileri we çykdajylary aýry hasaba alynyp olara aýratyn salgytlar hasaba alynmalydyr.

Maliýe auditi geçirilende daşary ýurtlarda gazanan girdejiler aýry hasaba alynmalydyr. Sebäbi olara goşulan baha üçin salgyt salynmaýar.

3.3. Söwda kärhanalarynyň, broker we komission amallaryň auditor barlagy.

Söwda kärhanalary harytlary öz hasabyna alyp, ýa-da komissioneriň hasabyna alyp bilerler. Eger-de kärhana harytlaryny öz hasabyna alan bosa onda salgytlar ähli girdejiň möçberinden hasaplanylýar.

Eger-de söwda kärhanasy komissioneriň harydyny ýerleşdirýän bolsa onda ol slgytlary komission töleglerden hasaplamalydyr.

Brokerler-araçylar. Brokeriň şertnamasynda broker hyzmatlaryň bahasy görkezilýär. Salgytlar şol bahadan ugur alnyp hasaplanylýar.

Auditor barlagy geçirende broker we komission şertnamalary gözden geçirip olaryň şertlerini (bahalaryny) hökmany suratda barlamalydyr.

Söwda kärhanalary barlananda aýratyn üns daşary ýurtlardan gelyän harytlara berilýär. Gümrükhanadan gerek bolanda maglumatlar alnyp bilner. Gelen harytlaryň

möçberleri jarnamalarda görkezilýär. Harytlaryň dolanyşygy auditor tarapyndan yzyrlenýär.

Ýitgiler diňe döwlet guramalary tarapyndan tassyklanylandan soň hasapdan öçürilip bilner. Eger-de döwlet guramalary olary tassyklamaýan bolsa harytlar ýerleşdirilen we girdejiler alnan diýlip hasaba alynmalydyr.

IVBap. Dürli pudaklarda önümiň özüne düşýän gymmatyna girýän harajatlaryň dogrulygynyň auditor barlagy.

4.1.Önümi öndürmek we ony ýerleşdirmek bilen bagly harajatlaryň düzümi.Kärhananyň önümini öndürmek we ony ýerleşdirmek bilen bagly harajatlary özüne düşýän gymmatyny hasaplamak üçin ähli harajatlary hasaba almalydyr. Harajatlary ykdysady edebiýatlarda birnäçe toparlara bölýärler: anyk , anyk däl, göni , gytaklaýyn, umumy, önümçilik, täjirçilik, esasy, kömekçi, mydamalyk (hemişelik, üýtgemeyän) üýtgeýän, orta, meýilnamalaşdyrylan, hakyky, ýerleşdirilen önüminiň (harytlaryň, hyzmatlaryň) we gaýry görnüşlere.

Anyk harajatlara, ykdysady edebiýatlarda 50, 51, 52, 55 balans hasaplardan geçirilen harajatlara düşünilýär. Ýagny bankyň ýa-da pulhananyň üsti bilen geçirilen harajatlara.

Anyk däl harajatlara ykdysady edebiýatlarda ýokarda görkezilen hasaplardan geçmedik we buhgalterlik hasabyna alynmaýan harajatlara düşünilýär. Anyk däl harajatlaryň mysaly hökmünde ulanylmadyk pul goýumlaryň mümkinçiliklerini (pursatlaryny) görkezmek bolar.

Göni harajatlara bolsa belli önümi öndürmek (hyzmaty ýerine ýetirmek) üçin edilen harajatlar degişlidir. Olara maddy çykdajylar, ýol kireýi, önümi öndürmek (hyzmaty ýerine ýetirmek) bilen gös-göni baglanyşykly harajatlar degişlidir.

Gytaklaýyn harajatlara belli önümi öndürmek (hyzmaty ýerine ýetirmek) bilen gös-göni bagly däl harajatlara düşünilýär. Mysal üçin, kärhananyň ýolbaşçylary üçin

edilýän harajatlary (elektrik energiýa, aragatnaşyk, ulag serişdeler, suw bilen üpjünçilik we ş.m.çykdaýylary) gytaklaýyn harajatlara degişlidirler.

Göni we gytaklaýyn harajatlaryň jemine-umumy çykdaýylar (harajatlar) diýlip düşünilýär. Umumy çykdaýylar öz gezeginde umumy önümçilik we umumy hojalyk çykdaýylara bölünýär.

Önümçilik harajatlaryna önümi öndürmek bilen gös-göni bagly harajatlar degişlidir. Önümçilik harajatlar öz gezeginde esasy we kömekçi harajatlara bölünýär.

Esasy harajatlar esasy öndürilýän önüme degişli bolmalydyr. Kömekçi harajatlara bolsa kömekçi hojalyklara ýa-da işhanalara (sehlere) degişli harajatlara düşünilýär.

Täjirçilik harajatlaryna mahabatnamalary çykarmak üçin, söwda, araçy we şoňa meňzeş başga amallary geçirmek üçin edilýän çykdaýylara düşünilýär.

Mydama (köp gezek) gaýtalanýan harajatlara – mydamalyk, hemişelik ýa-da üýtgemeýän, käbir halatlarda edilýän çykdaýylara bolsa üýtgeýän harajatlar diýlip düşünilýär. Hemişelik harajatlaryň mysaly hökmünde: çig malla , materiallar, zähmet haky we şolara meňzeş çykdaýylar çykyş edip bilerler. Üýtgeýän harajadyň mysaly hökmünde seýrek myhmanlary kabul edýän kärhanyň wekilçilik çykdaýylaryny görkezip bolar. .Bir kärhanada mydamalyk harajat başga kärhanada üýtgeýän harajat bolup biler.

Orta harajatlar tejribede matematiki usullaryň kömegi bilen hasaplanýar.

Meýilnamalaşdyrylan	harajatlar	önüm	(haryt)
öndürilmänkä,	işler	ýerine	ýetirilmänkä-

meýilnamalaşdyrylýar ýa-da çäklenýär. Olar hakyky harajatlara deň gelip ýa-da olardan tapawutlanyp biler. Hakyky harajatlar bolsa önüm öndürilip, işler ýerine ýetirilip hasaplanylýar.

Ýerleşdirilen önümleriniň özüne düşýän gymmaty - käbir ýagdaýlarda kärhananyň belli bir döwrüň içinde edilen hakyky harajatlar bilen deň gelmez, eger-de önümler doly tamamlanmadyk, doly ýerleşdirilmedik, ýa-da käbir edilen harajatlar geljekki döwürleriň harajatlaryna geçirilen bolsa. Görkezilen ýagdaýlarda balansda tamamlanmadyk önümçilik (20,21,23,29,30-nji hasaplarda), ýerleşdirilmedik taýar önümleriň galyndylary 40-nji „Taýýar önümler“, we geljekki döwürleriň harajatlaryna geçirilen çykdajylar 31-nji „Geljekki döwürleriň harajatlary“ hasaplarda hasaba alynýar.

20-nji balans hasapda „Esasy önümçilik“, 21-nji „Öz öndüren ýarym taýýar önümleri“ 23-nji „Kömekçi önümçilikler“, 25-nji „Umumy önümçilik“, 26-nji „Umumy hojalyk“, 43-nji „Täjirçilik“, 44-nji hasapda bolsa „Dolanyşyk çykdajylary“ hasaba alynýar.

Ykdysady edebiýatlarda we tejribede häzirki döwürde üç bir-birine ýakyn düşüňjiler ulanylýar: „çykdajylar“, „harajatlar“ we „aýyrmalar“. „Çykdajylar“ umumylaşdyrylan düşüňje. Oňa ähli „harajatlar“ we „aýyrmalar“ degişlidirler. Emma ähli çykdajylary „harajatlara“ we „aýyrmalara“ kanunlara laýyklykda goşmak bolanok. Harajatlar häzirki döwürde Türkmenistanyň Prezidentiniň 1994-nji ýylyň mart aýynyň 01-ne 1676 belgili karary “Önümiň (işiniň, hyzmatyň) özüne düşýän gymmatyna goşulýan harajatlar hakda Düzgünnama” we oňa girizilen üýtgemelere we

goşandylara laýyklykda hasaba alynýar. Aýyrmalar peýdadan alynýan salgytlar hasaplananda kärhananyň umumy girdejisinden aýrylýar. Aýyrmalar Türkmenistanyň „Salgytlar hakynda“ Bitewi Kanunyň 155-159 njy maddalaryna laýyklykda hasaba alynýar. Köplenç harajatlara goşulýan çykdaýylar kanuna laýyklykda aýyrmalar bolup hem çykyş edýär. Emma käbir çykdaýylar aýyrmalara goşulyp harajatlara goşulmaýar. Mysal üçin, kärhananyň hasabat (salgyt) döwründe ýüze çykarylan öňki salgyt döwürleriniň çykdaýylary (zyýanlary) harajatlara goşmak bolanok. Emma aýyrmalara olar goşulyp biler. Şonuň ýaly hem , alnan karzlara tölenýän göterimleri harajatlara doly möçberde goşmak bolanok. Emma aýyrmalara olar karzlaryň şertlerine bölünmän goşulýar.);

Aýyrmalara we harajatlara şu aşakdaky çykdaýylaryň toparlaryny goşup bolar:

- maddy çykdaýylar;
- zähmete hak tölemek üçin çykdaýylar;
- durmuş ätiýaçlandyryş çykdaýylar;
- ulanyş tölegleri;
- harytlary (işleri,hyzmatlary) öndürmek, ýerlemek bilen baglanyşykly beýleki çykdaýylar (ýitgiler);
- ýerlemekden daşary çykdaýylar (ýitgiler).

Maddy çykdaýylara salgyt töleýjiniň şu aşakdakylar üçin edýän harajatlary degişlidir:

- harytlary, çig maly, ýarymtaýýar önümleri, ýangyjy, suwy , energiýany we materiallary satyn almak;
- gurallary, enjamlary, esbaplary, abzallary, ýörite geýimi we beýleki könelmä degişli bolmadyk emlägi, gurnamaga degişli toplaýjy önümleri satyn almak;

- keseki guramalaryň, şol sanda tebigaty goramak maksatly belli hyzmatlary we çäreleri;
- tehnologik ýitgiler;
- peýda (girdeji) almaga gönükdirilen işler bilen baglanyşykly beýleki maddy çykdajylar.

Eger-de kanun boýunça goşulan baha üçin salgytdan we goşmaça töleglerden boşadylmaýan kärhana maddy çykdajylary edende hasaplaşyga kabul edilmäge degişli agzalan salgytlary we tölegleri töläň bolsa , onda maddy harajatlary hasaba alnanda tölenen pul möçberi,. goşulmaýar Eger-de kanuna laýyklykda kärhana ýa-da onuň geçirýän amallary şol salgytdan we goşmaça töleglerden boşadylýan bolsa, onda goşulan baha üçin salgydyň möçberi maddy harajatlaryň bahasyna goşulýar.

Araçy guramalaryna tölenilýän komissiýa haklaryny, birža ýygymlaryny, gümrük paçlaryny, Türkmenistanyň gümrük çäklerine getirilýän harytlar boýunça ýygymlary we goşmaça tölegleri, daşamak üçin çykdajylary we haryt maddy gymmatlyklary satyn almak bilen baglanyşykly beýleki harajatlary goşmak bilen, olaryň satyn alnys nyrlaryndan ugur alnyp maddy harajatlaryň bahasyna goşulýar.

Maddy çykdajylaryň bahasyndan yzyna gaýtarylýan galyndylaryň we gaplaryň bahalary aýrylýar, yzyna gaýtarylmaýan gaplaryň bahalary bolsa maddy çykdajylaryň pul möçberine goşulýar.

Aýyrmalar hökmünde kabul edilýän, zähmete hak tölemek üçin çykdajylarda şu aşakdakylar göz önünde tutulmaýar:

- maddy kömek;
- umumy peýdalanylýan ulag, ýörite ugurlar, edara

ulagy bilen iş ýerine gitmek tölegi;

- edara görnüşli tarapyň işgärlerine berilýän ýa-da edara görnüşli tarapyň jemgyýetçilik iýmiti üçin kömekçi hojalyklar tarapyndan goýberilýän önüm (işler, hyzmatlar) boýunça baha tapawutlary;

- bejeriş ýa-da dynç alyş , şeýle hem işgärleriň peýdasyna edilen beýleki şunuň ýaly çykdajylar.

4.2. Ulanyş tutumlary, zähmet haky harajatlary we durmuş ätiýaçlandyrmak üçin edilýän harajatlary barlamagyň tertibi.

Salgyt töleýji tarapyndan girdeji almak üçin peýdalanylýan esasy serişdeler we maddy däl aktiwler boýunça ulanyş tölegleri salgyt töleýjiniň çykdajylaryna (harajatlaryna) goşulýar.

Türkmenistanda esasy serişdeleriň könelmegi häzirki döwürde 2000-nji ýylyň mart aýynyň 13-däki 4606 bellikli karary bilen Prezident tarapyndan kesgitlenilen könelmegiň kadalary esasynda hasaplanylýar. Kadalar esasy serişdeleriň ulanyş möwretine görä balans bahasyna belli göterim gatnaşykda kesgitlenilen. Mysal üçin, iň berk jaýlaryň könelmegiň koeffisienti-0,4% möçberde kesgitlenilen. Jaýyň bahasy 100 mln manat bolsa onuň bir ýyldaky könelmegini şeýle tapyp bolýar: $100 \times 0,4\% = 0,4$ mln manat. Jaýyň bir aýdaky könelmegini tapmak üçin biz $0,4 : 12 = 0,033$ mln manat. Jaýyň ulanyş möwrütini tapmak üçin biz $100 : 0,4 = 250$ ýyl.

Maddy däl aktiwlere hukuk berýän resminamalaryň bahasy degişlidir. Şol sanda ygtyýarnamalaryň, sertifikatlaryň, şahadatnamalaryň bahalary. Kompýüter programmalary ulanmaga hukuk berýän resminamalary

hem maddy däl aktiwler diýlip hasaplanylýar. Hukuk berýän resminamalarda köplenç onuň güýji saklanýan möhleti görkezilýär. Şol aktiwiň könelmesini tapmak üçin onuň bahasyny güýji saklanýan möhletine bölmelidir. Mysal üçin, resminamanyň bahasy 12 müň manat, möhleti bolsa 3 ýyl. Bir ýylda könelmegi $12:3=4$ müň manat. Bir aýdaky könelmesini tapmak üçin $4:12=0,33$ müň manat.

Eger-de hukuk berýän resminamada onuň ulanyş möhleti görkezilmedik bolsa kanun boýunça ol 10 ýyl diýlip hasaplanylýar.

Pul we haryt görnüşinde zähmete hak tölemek üçin çykdaýylara şular degişlidir:

- hakyky ýerine ýetirilen we kanuna laýyklykda ýazylyp hasaplanan iş üçin iş haky;

- kanuna laýyklykda tölenen dürli goşmaça haklar we tölegler;

- öwez puly häsiýetdäki tölegler;

- mugt berilýän zatlary, jemagat hyzmatlary, iýmit, önümler, ýaşayyş jaý boýunça çykdaýylar ýa-da olar boýunça pul öweziniň möçberleri;

- işgärleriň naharlanmagy üçin çykdaýylar;

- döwlet we jemgyýetçilik borçlaryny ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly kanuna laýyklykda wagt üçin tölenýän hak;

- işgär düzümini kemeltmek bilen baglanyşykly işden boşadylýan işgäre töleg tölemek;

- işden çykarylanda berilýän hemaýat pullaryny tölemek;

- köp ýyllap işländigi üçin birwagtlaryn tölenýän hak;

- okuw wagtynda (hünär taýdan taýýarlyk, gaýtadan taýýarlamak we ş.m.) saklanyp galýan iş haky;

- mejbury işsiz gezen ýa-da pes hak tölenýän işiň ýerine ýetirilen wagtlar üçin iş haky we zähmete ukyplylygyň wagtlaýyn ýitirilen mahalynda hakyky iş hakynyň derejesine çenli kanun boýunça goşmaça töleg;

- iş berijileriň ätiýaçlandyryş tölegleri (gatançlary);

- gan tabşyryýan(donor)-işgärlere iş hakyny tölemek üçin çykadjylar;

- işgär düzüminde durmaýan we kärhananyň işine kanuna laýyklykda işe çekilen (hususy telekeçilerden başga) işgärleriň iş haky;

- ätiýaçlyga serişde geçirmeler görnüşindäki çykadjylar;

- kanun boýunça, işgäriň peýdasyna edilen çykadjylaryň beýleki görnüşleri.

Düýpli häsiýetli harajatlar salgyt töleýjiniň çykadjylaryna (aýyrmalaryna) ulanyş tölegleriň üsti bilen goşulýar.

4.3. Çig mal, esasy we kömekçi materiallar,elektrik energiýa üçin we beýleki harajatlary barlamagyň auditor barlagy.

Harytlary (işleri, hyzmatlary) öndürmek we ýerlemek bilen baglanyşykly beýleki çykadjylar we ýitgiler şu aşakdakylary öz içine alýar:

- ýer üçin, kärende we lizing tölegleri (kanuny göz önünde tutmak bilen) ;

- oýlap tapyşlar we rasionalizatorçylyk teklipler üçin tölenýän hak;

- göterimler görnüşindäki çykadjylar;

- wagtlaýyn işe ukypsyzlyk boýunça hemaýat pullar we kanunlarda bellenilen we iş berijiniň hasabyna işgärlere

tölenýän beýleki durmuş hemaýat pullary;

- täze iş ýerine geçende işgärlere berilýän hemaýat puly;

- tassyklanany ölçegleriň çäklerinde deňiz, derýa we howa gämileriniň ekipažlarynyň azyk rasiony üçin çykadjylar;

- keseki edara görnüşli taraplar tarpyndan işgärler bermek boýunça hyzmatlar üçin çykadjylar;

- wekilçilik çykadjylary, emma ol jemi girdejiniň 1 göteriminden ýokary bolmaly däldir;

- aragatnaşyk hyzmatlarynyň tölegi;

- auditorlyk, hukuk, maslahat beriş, maglumat we beýleki dolandyryş hyzmatlary üçin çykadjylar;

- komission ýygymlaryň we beýleki şunuň ýaly çykadjylaryň pul möçberleri;

- hat ýazuw harytlary üçin çykadjylar;

- mahabatlandyrmalar üçin çykadjylar;

- öz işgärlerini taýýarlamak we gaýtadan taýýarlamak üçin çykadjylar;

- işgärleriň guramaçylykly toplanmagy üçin harajatlar;

- gorag we howpsuzlyk üçin, zähmetiň kadaly şertlerini üpjün etmek üçin çykadjylar ;

- tebigy ýitginiň ölçegleriniň çäklerinde gelip gowşan maddy serişdeleriň ýetmezçiligi sebäpli ýitgiler;

- zaýa önüm çykarylmakdan çekilen ýitgiler;

- içkeri önümçilik sebäpleri boýunça boş durmalardan çekilen ýitgiler;

- emlägi we ätiýaçlandyryşyň hökmany beýleki(belli) görnüşleri boýunça çykadjylar hem ätiýaçlyga geçirmeler;

- täze önümçilikleri, sehleri we enjamlary taýýarlamak we özleşdirmek üçin çykadjylar;

- tehnologiýany kämilleşdirmek, önümçiligi guramak we dolandyrmak bilen baglanyşykly düýpli bolmadyk häsiýetdäki çykdaýylar;

- kepillendirilen abatlama işleri we hyzmatlar üçin harajatlar;

- wahtlaýyn işleýän işgärleri we wagtlaýyn durmuş binalaryny, şäherçeleri saklamak üçin çykdaýylar;

- ylmy barlag we tejribe konstruktorçylyk işleri üçin çykdaýylar;

- tebigy serişdeleri özleşdirmek üçin çykdaýylar;

- bellenen ölçegleriň çäklerinde işsapar çykdaýylary.

- çagyrylýan işgärler üçin ýaşaýyş jaýyny kireýine almak boýunça çykdaýylar;

- önümçilikle şikes alynmagy zerarly zähmete ukyplylygyň ýitirilmegi bilen baglanyşykly, Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda tölenýän hemaýat pullary;

- işiň aýry-aýry görnüşlerini amala aşyrmak hukugy üçin ýygymlar we tölegler (edara görnüşli taraplaryň bellige alnandygy üçin töleg, ygtyýarlandyryş we beýleki tölegler);

- önümiň (harytlaryň, işleriň, hyzmatlaryň) güwänamasy boýunça çykdaýylar;

- bank hyzmatlary boýunça tölegler;

- harytlary (işleri, hyzmatlary) öndürmek we ýerlemek bilen baglanyşykly, ýöne harajatlaryň ýokarda görkezilen harajatlara degişli bolmadyk beýleki harajatlar.

Iş sapar çykdaýylary Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň maý aýynyň 22-ne çykaran 8629 belgili”Türkmenistanyň şäherlerine we ilatly ýerlerine hem-de onuň çäklerinden daşary gulluk iş saparlary

hakynda Düzgünnama” karary bilen tassyklanyldy. Şol Düzgünnamanyň kadalary şu gollanmanyň 20-23-nji goşulmalarynda görkezilýär.

Harytlary öndürmek we ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlar etmek bilen baglanyşykly gaýry çykdajlara we ýitgilere kanuna laýyklykda hasaplaşyga kabul edilmeýän, esasy serişdeler, tamamlanmadyk gurluşyk desgalary we maddy däl aktiwler boýunça goşulan baha üçin salgydyň möçberi hem goşulýar.

Ýerlemekden daşary çykdajlaryň (ýitgileriň) düzümine öndürmek we (ýa-da) ýerlemek bilen göni baglanyşykly bolmadyk işi amala aşyrmak üçin harajatlar hem goşulýar. Şeýle çykdajlara kanuna laýyklykda şu aşakdakylar degişlidir:

- kärende (lizing) şertnamasy boýunça berlen emlägi saklamak üçin çykdajylar (bu emlägiň ulanyş töleglerini goşmak bilen), bu iş olar üçin esasy iş bolmadyk edara görnüşli taraplar üçin;

- gymmatly kagyzlaryň satylan bahasy bilen we satyn alnan bahasynyň arasyndaky ýaramaz tapawut;

- öz gymmatly kagyzlarynyň çykarylmagyny guramak üçin we satyn alnan gymmatly kagyzlara hyzmat etmek üçin çykdajylar;

- daşary ýurt puly bilen amallar boýunça, şeýle hem daşary ýurt pulundaky gymmatlyklar we talaplar arzanladylanda ýa-da daşary ýurt pulundaky borçnamalaryň bahasy ýokarlandyrylanda ýüze çykýan ýaramaz hümmet tapawudy;

- şübheli bergiler boýunça ätiýaçlygy döretmek üçin geçirmeler;

- hasaplanyp ýazylmadyk ulanyş tölegleri pul

möçberini goşmak bilen, ulanmakdan çykarylan esasy serişdeleri ýok etmek üçin çykadjylar, şeýle hem tamamlanmadyk gurluşygyň desgalaryny we gurnamak işleri tamamlanmadyk beýleki emläkleri sökmek, ýerasty baýlyklary goramak we beýleki şunuň ýaly işler üçin çykadjylar;

- önümçilik kuwwatlyklaryny we binalaryny konserwasiýa we raskonserwasiýa etmek bilen baglanyşykly çykadjylar, şol sanda konserwirlenen önümçilik kuwwatlyklaryny we binalary saklamak üçin harajatlar;

- işlere kazyýetde garamak bilen baglanyşykly çykadjylar;

- önümçilik tabşyryklaryny ýatyrmak üçin harajatlar, şeýle hem önüm bermedik önümçilik

 - üçin harajatlar;

- gap bilen baglanyşykly amallar boýunça çekilen zyýan;

- maliýe çärelerinden ýetirilen zyýanlaryň öwezini dolmak boýunça çykadjylar;

- karz bergi (karzdarlaryň öňündäki borçnama) egerde ol kanuna laýyklykda hasabat döwründe hasapdan oçürilen bolsa;

- paýdarlaryň her ýylky ýygnagyny geçirmek üçin çykadjylar;

- hak isleýiş möhletiniň geçendigi bilen baglanyşykly ýa-da başga bir esaslar boýunça hasapdan oçürilen berginiň pul möçberi;

- öň hasapdan oçürilen bergileri üzmek üçin tölenen pul möçberleri;

 - şol ýylyň hasabat (salgyt) döwründe ýüze çykarylan

öňki salgyt döwürleriniň çykdajylary (zyýanlary);

- içerki önümçilik sebäpleri boýunça boş durmalardan çekilen ýitgiler, şeýle hem daşarky sebäpler boýunça boş durmalardan günäkärler tarapyndan öwezi dolunmaýan ýitgiler;

- adatdan daşary ýagdaýlardan çekilýän ýitgiler. Esasy serişdeleriň çykmagyndan ýeten ýitgiler “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyna laýyklykda kesgitlenýär;

- haryt maddy gymmatlyklaryň tebigy ýitginiň ölçeglerinden artyk ýetmezçilikleri we (ýa-da) zaýalanmaklary sebäpli ýitgiler, şeýle hem günäkär adamlar bolmadyk (ýüze çykarylmandyk) halatlarynda ogurlyk sebäpli ýitgiler;

- talap etmek hukugyny bermek geleşigi boýunça ýitgiler;

- döwlet emlägi kärendä berlende döwlet býujetine geçirilýän kärende göteriminiň bir böleginiň balansda saklaýjy tarapyndan geçirilýän pul möçberi;

- şereketiň işiniň netijeleri boýunça şereketiň gatnaşyjy tarapyndan çekilýän zyýanlar;

- harytlary (işleri, hyzmatlary) öndürmek we (ýa-da) ýerlemek bilen göni baglanyşykly bolmadyk beýleki çykdajylar.

Kärhananyň önüminiň özüne düşýän gymmaty bazar ykdysadyýeti şertinde üýtgäp durýandyr. Emma käbir çykdajylaryň görnüşleri mydama gaýtalanýandyr. Şol çykdajylar bolsa köplenç harajatlaryň aglaba bölegini tutýarlar we olaryň seljermegi, gözegçiligi gowy netijeleri gazanmak üçin kärhanalara zerurdyr. Direkt-kosting usul bilen gözegçilik edilýän kärhanalarda kärhananyň

önüminiň özüne düşýän gymmaty işgärlere bagly sebäpleriň esasynda ösenok we köplenç ol peselýar.

Harydyň (hyzmatyň) özüne düşýän gymmatynyň pese düşmegi öz gezeginde karhananyň peýdasynyň ösmegine getirýär. Peýda mälim bolşy ýaly kärhananyň girdejilerine hem baglydyr. Şol sebäpli direkt-kosting usulyny ulanýan kärhanalar diňe harydyň özüne düşýän gymmatyny barlaman, girdejiler bilen çykdaýjylaryň aragatnaşyklaryny hem barlaýarlar we olara gözegçilik edýärler.

4.4.Oba hojalygynnda, söwdada, ulag we beýleki pudaklarda önümiň özüne düşýän gymmatyna goşulýan harajatlaryň aýratynlygy.

Önümiň özüne düşýän gymmatyna goşulýan harajatlar bir düzgünnama esasynda hasaba alynmalydyr. Emma her pudagyň öz aýratynlyklary bar. Şol aýratynlyklary maliýe auditi geçirýän tarap, şeýle hem auditor bilmelidir.

Mysal üçin, oba hojalygynyň çykdaýjylaryna hem harajatlaryna şular degişlidir: ýer sürmek, ony tekizlemek, suwarmak, oňa dökün dökmek , defolýasiýa işleri geçirmek , mallary iýmle, ot, ýandak bilen üpjün etmek, hasyly ýangyndan goramak we başgalar. Şol çykdaýjylary daýhan hojalygy özi geçirip biler, ýa-da başga taraplary şol işe çekip biler. Harajatlaryň möçberleri beýýannama arkaly kesgitlenýär. Eger-de bu işlere başga taraplar çekilen bolsa olar bilen ýörite şertnamalar düzülýär. İşler (hyzmatlar) ýerine ýetirelenden we buýrujy tarapyndan kabul edilen soň işi ýerine ýetiren tarapyndan hasap-fakturalar ýazylýar we belli möçberlerde pul serişdeleri talap edilýär. Hasap-fakturalar iş buýrujy tarapyndan tassyklanylan beýýannama esasynda ýazylýar.

Eger-de barlanýan kärhana oba hojalyk işleri bilen bilelikde başga işleri hem amala aşyryýan bolsa, onda oba hojalyga degişli girdejiler we harajatlar aýry hasaba alynmalydyr. Sebäbi oba hojalygy Türkmenistanda ähli salgytlardan boşadylan. Eger-de aýry hasaby ýöretmäge mümkinçilik bolmasa harajatlar girdejileriň gatnaşygyna görä hasaba alynýar.

Söwda, üpjünçilik kärhanalaryň harajatlary 44-nji balans hasabynda hasaba alynýar. Söwda kärhanalary harytlary barlamak, gaplamak, ýüklemek-düşermek bilen bagly çykadjylary harajatlara goşup bilerler. Söwda kärhanalary döwlet tarapyndan kesgitlenilen möçberlerde harajatlara tebigy ýitliri goşup bilerler.

Ulag kärhanalarda ýangyçlar, şaýsepleri harajatlara goşulýar. Eger-de ulag kärhanalarda ulaglaryň düýpli abatlaýyş işleri amala aşyrylýan bolsa, onda şol çykadjylar esasy serişdeleriň bahasyna goşulýar. Gündelik abatlaýyş işler bolsa harajatlara goşulýar. Bu düzgün başga pudaklara hem degişlidir.

4.5. Harajatlaryň maliýe hasabatynda görkezilişiniň auditor barlagy.

Ýerlenen önümleri (işleri, hyzmatlary) öndürmek üçin harajatlar maliýe hasabatynyň ikinji görnüşiniň 040-nji setirin de görkezilýär. Şol harajatlaryň möçberi baş kitapda hasaba 20-nji, 44-nji hasaplarda hasaba alynýan harajatlara deň gelmelidir.

Öz gezeginde baş kitapda görkezilýän harajatlaryň möçberleri belliknamalaryň, ýagny 2,3,6,10-nji we başga žurnal-orderleriň maglumatlaryna deň gelmelidir. Öz gezeginde ähli belliknamalaryň maglumatlary ilkinji

buhgalterlik resminamalaryň maglumatlaryna gabat gelmelidir. Auditor şol barlaglary geçirende deňeşdiriş usuly ulanýar.

Eger-de harajatlar doly hasaba alynmadyk bolsa, ýa-da kanunlaeda görkezilenden artykmaç görkezilen bolsa, auditor öz hasabynda şol kemçilikleri belläp, haýsy kanunlara, düzgünamalara esaslanýandygyny belläp, hasabatlara düzediş işleri girezmegi talap edýär.

Eger-de kärhana auditorlyk hasabynda görkezilen kemçilikleri düzetmese ol 40 göterim möçberde jerime tölemäge borjy gazanyp biler. Düzediş işleri geçiren kärhanalar we kem hasaplanylýan salgytlary, ýygymlary geçiren kärhana bolsa şol jerimeleri tölemekden boşadylýar.

Harajatlaryň hasaby maliýe hasabatynyň 1-nji görnüşinde, ýagny balansynda girdejiler bilen deňleşdirilip jemlenen görnüşinde görkezilýär.

Kärhanalar peýdadan (girdejiden) alynýan salgydy hasaplap maliýe hasabat bilen bilelikde şol salgydyň beýýannamany tabşyrýarlar. Şol beýýannamada harajatlaryň jemlenen görnüşi görkezilýär. Beýýannamanyň maglumatlary hem baş kitabyň, belliknamalaryň we ilkinji buhgalterlik resminamalaryň maglumatlaryna deň gelmelidir.

4.6. Harajatlaryň taýýar önüm we gutarylmadyk önüm bilen paýlanyşyny barlamak.

Mälim bolşy ýaly, harajatlar jemlenip taýýar önüme geçirilýär. Ýagny, Debet 40 Kredit 20 ýazgy edilýär. Gutarylmadyk önümleriň harajatlary 20-nji hasapda

galdyrylýar. Taýýar önüm we gutarylmadyk önüm bilen paýlanyşy tejribede gatnaşyk (proporsional) usuly bilen hasaplanylýar. Ähli harajatlar 100 göterim derejede alynýar. Eger-de şol önüminiň 80 göterimi taýýar bolsa, onda harajatlaryň 80 göterimi taýýar önüme geçirilýär. Galan 20 göterim bolsa gutarylmadyk önümde galdyrylýar. Munuň tertibi 2006-njy ýylyň 23-nji martynda Ykdysadyýet we maliýe ministrliginiň hasabat döwründe taýýar önüme we gutarylmadyk önümleriň arasynda deňeçerräk we proporsional paýlamak baradaky usuly görkezmesinde anyk görkezilýär.

Dünýä tejribesinde başga usullar hem ulanylýar. Şol sanda orta hasap usuly.

Auditor barlagy geçirilende buhgalterlik ýazgylar dürli derejelerde seljerilýär. Şol sanda belliknama, baş kitap we belliknama derejelerinde. Seljeriş işleri geçirlende öňki döwürlerden galan gutarylmadyk önümleriň möçberleri, taýýar önümleriň möçberleri, ýerleşdirilmedik önümleriň möçberleri hem hasaba alynmalydyr. Netjede ähli harajatlaryň jemi 100 göterimden artyk hem kem bolmaly däldir. Gerek bolan wagtda taýýar önüminiň tükelleýiş işi geçirilip bilner.

Tükelleýiş işleriniň netijesinde ambarlarda hasaba alynmadyk taýýar önümleri ýüze çykarylanda Debet 40 “Taýýar önüm” Kredit 80 “Peýdalar we zyýanlar” ýazgy edilýär.

Eger-de kärhanada taýýar önümleriň ýetmezçiligi ýüze çykarylan bolsa onda buhgalterlik hasabynda Debet 84 “Gymmatlyklaryň zaýalanmagyndan dörän kemçilikler, ýitgiler” Kredit 40 “Taýýar önüm” ýazgy edilýär.

Eger-de k rhanada ta   ar önümleri adatdan daşary   agda  lara g r    etme   n bolsa we   ol   agda  lar döwlet guramalary tarapyndan tassyklanyl n bolsa, onda buhgalterlik hasabynda Debet 80 “Pe   dalar we zy  anlar” Kredit 40 “Ta   ar   n m”   azgy bolmalydyr.

K  bir k rhanalarda   arym ta   ar önümleri hasaba alnyp hem bilner. Olar 21-nji balans hasapda hasaba alyn  ar. 21-nji balans aktiw hasap.

  arym ta   ar önümleri ta   ar   n mlere geçirilende buhgalterlik hasabynda Debet 40 “Ta   ar   n m” Kredit 21 “  arym ta   ar önümler”   azgy edil   r.

VBap.Kärhanalaryň maliýe ýagdaýyna baha bermeklik. Kärhananyň maliýe hasabatlaryny seljermegiň we barlamagyň tertibi.

5.1. Kärhananyň maliýe hasabatlaryny tabşyrmagyň tertibi.

Kärhananyň (guramanyň) ýyllyk we çärýeklik maliýe hasabatynyň bir kysymly görnüşlerini doldurmagyň tertibi Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň Baýlygynyň Orunbasarynyň 2009-njy ýylyň fewral aýynyň 23-ne DT/04 belgili buýrugy bilen düzgünnamalaşdyrylyp tassyklanyldy. Şol düzgünnamada maliýe hasabatlary tabşyrmagyň möhletleri kesgitlenildi. Olar bilen şu aşakdaky 7-nji görkezijiň kömegi bilen tanşyp bilersiňiz:

7-nji görkeziji

Türkmenistanda maliýe hasabatlarynyň berilmeli möhletleri:

Kärhanalaryň, guramalaryň We edaralaryň görnüşleri	Çärýeklik, hasabat döwründen soňky aýyň	Ýyllyk,hasabat ýylyndan soňky ýylyň
Kärhanalar (daşary ýurt maýa goýumly kärhanalardan başgasy)	20-sinden gijä galman	Fewral aýynyň 1-nden gijä galman
Önümçilik birleşikleri, birleşikler	25-nden gijä galman	Mart aýynyň 1-nden gijä galman
Daşary ýurt maýa goýumly kärhanalar	25-nden gijä galman	Mart aýynyň 15-nden gijä

		galman
Ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary, olara garaşly kärhanalar we edaralar boýunça jemleýji hasabatlary	Hasabat döwri geçenden soň 35 günden gijä galman	Mart aýynyň 25-nden gijä galman

Kärhananyň maliýe hasabaty salgyt gullugyna öz möhletinde tabşyrylmasa, salgyt gulluklary häzirki döwürde kärhananyň ýolbaşçysyndan we onuň baş hasapçysyndan salgytlyry hasaplamak üçin döwlet tarapyndan kesgitlenilen iň pes zähmet hakynyň binýadynyň 2 essesi administratiw jerime hökmünde olaryň şahsy pul serişdelerinden almaga haklydyrlar. Kärhana garşy başga ýokarda görkezilen çäreler hem geçirilip bilner.

Kärhananyň ýyllyk we çäryeklik maliýe hasabatynyň düzümine şular girýär, ýagny:

- № 1- maliýe görnüş "Kärhananyň balansy";
- № 2- maliýe görnüş "Maliýe netijeler we olaryň ulanylşy baradaky hasabat",
- № 4-maliýe görnüş "Pul serişdeleriň hereketi barada hasabat";
- № 5- maliýe görnüş "Kärhananyň balansyna goşundy";
- Maliýe hasabatyny aýdyňlaşdyrýan ýazgy;
- Auditorlyk netije- hökmany auditorlyk barlagyna degişli bolan;

Kärhanalar (guramalar) üçin ýyllyk maliýe hasabatynyň düzüminde berilýär;

- Bergidarlara we algydarlara barada maglumat;

- Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komitetiniň tassyklan N5-H “Kärhananyň önüm (iş, hyzmat) öndürmeklige eden harajatlary barada hasabat” görnüşi;

- emläge, peýdadan, goşulan baha üçin alynýan salgytlaryň beýannamalary;

- Aşgabat şäherini ösdürmek üçin döwlet goruna bolan tölegleriň, abadanlaşdyryş işleriniň toplumyna geçirilýän tutumlaryň, oba hojalygyny ösdürmek üçin tutulýan ýygymlaryň hasaplary;

- ulanan ýeňillikleriniň hasaby.

Bulardan başga-da, döwlet eýeçiligindäki kärhanalar we guramalar: pudagiçi algy-bergiler we özara algy-bergileriň hasaplaşygynyň geçirilişi barada maglumatlary goşýarlar;

Tabşyrylýan resminamalaryň nusgalaryny şu gollanmanyň goşulmalaryndan görüp bolar.

5.2. Kärhananyň maliýe hasabatlaryny seljermegiň we barlamagyň tertibi.

Kärhanalaryň girdejileri ýokarda bellenilişi ýaly 46,47,80 –nji hasaplarda hasaba alynýar. Harajatlary bolsa 20,23, 25,26, 43,44 hasaplarda hasaba alynýar.

Kärhanalaryň maliýe netijelerini hasaplamak üçin umumy girdejisinden aýyrmalar aýrylýar we netijede **balans peýda** emele gelýär. **Aýyrmalaryň içine** goşulan gymmatlyklara salynýan salgytlaryň, goşmaça tölegleriň (aksizleriň), ýerleşdirilen (sarp edilen) harytlaryň,

harajatlaryň, ýerlemekden daşary amallar boýunça çykdaýjylaryň we Türkmenistanyň daşary ýurt pulunyň ätiýaçlyk goruna geçirilýän geçirmeleriň möçberi girýär.

Kärhananyň balans peýdasy ýa-da zyýany balansda 80-nji “Peýdalar we zyýanlar” hasapda hasaba alynýar.

Balans peýdasyndan salgytlar we ýygymlar aýyrylyp **arassa peýda çykarylýar.**

Peýdadan alynýan salgydy hasaplamygyň tertibi hakynda maglumatlar şu gollanmanyň ýokarky sahypalarynda altynjy bölümünde berilen. Salgydyň özeni **göni kärhananyň balans peýdasyndan hasaplanmaýar.**

Kärhananyň maliýe netijeleri we olaryň ulanylyşy maliýe hasabatynyň **ikinji görnüşinde** görkezilýär. Şu golanmada ol 13-nji goşulmada görkezilen. Şol hasabatda ýokarda agzalan girdejiler, aýyrmalar, salgytlar we ýygymlar görkezilýär. Maliýe hasabatynyň ikinji görnüşinde hasaplanan balans peýdanyň (zyýanyň) möçberi, balansda (maliýe hasabatynyň birinji görnüşinde) görkezilen peýdanyň (zyýanyň) möçberi bilen deň gelmelidir.

Kärhananyň maliýe netijeleri kärhananyň ýolbaşçysy tarapyndan barlanylmalydyr we tassyklanylmalydyr. Olary tassyklamak üçin kärhananyň ýolbaşçysy ýa-da menejeri ilki hakyky netijeleri çaklanan ýa-da meýilnamalaşdyrylan netijeler bilen deňeşdirmelidir. Eger-de hakyky netijeler ýokarda görkezilen netijelere gabat gelmeýän bolsa, onda olaryň sebäpleri anyklanylýar. Şol sebäpleri köplenç iki topara bölüp bolýar:

- kärhananyň özüne bagly däl sebäpler;
- kärhana bagly sebäpler.

Kärhananyň özüne bagly däl sebäplerden aşakdakylary görkezip bolar:

- ýokanç keselleriň ýaýramagy;
- uruş başlamagy;
- tebigy betbagtçylygyň bolmagy;
- terrorçylyk wakalarynyň bolmagy we ş.m.

Kärhananyň özüne bagly sebäplerden aşakdakylary görkezip bolar:

- hasabyň nädogry ýöredilişi;
- dolandyrmak (menejmentiň) derejesiniň pesligi;
- bazar öwreniş işleriniň (marketing) derejesiniň pesligi;
- pul serişdeleriniň ýetmezçiligi;
- gaýry sebäpler.

Hasap dogry ýörediler ýaly kärhananyň dolandyryjysy (menejeri) hasap ýöredilişiniň ulgamyny we oňa gözegçilik ediler ýaly düzümi döretmelidir. Şol ulgamda, düzümdä girdejileriň we çykdajylaryň doly hasaba alynmagyna aýratyn üns berilmelidir.

Girdejileri doly hasaba alar ýaly ýörite kwitansiýalar, çekler, kassa apparatlary, gerek bolan wagtynda wideokameralar we başga tehniki serişdeleri we usullary ulanylmalydyr. Kärhananyň öz içindäki barlag ulgamy döredilmelidir.

Ýokarda görkezilen işler ýola goýulmasa, kärhanada dürli ýitgiler bolup biler. Mysal üçin, kärhananyň hasabyna hususy telefon arkaly gepleşikler, hasaba alynmadyk girdejiler we ş.m.

Menejmentiň derejesi pes bolan ýagdaýynda öndürilýän önümleriň, ýerine ýetirilýän işleriň, hyzmatlaryň hili pese düşüp girdejiler azalýar, harajatlar bolsa ýitgileriň hasabyna köpeliýär.

Menejer marketing işlerini ýokary derejede geçirmese, kärhananyň maliýe netijeleri hem pese düşýär. Mysal üçin, kärhana mahabatnamalaşdyryş işleri geçirmese ýa-da pes derejede geçirse, onuň girdejileri artmaz. Şol sebäpli kärhanalaryň menejerleri bazary gowy öwrenmelidirler.

Kärhananyň pul serişdeleri ýetmeýän bolsa, hyzmatlaryň hili hem pes bolup biler. Mysal üçin, kärhananyň esasy serişdeleri könelen bolsa we täze serişdeleri almaga mümkinçiligi bolmasa, onda kärhananyň hyzmatlarynyň hili pese düşýär. Hyzmatlaryň hili pese düşende girdejiler hem azalýar.

Maliýe netijeleri seljermek üçin tejribede menejerler ýörite grafiklary düzýärler. Şol grafiklarda girdejileriň we çykdaýlaryň üýtgemegi çyzylýar. Girdejiler bilen çykdaýlaryň deň gelýän ýerinde ýörite nokat goýulýar. Şol nokat **zyýansyzlygyň nokady** diýlip atlandyrylýar.

Kärhana zyýansyzlygyň nokadyna barmaz ýaly, menejerler girdejiler bilen çykdaýlaryň aragatnaşyklaryna köp üns bermelidirler.

Menejer girdejiler artar ýaly hem çykdaýylar peseler ýaly ýollary gözlemelidir. Emma, kärhananyň harajatlaryny pese düşürmegiň çäkleri bardyr. Ýagny, belli derejededen harajatlar pese düşse, girdejiler hem çalt pese düşüp başlaýar. Sebäbi harajatlar azalyp, önümiň (harydyň), hyzmatlaryň hili pese düşäýmägi ahmal. Diýmek harajatlaryň peselmegi girdejileriň peselmegine getirmez ýaly hereket etmelidir. Ýagny girdejileriň we çykdaýylaryň ara tapawudyny we aragatnaşygyny ünsden aýyrmalydäl.

Girdejileri köpeltmek üçin kärhanalaryň menejerleri şu aşakdaky işleri geçirip bilerler:

- goşmaça harytlary hödürlemek, hyzmatlary ýola salmak;

- önümleriň, hyzmatlaryň hilini ýokarlandyrmak;

- mahabatnamalaşdyryş işlerini oňatlaşdyrmak;

- täze müşderileri özüne çekmek;

- gaýry işleri geçirmek.

Girdejileri köpeltmek üçin menejer menejmentiň derejesini mydama kämilleşdirmelidir we menejmentiň ähli usullaryny ulanmalydyr. Şonuň içinde hem ýokarda görkezilen direkt-kosting we gaýry usullary ulanmagy başarmalydyr.

Menejer öz işini diňe öz işgärleri bilen kämilleşdirmän, kärhananyň müşderileri bilen bolan aragatnaşyklaryny hem kämilleşdirmelidir, kärhananyň nyrh syýasatyny netijeli ýöretmelidir.

Kärhana zyýan çekmez ýaly, menejer öz işgärlerine berk gözegçilik ulgamyny döretmelidir. Tejribeli ýolbaşçylar işgäri işe kabul etmek bilen bagly meseläni diňe özleri çözüýärler. Ol meselede olar „ýedi ölçe-bir kes“ nakyldan ugur alyp işgärleri seçip saýlap, barlap işe kabul edýärlär. İşgäre gözegçilik iş wagtynda hem dowam etdirilýär.

Menejer işgärleriň durmuş ýagdaýyny hem ýadyndan çykarmaly däldir. Şebäbi işgäriň durmuş ýagdaýy onuň işi bilen berk baglanyşyklydyr. İşgäriň dynç alýan wagtynda gowy dynjyny alar ýaly şertleri bolmadyk ýagdaýlarynda işgär iş wagtynda netijeli işläp bilmez. Şol sebäpli menejer öz işgärleriniň durmuş ýagdaýlaryny gowulandyrmak üçin hem hereket etmelidir. Gowy işleýän işgärleriň zähmet hakyny galdyrmaly, baýramçylyk senelerinde olary sowgatlar bilen üpjün etmeli, kärhananyň ýagdaýy bolsa

ýaşaýyş jaýy bilen üpjün etmeli ýa-da işgär ýaşaýyş şertini gowulandyrar ýaly şertleri döretmeli. Şol işleri bazar ykdysadyýeti şertlerinde kärhana diňe peýdaly işlände durmuşa geçirip bolar. Sebäbi peýda gazanmaýan kärhanalar maliýe gaznalary döredip başarmaýar we öz işgärlerine kömek edip bilmeýär.

Kärhananyň düşewüntliligini kesgitlemegiň usullary ykdysady edebiýatlarda birnäçe toparlara bölünýär. Şolaryň içinde deňeşdirme, maglumatlary toparlamak, logiki usullary tapawutlandyrmak bolar.

Kärhananyň düşewüntliligini seljermek üçin onuň menejeri ilkinji nobatda gerekli maglumatlary ýygnamalydyr. Maglumatlary köplenç kärhananyň hasap bölümi ýa-da baş hasapçy toplaýar. Seljerme işlerini geçirmek üçin 3-5 ýylyň hasabat maglumatlary bilen bilelikde meýilnama, çaklaýyş maglumatlary hem ýygnalýar.

Ýygnalan maglumatlar işlenende (seljerilende) tejribede aşakdaky görkezijiler ulanylýar:

$D=(P:H) \times 100\%$, bu ýerde D-düşewüntlik; P - peýda, H - harajatlar;

$D=(P:Mg) \times 100\%$, bu ýerde Mg - maýa goýumlar;

$D=(P:E.s.) \times 100\%$, bu ýerde E.s. - esasy serişdeleriň möçberi.

Kärhananyň düşewüntligi pese düşýän bolsa onda menejer onuň sebäplerini anyklamalydyr. Onuň sebäpleri dürli bolup biler. Şolaryň içinde iň esasy sebäpler:

- harajatlaryň sebäpsiz ösmegi;
- girdejileriň ýitmegi.

Harajatlaryň sebäpsiz ösmegini **deňeşdirme, logiki** usullaryň esasynda ýüze çykaryp bolar. Mysal üçin, eger-

de kärhana belli şäherler bilen iş salyşmaýan bolsa, ýagny şol şäherler bilen şertnamalary baglaşmadyk bolsa hem-de şol şäherler bilen kärhananyň hasabyna telefon arkaly gepleşikler geçirilen bolsa, onda şol harajatlary kärhananyň hasabyna ýapman, gepleşen işgäriň hasabyna, ýagny onuň zähmet hakynyň hasabyna ýapmaly.

Eger-de kärhananyň işgärleri käbir arzan bahaly we tiz könelýän serişdeleri kesgitlenilen möçberlerden artykmaç sarp etseler, harajatlar öser.

Kärhananyň ykdysady taýdan netijeliligine onuň ýolbaşçylary tarapyndan berk gözegçilik edilse we degişli çäreler geçirilse, kärhana öz maksatlaryna ýetip, üstünlik gazanyp, döwletimiziň ykdysadyýetine öz goşundysyny goşar we diýarymyzyň gülläp ösmegine ýardam berer.

Eýeçilik we guramaçylyk düzüminiň görnüşine garamazdan, ähli kärhanalar maliýe hasabatlary düzmelidirler. Kärhanalar (guramalar) maliýe hasabatlaryny şu aşakdakylara berýärler:

- Türkmenistanyň statistika baradaky döwlet komitetiniň edaralaryna;
- döwlet salgyt gullugynyň edaralaryna;
- döredijilere, gatnaşyjylara ýa-da dörediş resminamalaryna laýyklykda emläk eýelerine;
- hyzmat ediji banklara;
- etraplaryň (welaýatlaryň we Aşgabat şäheri boýunça) maliýe bölümlerine.

Daşary ýurt maýa goýumly kärhanalary maliýe hasabatlaryny, ýokarda agzalan edaralardan başga-da daşary ykdysady işleri düzgünleşdirýän döwlet edaralaryna-da berýärler.

Döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralaryna, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralaryna, beýleki peýdalanyjylara maliýe hasabatly **Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalary tarapyndan kesgitlenilýän tertipde berilýär.**

5.3. Likwidliligi häsiýetlendirýän görkezijiler we olaryň maliýe seljermesi.

Kärhananyň **töleg ukyplylygyny** onuň pul serişdeleri bilen üpjün edilişi, hasaplaşyklaryň öz wagtynda geçirilişi, bergileriň üzilişi görkezýär. Kärhana wagtlaýyn dürli sebäplere görä tölege ukyply däl bolup biler. Mysal üçin, wagtlaýyn algylaryny alyp bilmese, ähli pul serişdelerini täze maýa goýumlara gönükdirse we başga sebäpli. Wagtyň geçmegi we görkezilen meseleleriň çözülmegi bilen kärhananyň töleg ukyplygy ýokary bolup biler.

Kärhananyň töleg ukyplylygyna ýakyn düşünje-onuň balansynyň **likwidliligi**. Likwidlilik sözüň özi - gymmatlyklaryň bazarda ýerleşdirilişiniň çaltlygyny we milli pula öwürmekligiň ukyplylygyny görkezýän düşünje. Käbir gymmatlyklary bazarda ýerleşdirmek we milli pula öwürmek aňsat bolýar. Mysal üçin, erkin aýlanýan walýutalar görnüşinde serişdeleri, gymmat bahaly daşlary, metallary we başgalary. Käbir gymmatlyklary bolsa bazarda ýerleşdirmek we milli pula öwürmek kyn düşýär. Mysal üçin, ulanyşda bolan tehniki serişdeleri, gurallary we başga zatlary. Kärhananyň balansy likwidli bolsa onuň emläkleri bazarda ýerleşdirilende, kärhananyň ähli maliýe borçlary (bergileri) ýapylmalydyr. Eger-de kärhana balansda hasaba alnan ähli emläklerini bazar nyrhy boýunça ýerleşdirip, alyp biljek algylaryny alyp, öz

bergilerini ýapyp bilmese, kärhananyň balansy likwidli däl diýlip hasap edilýär.

Balanslarda emläkler **balans bahalardan** hasaba alynýar. Balans bahalar öz gezeginde töleg resminamalar esasynda emele gelýär. Emma balans bahasy bazar bahasy bilen deň gelip we deň gelmän biler. Bahalar bazarda wagtyň geçmegi bilen ütgäp dur. Käbir gymmatlyklaryň bahasy ösýär. Käbir gymmatlyklaryň bahasy pese düşýär. Likwidligi pes aktiwleriň bahasy bazarda köplenç pese düşýär. Likwidligi ýokary aktiwleriň bahasy bolsa bazarda köplenç ýokarlanýär.

Ykdysadyýeti ösen döwletlerde auditorlar seljeriş işleri esasynda kärhananyň maliýe ýagdaýyna baha berenlerinde ilkinji nobatda onuň likwidligine baha berýärler. Likwidligiň dürli koefisiýentleri çyjarylýar. Mysal üçin, kärhananyň aktiwleriň (algylar hasaba alynman) bazar bahasy bergiler bilen deňeşdirilip ýüz göterime köpeldilýär. Ýa-da, kärhananyň aktiwleriň (alyp boljak algylary hasaba alyp) bazar bahasy bergiler bilen deňeşdirilip ýüz göterime köpeldilýär. Algylar bilen bergiler deňeşdirilip ýüz göterime köpeldilýär.

Likwidli däl kärhanalara banklar karzlary berenok, sebäbi görkezilen kärhanalar öz borçlaryny ýerine ýetirip bilmezler.

Türkmenistanda kärhana ýapylanda onuň esaslandyryjylary bir aý önünden metbugatda kärhana ýapylýan hakynda bildirişnamany çap edýärler. Kärhanany ýapmak üçin ýörite topar döredilýär. Şol topar ähli algydarlar, bergidarlar bilen hasaplaşyklary geçirip, likwidasion balansy düzmäge mümkinçilik döredýär. Şol balansyň bir tarapynda ýylyň başyndaky galyndylar

görkezilýär, döwrüň ahyryna bolsa galyndylar görkezilenok ýa-da diňe esaslandyryjylara kärhananyň bergileri görkezilýär. Şol balans salgyt gullugy tarapyndan barlanýar. Iň soňunda likwidasion balans garaşsyz auditor gullugy tarapyndan barlanýar.

5.4. Maliýe ýagdaýyny gowylandyrmagyň ýollary.

Kärhananyň maliýe ýagdaýyny gowylandyrmak üçin auditor öz tekliplerini bermelidir. Şol teklipleriň içinde kem tölenen salgytlar we ýygymlar tölemek barada terlipler birinji berilýär. Sebäbi, olary kärhana tölemese jerimeler we puşmanlar kärhananyň maliýe ýagdaýyny geljekde erbet ýagdaýa getirip biler.

Auditor barlagy netijesinde ogurlyklar, ýetmezçilikler ýüze çykarylsa, olary getiren işgärleriň atlary ýolbaşçylara, ýa-da esaslandyryjylara ýetiriär. Ýagny olar barada habar berilýär. Ýetmezçilikleriň öwezi gaýtarylyp beriler ýaly şert döredilýär.

Mysal üçin, telefon gepleşikleriň seljermesi esasynda kärhana zerur däl döwletara, şäherara gepleşikleri ýüze çykarylyp bilner. Şol işgärleriň aýlyklaryndan olar tutulyp bilner. Materiallaryň, arzan bahaly we tiz könelyän zatlaryň sarp edilişi seljerilip bilner. We şol seljeriş işleriň netijesinde dürli teklip berilip bilner.

Berilýän teklipleri şertli iki topara bölüp bolar: girdejileri artdyrmak üçin teklipler we çykdajylary netijeleşdirmek üçin teklipler.

Girdejileri artdyrmagyň esasy ýollary:

- tehniki serişdeleriň ulanmagy;
- işiň netijeli gurnamagyň ýollary (zähmet öndürijiligini ýokarlandyrmak;)

- hasaplaşyklaryň shemalary;
- marketingiň we menejmentiň derejeleri;
- harytlaryň, işleriň, hyzmtlaryň hilini ýokarlandyrmak.

Çykdaýlary netijeleşdirmegiň esasy ýoly satuwlaryň möçberini artdyrmak. Satuwlaryň möçberi artanda, bir öňümiň(işiň, hyzmatyň) özüne düşýän bahasy pese düşýär.

Satuwlaryň möçberini artdyrmak üçin harytlaryň (hyzmatlaryň, işleriň) hilini ýokarlanmalydyr. Dünýäniň iň netijeli, öňdebaryjy tehniki serişdeleri ulanmalydyr. Olary ulanmak üçin maliýe çeşmeleri süýşirmeli.

Maliýe çeşmeleri netijeli süýşirmek we ulanmak barada maliýe auditoriýa aýratyn bilimleri we teklipleri bolmalydyr.

VIBap .Goşulan baha üçin salgydyň we beýleki salgyt we ýygymlaryň auditor barlagy.

6.1 Goşulan baha üçin salgydyň auditor barlagy.

Goşulan baha üçin alynýan salgyt Türkmenistanyň býujetine iň köp girdeji getirýän salgytlaryň biridir. Bu salgyt harytlaryň öndürilişiniň (işleriň, hyzmatlaryň ýerine ýetirilişiniň) ähli derejesinde döredilýän goşulan gymmatyň belli böleginiň döwlet býujetine ýygnaýşynyň görnüşidir.

Goşulan baha üçin alynýan salgyt ilkinji gezek 1954-nji ýylda Fransiýada işlenip girizildi.

Türkmenistanda goşulan baha üçin alynýan salgyt ilkinji gezek 1992-nji ýylyň ýanwar aýynyň 6-na Türkmenistanyň Prezidentiniň №512 kararynyň esasynda girizildi. Emma salgydyň ady we ony tölemek tertibi şol wagtda häzirki döwürdäkiden tapawutlanýardy. Häzirki döwürde goşulan baha üçin alynýan salgyt 2005-nji ýylyň oktyabr aýynda kabul edilen „Salgytlar hakynda“ Türkmenistanyň Bitewi kanuny we oňa girizilen üýtgemeler, goşmaçalar esasynda salynýar.

Goşulan baha üçin salgydy kanuna laýyklykda hasaplamak örän kyn diýsek ýalňyşmarys. Sebäbi ony hasaplamak üçin kärhananyň töleg resminamalaryň doldyrylyşyny barlap , ähli amallaryny syndan geçirip, olaryň aýratynlyklaryny göz önünde tutup, bahasyny kanuna laýyklykda kesgitlep hasaba almaly.

Şonuň üçin, şu salgydy barlamal üçin „Salgytlar hakynda“ Bitewi kanundaky ähli maddalaryny, oňa girizilen üýtgemeleri, goşmaçalary **çuňňur öwrenilmelidir.**

Goşulan baha üçin salgydy barlamak üçin şu gollanmada ýokarky sahypalarynda görkezilen bahalary kesgitlemegiň tertibini we töleg resminamalaryň resmileşdirilmegini hem **çuňňur öwrenilmelidir.**

Biziň pikirimizçe goşulan baha üçin salgydy hasaplamagyň, tölemegiň tertibini öwrenmek üçin ilki başda salgydyň esasy (umumy) düzgünlerine düşünmelidir. Şondan soň , salgydy hasaba almagyň aýratynlyklaryna düşünmek aňsatlaşar. Sebäbi şu salgyt barada umumy düşüňjeleri bolmadyk adamlara hem esasy (umumy), hem aýratynlyklaryny birden bile öwrenmek kyn düşýär.

Kärhanada maliýe auditi geçirýän auditor aşakdaky işleri amala aşyryp başarmalydyr:

1. „Kärhana salgyt töleýjisi hökmünde kanun boýunça seredilýärmimi?“-soraga jogaby tapmalydyr.
2. Barlanýan kärhananyň amallaryny seljerip- salgyda degişli we degişli däl amallary anyklamalydyr.
3. Goşulan baha üçin salgydyň özenini we hasaplaşylýan salgydyň möçberini çykarmalydyr.
4. Salgydyň möçberlerini täzedan hasaplap çykarmalydyr.
5. „Salgytlar hakynda“ Bitewi kanuna laýyklykda salgytdan berilýän ýeňilliklerine aýratyn üns bermelidir.

Şonuň bilen bilelikde bir zady unutmaly däl-salgydyň aýratynlyklaryny (inçe ýerlerini) bilmezlik kärhanany agyr ýagdaýa getirip biler. Sebäbi salgyt hasaplamakda daşyndan seredeňde ýönekeý zatlar hakykatda wajyp (kyn) meselelere öwrülip kärhana (salgyt töleýja) uly zyýanlary getirip biler. Ýenede bir zady unutmaly däl - **bilmezlik**

jogapkärçilikden, ýagny jerimelerden we puşmanlardan kärhanany (salgyt töleýjini) boşadanok.

Indi ýokarda goýulan soraglara jogap bereli. Soraglara jogap berenimizde olar çalt kabul ediler ýaly umumy düzgünlere esasy ünsüňizi çekip, käbir amallara, aýratynlyklara (inçe ýerlere) bilgeşleýin ünsüňizi çekmedik. Şol sebäpli hem kanunçylyga düzedişleriň girizilmeginiň ähtimallygyny göz önünde tutup, salgydy hasaplap tölejek bolaňyzda „Salgytlar hakynda“ Türkmenistanyň Bitewi kanuny we başga kanunçylyk namalary täzeden okap görmegiňizi we düýpli öwrenmegiňizi haýyş edýäris.

Salgydyň hasaplanylyşy aňsatlyk bilen düşündirmek üçin käbir amallary şertli mysallar bilen şekillendirip düşündirmekligi makul bildik.

Birinji soraga- „Kärhana salgyt töleýjisi hökmünde kanun boýunça seredilýärmikä?“- **jogap:**

Kärhana Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda **goşulan baha üçin salgydy töleýjiler bolup durýarmy?** Kanunda belenilen salgyt salynýan **amallary geçirýän edara görnüşli we şahsy taraplar - hususy telekeçiler bolup durýarlar.** Agzalan amallar şu gollanmanyň indiki sahypalarynda görkezilen.

Şular **goşulan baha üçin salgydy töleýjiler bolup durmaýarlar:**

- Türkmenistanyň Merkezi banky;
- “Uglewodorod serişdeleri hakynda” Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda potratçylar we kömekçi potratçylar bolup durýan, **nebit işlerine degişli amallary geçirýän taraplar.** Egerde şunuň ýaly taraplar **nebit işlerine degişli bolmadyk amallary geçirýän bolsalar, şol amallara**

salgyt salynýar.

- hususy eýeçilikdäki edara görnüşli taraplar ;
- hususy telekeçiler, ýeňillikli salgyt salmak ulgama degişli bolan iş boýunça.

Auditor görkezilen işleriň ikinji işini amala aşyranda salgyda degişli we degişli däl amallary anyklamalydyr.

Türkmenistanyň çäklerinde salgyt töleýjiler tarapyndan geçirilýän şu **amallar goşulan baha üçin salgyda degişli amallar diýlip hasaplanýlar:**

- harytlary ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlary etmek, şeýle hem emläk hukuklary bermek;

- öz hajatlary üçin gurluşyk-gurnama işlerini ýerine ýetirmek. Görkezilenler diňe satyn alynýan ýa-da öndürilýän enjamy gurnamak ýa-da oturtmak bilen baglanyşykly işleriň ýerine ýetirilmegini , şeýle hem ony abatlamagy öz içine almaýar;

- harytlar ogurlananda ýa-da zaýаланanda günäkär taraplardan ýetirilen **zyýanyň öwez töleginiň alynmagy, şeýle hem ätiýaçlandyryş öwezini dolmalar;**

- **özünüň sarp etmegi üçin harytlary peýdalanmak, işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlary etmek.** Egerde şu amallara degişli harajatlar peýda (girdeji) salgydyny hasaplamak üçin kabul edilip aýyrmalara goşulýan bolsa, onda **olar goşulan baha üçin salgyt salynýan amallar diýlip hasaplanmaýar:**

Şular goşulan baha üçin salgyt salynýan amallar diýlip hasaplanmaýar:

- numizmatika maksatsyz, Türkmenistanyň Merkezi bankynyň tabşyrygy boýunça ýerleşdirmek üçin taýarlanan

bolmadyk, puly saklamak, inkassasiýa etmek hyzmat bolup durmaýan, kanuny töleg serişdesi bolup durýan **daşary ýurt pullarynyň, pullaryň, banknotlaryň dolanyşygy;**

- kärhananyň paýly gatnaşmak hukugy aýrybaşgoýlanda **gymmatly kagyzlaryň dolanyşygy.** Dellalçylyk we araçylyk hyzmatlary muňa girmeyär;

- berilen karzlara göterimleri almak;

- daşary ýurt döwletleri ýa-da halkara guramalary ýa şahsy adamlar tarapyndan Türkmenistana berilýan halkara ynsanperwer, maliýe we tehniki kömeginiň we kreditleriň (karzlaryň) maksatnamalarynyň hem-de taslamalarynyň çäklerinde harytlary ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek we hyzmatlary etmek. Görkezilenler **şu taraplara degişlidir:**

daşary ýurt döwletleriniň, halkara guramalarynyň ýa-da şahsy adamlaryň harytlary (işleri, hyzmatlary) şunuň ýaly ýerlemegi aşyrmaga ygtyýarly eden adamlaryna ;

şeyle kömegi we kreditleri (karzlary) hökmünde bellenen adamlara;

tölegi görkezilen serişdeleriň hasabyna geçirilýän , ýokarda görkezilen ygtyýarly edilen taraplar we şeyle kömegi hem-de kreditleri (karzlary) alýanlar bilen şertnama boýunça önümi iberijiler (işleri ýerine ýerine ýetirijiler, hyzmatlary edijiler) bolan taraplara;

- telekeçi däl edara görnüşli taraplar we döwlet häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz - özüni dolandyryş edaralary tarapyndan, peýda almak maksady bolmazdan harytlaryň ýerlenmegi, işleriň ýerine ýetirilmegi we hyzmat edilmegi;

- **Türkmenistanyň kanunçylygy bilen belli işleri ýerine ýetirmegiň (hyzmatlary etmegiň) hökmanlygy**

bellenilende we üstüne ýüklenilen wezipeleriň çäklerinde döwlet gurmalary tarapynda şu işleri ýerine ýetirilmegi (hyzmatlary etmegi). Görkezilen hususanda döwlet ýangyna garşy göreş gullugynyň hyzmatlaryny, gümrük hyzmatlaryny, harytlary (işleri, hyzmatlary) güwälandirmek boýunça hyzmatlary, beýleki şular ýaly işleri we hyzmatlary özünde jemleýär;

- harytlary (işleri, hyzmatlary) ýerlemek baradaky ylalaşykdan gelip çykýan talaplara hukugy ilki başdan bermek ýa-da görkezilen talaplaryň kanun esasynda başga tarapa geçmegi;

- emlägiň gaýry edara görnüşindäli taraplaryň we şereketleriň esaslyk maýalaryna gatançlar hökmünde berilmegi.

Şulary **muzdsuz bermek goşulan baha üçin salgyt salynýan amallar diýlip hasaplanmaýar:**

- üýtgedilip guralan kärhananyň hukuk mirasdüşerine (mirasdüşerlerine) onuň esasy serişdelerini, maddy däl aktiwlerini ýa-da beýleki emläklerini;

- döwlet häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň çözgütleri boýunça emläkler;

- telekeçi däl edara görnüşli taraplara we döwlet guramalaryna harytlar berlende (işler muzdsuz ýerine ýetirilende we hyzmatlar edilende);

- haýyr-yhsan guramalary tarapyndan harytlar berlende (işler muzdsuz ýerine ýetirilende we hyzmatlar edilende);

- ynsanperwerlik ýa-da haýyr-yhsan kömegi hökmünde harytlar berlende (işler muzdsuz ýerine ýetirilende we hyzmatlar edilende).

Şu emläkler **aýrybaşgalananda (muzdsuz berlende)**

goşulan baha üçin salgyt salynýan amallar diýlip hasaplanmaýar:

- döwlet ýa-da jemgyýetçilik hajatlary üçin ýa-da ýeriň, medeni gymmatlyklaryň bolmalysy ýaly peýdalanylmaýandygy sebäpli döwlet guramalarynyň çözümleri boýunça alynmaga degişli ýer böleginde ýerleşen emläkler;

- miras alynýan emläge bolan eýeçilik hukugy döwletiň haýryna mejburi alnanda, döwletiň haýryna geçirilende ýa-da başga birine berlende, şeýle hem eýesiz galan emläk ýa-da hazynalar döwlet tarapyndan kabul edilende.

Eger-de kärhana kanuna laýyklykda salgyt töleýji hökmünde seredilýän bolsa , onda kärhana tarapyndan geçirilýän amallardan haýsy amallar goşulan baha üçin salgyt salynýan amallar hasaplanýar we haýsylardan kanuna laýyklykda ýeňillikler berilýär meseläni çözmeli. Kärhana salgyt özenini hasaplada şol ýeňillikleri göz önünde tutmalydyr.

Ýokarda görkezilen üçünji işi amala aşyran da ayditor goşulan baha üçin salgydyň özenini çykaryp we hasaplaşylyan salgydyň möçberini hasaplamalydyr.

Kanuna laýyklykda eger-de kärhana **döwlet nyrlary boýunça amallary geçirmeýän bolsa** goşulan baha üçin salgydyň pul möçberini öz içine **almaýan** baha salgyt özeni bolup durýar. Mysal üçin, döwlet nyrlary ulanmaýan kärhana goşulan baha üçin salgyt bilen bilelikde 115 müň manat girdeji gazandy, şol girdejileriň içinde goşulan baha üçin salgyt hasaplanan. Salgyt özeni: $115 - 15 = 100$ müň manat. Salgyt özeninden goşulan baha üçin salgydy hasaplamak üçin biz $100 \times 15\% = 15$ müň manat-alnan (gazanylan) goşulan baha üçin salgydy

tapýarys.

Eger-de kárhana **döwlet nyrhлары boýunça amallary geçirýän bolsa goşulan baha** üçin salgydyň pul möçberini öz içine **alýan** baha salgyt özeni bolup durýar. Mysal üçin, döwlet nyrhлары boýunça hereket edýan kárhana goşulan baha üçin salgyt bilen bilelikde 115 müň. manat girdeji gazandy, şol girdejileriň içinde goşulan baha üçin salgyt hasaplanan. **Salgyt özeni-115 müň manat.** Salgyt özeninden alnan goşulan baha üçin salgydy hasaplamak (çykarmak) üçin biz $115 \times 15\% : 115 = 15$ müň manady tapýarys, ýagny alnan (gazanylan) goşulan baha üçin salgydyň möçberi -15 müň manat.

Döwletiň kesgitleän bahalary boýunça hereket edýän kárhanelaryň goşulan baha üçin salgydyny hasaplamak üçin tejribede käbir ýagdaýlarda 13,34 göterim derejesi ulanylýar. Bu göterim hasaplaşygy aňsatlaşdyrýar, sebäbi 15 göterime köpeltmek we 115 göterime bölemizde biz bir amaly artyk edilýäris. Iki usulyň netijeri bir birine golaý bolup çykýar. Emma salgyt özeni uly bolanda az möçberde aratapawudy emele geläýmegi ahmal. Şu ýagdaýy göz önünde tutup salgydy kanuna laýyklykda hasaba almalydyr.

Salgyt özenini kesgitlemek maksady üçin, “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyň düzgünleri göz önünde tutulyp, harytlaryň (işleriň, hyzmatlaryň) bahalary kabul edilýär.

Şol düzgünler barada maglumatlar gollanmanyň ýokarky sahypalarynda, ýagny üçünji bölümünde berilen.

Tebigy ýitginiň ölçeglerinden artyk haryt ýetmezçiligi halatynda, olaryň ogurlanandygy ýa-da zaýalanandygy resmi taýdan **tassyk edilmedik** ýagdaýynda, salgyt özeni

“Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunda bellenen tertipde kesgitlenýär, **ýagny şol ýitgileriň möçberi salgyt özenine goşulýar.**

Hasabat döwründe salgyt özeni şol döwürde Türkmenistanyň Hökümetiniň Daşary ýurt pulundaky ätiýaçlygyna gönükdirilen pul serişdeleriniň möçberinde **azaldylmaga degişlidir.**

Salgyt salynmaga degişli, harytlary (işleri, hyzmatlary) ýerlemek baradaky ylalaşykdan gelip çykýan **talaplar** berlende ýa-da görkezilen talaplar kanun esasynda beýleki tarapa geçirilende, görkezilen harytlary (işleri, hyzmatlary) ýerlemek amallaryň möçberine **salgyt özenine goşulýar.** Talaplar täze karzdarlara ýerlenende salgyt özeni talaplar soňundan ýerlenende ýa-da degişli borçlar bes edilende onuň alan girdejisiniň möçberiniň görkezilen talaby satyn almak üçin **çykdaýlarynyň möçberinden artyk bolan möçberi hökmünde kesgitlenýär.**

Mysal üçin, kârhana 100 müň manatlyk harydy iberip şol puly almak hukugyny özi ulanman beýleki tarapa geçirýär. Görkezilen puly özi almasada 100 müň manat salgyt salmaga degişli özenine goşulýar. Egerde pul almak hukuk ulanmadyk bolsa we başga karzdara 110 müň manada geçirilse onda salgyt özenine goşmaça **110-100=10 müň manat goşulýar.**

Emläk hukuklary geçirilende salgyt özeni “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunynda bellenen aýratynlyklary hasaba almak bilen kesgitlenýär.

Başga kärhanalara tölenen goşulan baha üçin salgyt **19-nji balans hasapda “Satyn alnan harytlaryň goşulan bahasy üçin salgyt”** hasaba alynýar. Bu hasap 6 sany hasapiçi hasaplara bölünýär. Olar şu gollanmanyň 2-nji

görkezgiçde görkezilýär.

Goşulan baha üçin salgydy hasaplamak üçin **ähli alnan harytlaryň goşulan baha üçin salgydy** göni tölemäge degişli salgydyň möçberinden aýyrylmaly däl. Sebäbi kanuna laýyklykda esasy serişdeler, tamamlanmadyk gurluşyk binalary we maddy däl aktiwler boýunça goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi olaryň satyn alnan (özünüň öndüren) pursadyndan başlap, şular ýaly hasap edilmelidir:

- olaryň satyn alnan nyrhy (goşulan baha üçin salgytsyz) **10 müň denomirlenen manatdan geçmeýän bolsa, birwagtlaýyn;**

- olaryň satyn alnan nyrhy (goşulan baha üçin salgytsyz) **10 müň manatdan geçýän bolsa, soňky iki ýylyň dowamynda deň böleklere bölmek bilen, her aýda;**

- düýpli gurluşyk binalary (jaýlar, desgalar, ýollar, esasy geçiriji enjamlar), deňiz we howa gämileri, demir ýol ulaglary boýunça **7 ýylyň dowamynda deň böleklere bölmek bilen, her aýda.**

Ýokarda agzalan setirlere aňsat düşüner ýaly şeýle mysallary getirip bolar: Kärhana salgyt hasap-faktura boýunça 11,5 müň manatlyk esasy serişdäni satyn alan bolsa hem bahaň içinde 1,5 müň manatlyk goşulan baha üçin salgyt hasaplanyp tölenen bolsa, onda şol kärhana goşulan baha üçin salgydy döwlete töläň pursatynda býujete geçirmäge degişli salgydyň möçberini 1,5 müň manada birwagtlaýyn azaldyp tölemäge haklydyr.

Egerde satyn alnan esasy serişdäniň bahasy 11,5 müň manatdan artýan bolsa, mysal üçin goşulan baha üçin salgyt bilen bilelikde 115 müň manada satyn alnan bolsa, onda şol kärhana goşulan baha üçin salgydy döwlete töläň

pursatynda döwlete geçirmäge degişli salgydyň möçberini iki ýylyň dowamynda (24 aý) her aýda 4792 manada azaldyp tölemäge haklydyr ($115000:24=4792$ manat).

Ýenede bir mysal. Iki kärhana her haýsy 100 million manatlyk (goşulan baha üçin salgytsyz) gurluşyk işleri amala aşyrdylar. Biri gurluşyk işleri potrat usul bilen amala aşyryp **potrat edarasyna** goşmaça 15 million manatlyk goşulan baha üçin salgydy **töledi**. Ikinji bolsa gurluşyk işleri hojalyk usuly bilen tamamlap 15 million manatlyk goşulan baha üçin salgydy **döwlete geçirdi**. Kanun boýunça şol iki kärhana goşulan baha üçin salgydy döwlete tölejek pursatlarynda 7 ýylyň dowamynda her aýda döwlete geçirmäge degişli salgydyň möçberini $178571,4$ manada azaltmaga haklydyr: $15000000:(7 \times 12)=15000000:84=178571,4$ manat.

Kärhana salgyt salynýan hem salgytdan boşadylan amallary geçiren halatynda, kanunda başga ýagdaý görkezilmedik bolsa, **hasap edilýän salgydyň pul möçberi diňe salgytdan boşadylmadyk salgyt salynýan amallar boýunça** hasaplanmalydyr. Şeýle amallar aýry-aýrylykda hasaba alynmaly. Olary aýry-aýrylykda hasaba almak mümkin bolmasa, şol amallaryň möçberi **ähli amallaryň umumy möçberine barabarlykda hasaplanylýar**.

Goşulan baha üçin salgytdan kanuna laýyklykda boşadylan we **salgyt salmak binýady bolup durmaýan amallary ýerine ýetirmek üçin** satyn alynan we peýdalanan harytlar, işler we hyzmatlar boýunça **tölenen salgydyň möçberini** salgyt özeninden aýyrmaga hakly däldir.

Mysal üçin, kärhana 115 müň manatlyk harydy alanda

15 müň manat möçberde goşulan baha üçin salgydy haryt iberijä töledi. Şol haryt goşulan baha üçin salgytdan boşadylan amaly ýerine ýetirmek üçin ulanyldy. Kärhana ýerine ýetiren salgyt salynýan amallar boýunça salgydy hasaplanda tölenen 15 müň manady **salgyt özeninden aýyrmaga hakly däldir, ol harajatlaryň düzümine goşulýar.**

Döwlet eýeçiligi görnüşdäki kärhanalarynda we alyjylar birleşmeleriniň kärhanalarynda, olar tarapyndan lomaý we bölek söwda amala aşyrylanda (şol sanda üpjünçilik-ýerleşiş we taýýarlaýyş işi we şunuň ýaly aýry-äýri işler, şeýle hem söwda amallary amala aşyrylanda) soňundan ýerlemek üçin niýetlenen harytlar boýunça üpjün ediljilere tölenen, **goşulan baha üçin salgydyň möçberi hasaplaşyga kabul edilmäge degişli däldir.**

Mysal üçin, döwlet kärhanasy 115 müň manatlyk harydy üpjünçilik kärhanadan satyn aldy. Şol kärhana 15 müň manat goşulan baha üçin salgydy töledi. Soň şol harydy başga kärhana satdy. **Salgydyň özeni hasaplanda kärhana töläň 15 müň manatlyk salgydy salgyt özeninden aýyrmaga hakly däldir.**

Kärhana esasy serişdeleri, gurluşyk binalary, maddy däl aktiwleri, dürli hyzmatlary (aragatnaşyk, elektrik energiýa, agyz suw üpjünçiligi we ş.m.) harytlary satyn alanda goşulan baha üçin salgyt töläň bolsa, hökmany suratda töleg resminamalarda salgydyň möçberini öz hyzmatdaş taraplaryndan görkezmäni **talap etmelidir.**

Harytlary (işleri, hyzmatlary) iberijilere tölenen, goşulan baha üçin salgydyň pul möçberini hasap etmek üçin “Salgytlar hakyndaky” Bitewi kanunda bellenen tertipde ýazylyp berilýän salgyt hasap-faktura we iberiji

(potratçy) bilen **tölegiň (hasaplaşyklaryň) geçirilendigini tassyklaýan resminamalar esas bolup durýar.**

Elektrik energiýasy ýerlenende we geçirilende harytlary (işleri, hyzmatlary) iberijiler tarapyndan salgyt töleýjilere berlen, goşulan baha üçin salgydyň möçberini hasaplaşyga kabul etmek üçin “Salgytlar hakynda” Bitewi kanunda bellenen tertipde ýazylyp berilýän **salgyt hasap-fakturasy esas bolup durýar.**

Harytlar ogurlananda ýa-da zaýаланanda ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagyň hasabyna günäkär tarapdan alnan pul möçberi, şeýle hem ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryň pul möçberi **salgyt özenine goşulmalydyr.**

Goşulan baha üçin salgyt, amaldan girdeji alnan ýa-da alynmadyk ýagdaýlara seredilmän hasaplanmalydyr. Sebäbi „Salgytlar hakynda“ Bitewi kanuna laýyklykda **hasap syýasaty harydyň iberilmegine, hyzmatlaryň ýerine ýetirilmegine görä ýöredilmelidir.**

Işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlary etmek barada **uzak möhletli salgyt salynýan amallar** her bir hasabat döwrüniň soňky gününde hakyky ýerine ýetirilen möçberlere laýyklykda, her bir **hasabat (salgyt) döwründe geçirildi diýlip kärhanada hasaplanmalydyr.**

Şu maksatlar üçin **uzak möhletleýin şertnamalar diýlip üç aýyň içinde tamamlanmaýan islendik şertnamalara düşünilýär.**

Mysal üçin, kärhana iki aýa kärende şertnamany baglaşan bolsa we şol şertnamanyň şertlerini doly ýerine ýetirýän bolsa, oňa şol şertnama boýunça pul serişdeleri tölenilmedik bolsada, kärhana **meýilnamalaşdyrylan pul girdejisinden salgydy hasaplamalydyr.**

Eger-de kārhana başga tarap bilen dört aýlyk kärende şertnamasyny baglaşan bolsa we şertnamada görkezilen hyzmatlary her aýda hakykytdan ýerine ýetiren bolsa, emma müşderi hyzmatlary doly tölemedik bolsa, **goşulan baha üçin salgyt hakykatdan alnan girdejiilere görä hasaplanyp bilner.**

Eger-de kārhanada döwlet ölçeglerinden artyk tebigy ýitgiler emele gelen bolsa, ýa-da haryt ýetmezçiligi ýüze çykarylan bolsa **salgyt salynýan amal onuň ýüze çykarylan döwründe hasaba alynmalydyr.** Harytlaryň ogurlanmagy we zaýalanmagy bilen baglanyşykly ýetirilen zyýanyň öwezi **günäkär taraplar tarapyndan dolunanda ätiýaçlandyryş öwezini dolmalar alnanda salgyt salynýan amallar şol öwezini dolmalaryň alnan hasabaty (salgydy) döwründe geçirildi diýlip hasap edilmelidir.** Ýagny salgyt ýitgeleriň öwezi dolmanka hasaplanyp tölenýär. Ýitgeleriň öwezi dolanda ikinji **gezek salgyt hasaplanylanok.**

Eger-de kārhana öz hajatlary üçin gurluşyk-gurnama işlerini ýerine ýetiren bolsa, olar tamamlananda ýa-da binalar ulanyp başlan bolsa, kārhana şol **döwürde goşulan baha üçin salgydy hasaplanmalydyr.** Şol işleri ýerine ýetirilende we şunuň ýaly işleriň geçirilen binalary soňundan ýerlenende salgyt hem **hasaplamalydyr.**

Kārhana özüniň sarp etmegi üçin harytlary (işleri, hyzmatlary) peýdalanany bolsa salgyt salynýan amallar harytlaryň peýdalanmaga (sarp etmäge) berlen we işleriň ýa-da hyzmatlaryň tamamlanan hasabaty (salgydy) döwründe **geçirildi diýlip hasaplanmalydyr.** Mysal üçin, söwda edýän kārhanasy satmak üçin niýetlenen harydy oktyabr aýynda özüne sarp etdi, şol aýyň salgyt

özenine harydyň möçberini goşup, noýabr aýynda salgyt gulluga tabşyryňan beýannamasynda görkezmeli. Emma, şu amallara degişli harajatlar peýda (girdeji) salgydyny hasaplamak üçin kabul edilip aýyrmalara goşulýan bolsa, onda **olar goşulan baha üçin salgyt salýňan amallar diýlip hasaplanmaýar:**

Býujet serişdeleriniň hasabyna satyn alnan esasy serişdeler, tamamlanmadyk gurluşyk binalary we maddy däl aktiwler boýunça **goşulan baha üçin salgydyň möçberi hasaplanmaly däldir.**

Ýokarda görkezilen dördünji işi amala aşyranda aditor kärhananyň tölemeli salgydyň möçberini täzeden hasaplap görmelidir we onuň wagtynda tölenşini barlamalydyr.

Goşulan baha üçin salgyt hasaplanylanda esasanam **15 göterim derejesi** ulanylýar. Emma käbir amallara salgyt salmaklyk kanunda hem **0 göterim derejesinde** belenilen. Şol amallar barada gollanmanyň aşakdaky sahypalarynda (salgydyň ýenillikleri barada soraga jogap berlende) giňişleýin maglumatlar berilýär.

„0 göterim derejedäki salgytlary görkezmegiň zerurlygy näme?“- diýlip , sorag ýüze çykaýmagy ahmal. Onuň sebäbi bir kärhana bir meňzeş harytlary (işleri, hyzmatlary) ýerleşdirip dürli salgytlary tölemäge borçly bolup biler. Mysal üçin, sement zawody sementi döwletiň çäginde we daşary ýurtlara ýerleşdirip biler. Türkmenistanyň çäginde ýerleşdirilen semende 15 göterim derejede salgyt hasaplanmalydyr. Daşary ýurtlara iberilen semente bolsa 0 göterim derejede salgyt ýazylmalydyr. Ýagny, dürli salgyt möçberleri kanunda görkezilen bolsa,

salgyt möçberleri salynýan amallaryň her bir görnüşine görä aýratynlykda ulanylýar.

Goşulan baha üçin salgydy kärhana başga kärhanalardan girdejileri alan badyna we özi ony başga kärhanalaryň harytlaryny , hyzmatlaryny satyn alanda töläp hasaba almalydyr we belliknamada degişli ýazgylary etmelidir. Salgydy hasaplanda kärhana özüne gelip gowuşan goşulan baha üçin salgydyň möçberinden kanunda bellenen (ýokarda görkezilen) tertipde tölenen salgytlaryň möçberini hasaba alyp döwlete tölenmeli salgydyň möçberini çykarýar. Mysal üçin, kärhana 115 müň manatlyk girdeji gazandy. Girdejiň içinde 15 müň manat-goşulan baha üçin salgyt. Öz gezeginde kärhana şol girdejileri gazanmak üçin hasabat döwürde başga kärhanalaryň harytlaryna (hyzmatlaryna) 5 müň manat goşulan baha üçin salgydy töledi. Şol ýagdaýda kärhana döwlete $15-5=10$ müň manat goşulan baha üçin salgydy tölemelidir. Emma, salgyt hasaplanynda bir zady unutmalydälidir. Kärhana tarapyndan başga taraplara tölenilen goşulan baha üçin salgyt mydama we birwagtlaýyn doly möçberlerde hasaba alnanok. Tölenilen salgytlaryň hasaba alynmagyň tertibi şu gollanmanyň öňdäki sahypalarynda seredilýän bölüminiň üçünji soragyna jogap berilen.

“Salgytlar hakynda” Bitewi kanunda görkezilenlerden başga salgyt töleýjiler **her bir hasabat döwrüne goşulan baha üçin salgyt boýunça beýannamalaryny bermäge borçludylar.** Şol beýannamanyň nusgasyny şu gollanmanyň 17-nji goşulmasynda görüp tanşyp bilersiňiz. Beýannamanyň nusgasy salgydy hasaplamagyň tertibini çalt düşünmäge kömek eder.

Goşulan baha üçin salgyt boýunça beýannama geçen salgyt döwri üçin salgyt döwründen soňky aýyň **20-sinden gijä galman berilmelidir.** Salgyt beýannamada hasaplanan salgyň möçberi hasabat döwründen soňky aýyň **25-inden gijä galman, Türkmenistanyň döwlet býujetine tölenmelidir.**

Görkezilen taraplar hasabat döwriň dowamynda deslapky (hakuji) tölegler görnüşinde goşulan baha üçin salgydy hem töleýärler.

Deslapky tölegleriň goşulan baha üçin salgydyň çak edilýän (göz önünde tutulýan) salgyt özeninden ugur alnyp kesgitlenen möçberi bilen ep-esli tapawudy bolan halatynda kärhana hasabat döwri başlanmazdan ön, salgyt hasabyna duran ýeri boýunça salgyt gullugyna **geljekki hasabat döwri üçin çak edilýän salgyt özeniniň pul möçberi barada maglumat bermelidir. Eger-de kärhana tarapyndan maglumat berilmese** Türkmenistanyň döwlet býujetine tölenmäge degişli deslapky tölegler **salgyt gullugy tarapyndan çak edilýän görkezijilerden ugur almak bilen belenilip bilner.**

Salgyt ýumuşçysy hökmünde çykyş edýän taraplar goşulan baha üçin salgydyň tutulyp alnan pul möçberini tölemegi “Salgytlar hakynda” Bitewi kanunyna laýyklykda salgydy tutup almak üçin bellenen günden **soňky baş günün (tölegler daşary ýurtlarda geçirilende bolsa on baş günün) dowamynda geçirmelidirler.**

Salgyt töleýjileriň aýry-aýry toparlaryna Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy tarapyndan salgyt beýannamasyny bermek üçin we goşulan baha üçin salgydy tölemeklige başga bir möhletler belenilip bilner, emma ol “Salgytlar hakynda” Bitewi **kanunda bellenen**

möhletlerden otuz günden giç bolmaly däldir.

Goşulan baha üçin salgydy tölemekden boşadylýan ýa-da ýeňillikler göz önünde tutulýan ýa-da salgydyň nol möçberiniň ulanylanda salgyt töleýji salgydyň pul möçberini hasap-faktura ýa-da başga bir resminama **ýalňysyp goşan bolsa, görkezilen pul möçberi bellenen tertipde Türkmenistanyň döwlet býujetine tölenmäge, öz wagtynda tölenmedik bolsa puşman tölegini tölemek bilen geçirilmäge degişlidir.** Şonda satyn alyja (buýruja) **tölenen salgydy hasaplamaga rugsat berilýär.**

Ýokarda görkezilen başinji işi amala aşyranda auditor- „Salgytlar hakynda“ Bitewi kanunyna laýyklykda salgytdan berilýän ýeňillikleriň ulanylşyny barlamalydyr.

“Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyna laýyklykda käbir kärhanalar we olaryň belli amallary dürli ýagdaýlara, sebäplere görä goşulan baha üçin salgytdan boşadylyp bilner. Şol sebäplere we ýagdaýlara şular degişlidir:

- kärhana (edara) kanuna laýyklykda salgyt töleýji hökmünde seredilmeýär ýa-da salgydy tölemekden boşadylýar;

- kanun boýunça kärhananyň geçirýän amaly salgyt salynýan amal diýlip hasaplanmaýar. Şu amallar barada maglumatlar gollanmanyň ýokarky sahypasynda berilen;

- amala kanuna laýyklykda 0 göterim derejede salgyt salynýar;

- kanuna laýyklykda amal geçirilende goşulan baha üçin salgyt tölenilmeýär;

“Salgytlar hakynda” Bitewi kanunyň aşakdaky görkezilen salgyt salynýan amallar babatynda **0 (nol)**

göterim derejesinde salgyt görkezilmelidir:

- tebigy (ugurdaş) gazy, nebiti, pagtany we olary gaýtadan işlemekden alnan önümleri **goşmazdan**, özüniň öndüren, şeýle hem satyn alan harytlary **daşary ýurtlara ýerlenende** (Türkmenistanyň gümrük serhedinden geçirilendiginiň bellenen tertipdäki tassyklanmasy bolsa);

- halkara derejesinde ýolagçylary gatnatmak hem-de şahsy we edara görnüşli taraplaryň yüklerini daşamak boýunça hyzmatlar edilende. Şunda ýolagçylaryň we yükleriň ugradylýan we barmaly ýeri Türkmenistan bolsa, gatnaw halkara diýlip hasaplanmaýar;

- daşary ýurtlara iberilýän harytlary ulagly daşamak, ýüklemek, düşürmek, birinden beýlekä ýüklemek boýunça hyzmatlar, şeýle hem Türkmenistanyň çäklerinden üstaşyr geçirilýän daşary ýurt yükleri boýunça hyzmatlar;

- halkara yüklerini daşamak we ýolagçylary gatnatmak üçin ulanylýan daşary ýurt deňiz hem-de howa gämilerini ýangyçdan doldurmak bilen hem-de olara hyzmat etmek (aýeronawigasiýa we uçuş-gonuş hyzmatlaryny goşmak bilen) baglanyşykly hyzmatlar, şeýle hem şular ýaly yükleri daşamakda, ýolagçylary gatnatmakda ekipažyň we ýolagçylaryň sarp etmegi üçin göz önünde tutulan harytlary ýerlemek;

- paçsyz söwda edýän dükanda gümrük düzgüninde ýerleşdirilen harytlary ýerlemek;

- daşary ýurt diplomatik we olara deňleşdirilen wekilhanalaryň, halkara guramalarynyň resmi taýdan ulanmaklary üçin ýerlenýän harytlar, ýerine ýetirilýän işler, edilýän hyzmatlar;

- Türkmenistanyň Hökümetiniň daşary ýurt pulundaky ätiýaçlyk gaznasynyň hasabyndan tölegi tölenýän

harytlary ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlary etmek;

- "Uglewodorod serişdeleri hakyndaky" Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda potratçylar we kömekçi potratçylar bolup durýan taraplara olaryň **nebit işlerini ýerine ýetirmek maksatlary üçin harytlary ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek, hyzmatlary etmek**. Eger şeýle harytlar (işler, hyzmatlar) diňe nebit işlerini ýerine ýetirmekden başga üçin niýetlenen bolsa; soňra olar haýsy iş üçin peýdalandygyny kesgitläp ýa-da bölmek mümkin bolmasa **görkezilenler ulanylmaýar**. Bu barada şeýle taraplar wagtynda, ýagny olara hasap-faktura berilýänçä (ýazylyp berilýänçä)) öz üpjün edilişiniň ýa-da başga kontragentiniň dykgytyna ýetirmäge borçludyr;

- özüniň öndürilen oba hojalyk önümlerini ýerlemek.

Goşulan baha üçin salgydyň **0 (nol) möçberi** ulanylanda, şeýle hem beýleki zerur ýagdaýlarda Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy tarapyndan goşulan baha üçin salgydy hasap etmäge hukugy tassyklamak üçin goşmaça talaplar bellenýär.

Şu amallar geçirilende goşulan baha üçin salgyt tölenilmeýär:

- umumy ulanylýan şäher ýolagçylar ulagynyň hyzmatlary (taksiden, şol sanda bir ugur boýunça gatnaýan taksilerden başgasy), şeýle hem şäher etegindäki gatnawlarda derýa, demir ýol ýa-da awtomobil ulaglarynda ýolagçylary gatnatmak boýunça hyzmatlar;

- olar üçin ätiýaçlyk şaýlarynyň we olara degişli bölekleriniň bahalaryny goşmak bilen, harytlaryň ulanylmaly möhleti kepillendirilen döwründe goşmaça hiç hiç hili töleg alynmazdan ýerine ýetirilýän abatlamak we

- tehniki taýdan hyzmat etmek boýunça hyzmatlar we işler;
- derman serişdelerini, medikamentleri, zyýansyzlandyryjy serişdeleri, saglygy goraýyş maksatly önümleri, saglygy goraýyş enjamlaryny, protez-ortopediýa önümlerini we maýyplar üçin ýörite ulag serişdelerini ýerlemek;
 - weterinar we sanitariýa-epidemiologiýa hyzmatlary;
 - saglygy goraýyş hyzmatlary, ýasama diş oturtmak, (bejeriş häsiýeti däl kosmetologiýa hyzmatlary goşulan baha üçin salgytdan boşadylmaýar);
 - näsaglara, maýyplara we garrylara seretmek boýunça hyzmatlar, maýyplary dikeltmek boýunça hyzmatlar;
 - bilim ulgamyndaky hyzmatlar;
 - jaýlaýyş däp-dessurlar we olar bilen baglanyşykly beýleki hyzmatlar, şeýle hem gübürüsti ýadygärlikleri taýýarlamak boýunça hyzmatlar, jaýlanýan ýerleriň durkuny tazelemek boýunça işler;
 - däp - dessurlaryň geçirilmegini goşmak bilen, dini guramalaryň hyzmatlary, şeýle hem dini däplere degişli we dini maksatly zatlary ýerlemek;
 - körler we kerler jemgyýetiniň okuw-önümçilik kärhanalarynyň we maýyplaryň beýleki jemgyýetçilik birlikleriniň öndüren harytlaryny ýerlemek;
 - ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan edilýän ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş hyzmatlary;
 - oba hojalyk kärhanalarynyň özleri tarapyndan öndürilýän, ýag önümlerinden başga, oba hojalyk önümleriniň gaýtadan işlenilmegi bilen alnan önümleri ýerlemek;
 - pagtany gaýtadan işlemekden alnan önümleri

ýerlemek (pagta süýümi, pagta çigidi, gysga süýüm, pagta sütügi, pagta übtügi, galyndylar);

-tohumlary; pile we ýüpek gurçuklarynyň tohumlaryny hem-de olary ösdürip ýetişdirmekdäki hyzmatlary ; mineral dökünleri; gerbisidleri, awuly himikatlary we ösümlikleri goraýyş maksatly beýleki serişdeleri; oba hojalyk önüm öndürijileriniň ekin meýdanlaryna hojalykiçi suwaryş akabalary arkaly suw bermek we hojalykiçi şor suw akabalary arkaly şor suwlary akdyrmak boýunça edilýän hyzmatlary; şeýle hem oba hojalyk önümini öndürmek we ýygnamak üçin mehanizirlenen hyzmatlary ýerlemek;

-azyk harytlaryna (iýmit önümlerine) degişli harytlary (goşmaça töleg tölenmäge degişlilerinden başga) iýmit önümleri öndürilende, taýýarlanylanda we gaýtadan işlenilende ulanylýan harytlary; garyşyk iýmli ýerlemek;

- saryja goýnuň ýazky gyrkymynyň ýüňini we ondan egrilen ýüpligi ýerlemek, şeýle hem bu ýüňi ýuwmak (arasalamagy we sortlamagy goşmak bilen) boýunça we bu ýüňden ýüplük öndürmek (reňklemegi goşmak bilen) boýunça hyzmatlar;

- el halyalaryny we ondan dokalan haly önümlerini ýerlemek;

- ýerleri hususy eýeçilige bermek boýunça ýer gurluşyk işleri;

- däneli ekinleri saklamak; däne üweýän senagat önümlerini, krahmally önümleri öndürmek; çörek; çörek we täze süýji önümlerini öndürmek; kakadylan çörek we köke, köp saklanýan süýji köke önümlerini öndürmek; unaş önümlerini öndürmek; çaga iýmitini we berhizlik azyk önümlerini öndürmek; melhemçilik önümçiligi;

adamyň saglygyny goramak boýunça iş; weterinariýa işi üçin niýetlenen desgalary galdyrmak boýunça gurluşyk we gurluşyk - gurnama işlerini ýerine ýetirmek;

-ilata edilýän ýaşaýş-jaý jemagat we ulanyş hyzmatlary (jaý tölegini goşmak bilen), şeýle hem köçeleriň , seýilgähleriň, skwerleriň we ş.m. daşky ýşyklandyrylmasy boýunça hyzmatlar;

- Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna ýerine ýetirilýän ylmy barlag we tejribe konstruktorçylyk işleri;

- bir birigini satyn almak (döretmek) üçin çykdajylary Türkmenistan boýunça bellenen iň az iş hakynyň 0,4 möçberinden geçmeýän, harytlaryň (işleriň, hyzmatlaryň) mahabatlandyрма maksady bilen berilmegi;

-lotoreýalary, humarly oýunlary we pully oýunlary (humarly oýun işi) geçirmek;

- milli syýahatçylyk zolaklarynda ýa-da olaryň çäklerinden daşarda diňe milli syýahatçylyk zolaklarynyň iş maksatlary kabul etmek boýunça täze obýektleriň we olaryň infrastrukturasynyň gurulmagy bilen baglynyşykly işler we hyzmatlar, şeýle hem harytlaryň eltilmegi.

Ýeňillik:

a) görkezilen işleri hojalyk usuly bilen amala aşyrýan;

b) görkezilen işleri potrat usuly bilen ýerine ýetirilen mahalynda potratçy bolan;

ç) işleriň aýry-aýry görnüşlerini ýerine ýetirýän, hyzmatlary edýän hem-de “a” we “b” bentlerinde görkezilen şahslar tarapyndan şeýle işleriň ýerine ýetirilmegi üçin peýdalanýan harytlaryň (çig malyň, materiallaryň, görkezilen obýektlerde oturdylyan enjamyň) eltilmegini amala aşyrýan,

şahslara berilýär;

- milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäginde syýahatçylaryň ýerleşdirilmegini, jemgyýetçilik iýmitini, hususy durmuş we bejeriş-sagaldyş hyzmatlarynyň edilmegini, güýmenje oýunlarynyň (humarly oýun täjirçilikden başga) we başga hyzmatlaryň guralmagyny hem goşmak bilen syýahatçylary kabul etmek boýunça hyzmatlar, şeýle hem milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäginde syýahatçylyk industriýasynyň obýektleriniň dolandyrylmagy we ulanylmagy bilen baglanyşykly hyzmatlar. Görkezilen ýeňillikler belenilen tertipde milli syýahatçylyk zolaklarynyň subýektleri statusyny alan hem-de milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäklerinden daşarda şeýle hyzmatlary edýän şahslara hem berilýär;

- şahsy adamlaryň buýurmasy boýunça ýaşayş jaýlaryny gurmak boýunça işleri ýerine ýetirmek we taýýar jaýlary we öýleri şahsy adamlara, şol sanda hususylaşdyrmak tertibinde ýerlemek.

Ýokarda görkezilen ýeňillikler, 0 göterim derejesinde belenilen harytlar (işler, hyzmatlar) üçin ulanylmaýar.

Goşulan baha üçin salgyt ýerlenmegi (salgyt salynan amallaryň geçirilmegi) şu aşakdaky taraplar tarapyndan amala aşyrylýan harytlar (goşmaça töleg tölenmäge degişli harytlardan başgasy) işler we hyzmatlar üçin tölenmeýär:

maýa goýum pensiýa gaznalary;

maýyplaryň jemgyýetçilik birleşikleriniň kärhanalary;
bilim edaralary.

Diplomatik we olara deňleşdirilen wekilhanalaryň, halkara guramalarynyň diplomatik ýa-da edara ediş-tehniki işgärleriniň, olar bilen bile ýaşayan maşgala agzalaryny hem goşmak bilen, şahsy **peýdalanmaklary üçin**

niýetlenen harytlary ýerlemek, işleri ýerine ýetirmek we hyzmat etmek goşulan baha üçin salgydy goşmak bilen amala aşyrylýar. Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan bellenýän tertipde görkezilen çykdaýjylary tassyklaýan haryt (kassa) çekleri bolan mahalynda, salgydyň pul möçberi maliýe edaralary tarapyndan gaýtarylyp berilýär. Goşulan baha üçin salgyt maliýe hasabatynyň №2-maliýe görnüşiniň (maliýe netijeler we olaryň ulanylşy barada hasabat) zyýanlar tarapynyň 015setirinde görkezilip, peýda hasaplanylanda girdejiden aýrylýar.

6.2. Emläk üçin salgydyň dogry hasaplanylşynyň auditor barlagy.

Emläk üçin salgydy hasaplamagyň we tölemegini tertibi“Salgytlar hakynda“ Türkmenistanyň Bitewi kanunynda kesgitlenen. Maliýe auditor barlagy geçýän tarap kesgitlenilen tertibi içgin bilip, kanuna girizilýän üýtgemeler bilen gyzyklanmalydyr.

Kanunda başga bir ýagdaý göz önünde tutulmadyk bolsa, **emlägiň eýesi , şeýle hem** balansyna emläk berlen döwlet eýeçiligindäki edara görnüşli taraplar, lizinge alyjylar , konsessionerler **we kärende berijiler** (döwlet eýeçiligindäki edara görnüşli tarapdan başga) **emläk üçin salgydy töleýjiler diýlip hasaplanýarlar.** Döwlet ýa-da ýerli emläk kärendä berlende **balansda saklaýjy salgyt töleýji bolup durýar.**

Lizinge bank ýa-da lizing kompaniýa tarapyndan uzak möhletleýin kärendä berilýän we hasaplaşyklar (göterim bilen bahasy) doly geçirilenden soň alyjynyň eýeçiligine geçip bilýän gymmat bahaly esasy serişdelere düşünilýär.

Konsessiýa-tebigy we başga baýlyklary ulanmaga hukuk berýän ylalaşyk. Bu söze ýakyn söz sessiýa. Ol başga bir tarapa öz hukugyňy bermäni aňladýar.

Salgyt salynýan binýat birnäçe tarapyň umumy paýçylyk eýeçiliginde bolsa şol taraplaryň her biri **kanuna laýyklykda salgyt töleýji diýlip hasaplanýlar.**

Şular emläk üçin salgydy töleýjiler bolup durmaýarlar:

“Uglewodorod serişdeleri hakynda” - Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda potratçy we kömekçi potratçy bolup durýan edara görnüşli taraplar. Egerde şu taraplar nebit işleri amala aşyrmak üçin ulanylmaýan we başga işleri amala aşyrmaga ulanýan emläkleri bar bolsa, onda şol emläklere salgyt salynýar;

- býujet guramalary;
- Türkmenistanyň Milli gymmatlyklar muzeýi;
- Türkmenistanyň Merkezi banky;
- hususy eýeçilikdäki edara görnüşli taraplar ;
- döwlet häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we ýerli öz-özüni dolandyryş edaralary.

Şu emläkler salgyt salynýan binýatlar bolup durýar:

- Türkmenistanyň dahyllylary bolup durýan taraplara **ýurdumyzynyň çäklerinde we onuň daşynda ýerleşýän** , döwletimize dahylly bolup durmaýan edara görnüşli taraplar üçin bolsa (egerde olar öz işini, şahamçanyň, wekilhananyň ýa-da hemişilik wekilhananyň üstünden amala aşyran bolsalar) **diňe biziň döwletimiziň çäklerinde ýerleşýän** önümçilik maksatly peýdalanylýan esasy we maddy dolanyşyk serişdeleri.;

- Türkmenistanyň çäklerindäki işi şahamçanyň, wekilhananyň ýa-da hemişilik wekilhananyň üstünden

amala **aşyrmaýan** Türkmenistana **dahylly bolup durmaýan** daşary ýurtly edara görnüşli taraplar üçin - önümçilik maksatly we Türkmenistanyň çäklerinde ýerleşýän gozgalmaýan emläk.

Şu aşakdakylar salgyt salynýan binýatlar bolup durmaýar:

- ýer; desgalary döretmek bilen baglanyşygy bolmadyk, ýerleri gowulandyrmak boýunça düýpli maýa goýumlarynyň hasabyna geçirilýän harajatlar;

- döwlet ätiýaçlygy emlägi, şeýle hem Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň çözgüdi bilen goralyp saklanylýan (konserwasiýa) emläk;

- gurluşyk-gurnama işlerini ýerine ýetirmekligi (şol sanda hojalyk usuly bilen) amala aşyrýan salgyt töleýjileriň maddy-dolanyşyk serişdeleriniň düzüminde, bellenen tertipde işe girizilmedik ýa-da esasy serişdeler hökmünde hasaba alynmadyk gurluşyk desgasynyň bahasy hasaba alynýar.

Şu aşakdakylar emläk üçin salgydyň salgyt özeni bolup durýar:

- esasy serişdeler boýunça - olaryň ortaça ýyllyk galyndy bahasy;

- maddy dolanyşyk serişdeleri boýunça - olaryň ortaça ýyllyk bahasy.

Maddy dolanyşyk serişdeleriniň ortaça ýyllyk bahasy buhgalterlik hasabynyň maglumatlaryň **ortaça ölçenen baha bermek usuly esasynda kesgitlenilýär.**

Ulanş taýdan könelişip, möwriti öten ýa-da özüniň başdaky hilini bölekleyin ýitiren harytlaryň we beýleki maddy gymmatlyklaryň gymmaty olary **ýerläp bolaýjak bahadan ugur alnyp kesgitlenilýär.**

Emläge gaýtadan nyrh kesilende salgyt özenini hasaplamak maksady bilen **emlägiň bahasy gaýtadan kesilen nyrhy hasaba almak bilen kesgitlenilýär.**

Salgyt özeni “Salgytlar hakynda“ Bitewi kanunda görkezilen emläkden başga şol kanunda görkezilen salgyt salynýan binýadyň her biri boýunça aýratynlykda, her bir degişli hasabat döwri üçin görkezilen **salgyt salynýan binýatlaryň ortaça bahasy hökmünde kesgitlenilýär.**

Birinji çärýek, birinji ýarym ýyl, dokuz aý we salgyt ýyly üçin salgyt özeni degişlilikde hasabat döwrüniň her aýynyň birine we hasabat döwründen soňky aýyň birine **salgyt salynýan binýatlaryň bahalaryny (galyndy bahalaryny) goşmak bilen alynýan jeminiň degişlilikde dörtiden biri, ýediden biri, ondan biri we on üçden biri hökmünde kesgitlenilýär.**

Mysal üçin, kärhananyň 2010 –njy ýylyň birinji çärýeginde esasy serişdeleriň galyndylary denomirlenen manatda hasap boýunça şeýle maglumatlar bilen häsiýetlendirilýär:

1.01.2010 ý.-10000

1.02.2010ý.-9500

1.03.2010 ý.-9000

1.04.2010 ý.-8500

Esasy serişdeleriniň galyndy orta bahasy şeýle hasaplanylýar:

$(10000+9500+9000+8500):4=9250$ manat.

Emläk üçin salgydyň möçberi bir ýylda salgyt özeniniň 1 göterimi möçberinde bellenen. Emma hasabat döwri bolup **birinji çärýek, birinji ýarym ýyl, dokuz aý we salgyt ýyly durýar.**

Görkezilen döwürler üçin salgydyň şu möçberleri

kesgitlenen:

- birinji çärýek üçin salgyt özeniniň **0,25** göterimi;
- birinji ýarym ýyl üçin salgyt özeniniň **0,5** göterimi;
- 9 aý üçin salgyt özeniniň **0,75** göterimi;
- bir ýyl üçin salgyt özeniniň **1** göterimi.

Şular emläk üçin salgytdan boşadylýarlar:

- maýa goýum pensiýa gaznalary;
- maýyplaryň jemgyýetçilik birleşikleriniň we oba hojalyk kärhanalary;
- jemgyýetçilik birleşikleri;
- dini guramalar;
- saglygy goraýyş, bilim edaralary we kärhanalary;
- oba hojalyk kärhanalary.

Şulara emläk üçin salgyt salynmaýar:

- gaz geçirijiler (esasy gaz geçirijilerden başga), demir ýollaryň esasy ugurlary, demir ýollaryň giriş ýollary, umumy ulanylýan awtomobil ýollary, aragatnaşyk we elektrik geçiriji ulgamlar, suwlandyryş we suw geçiriji desgalar, köprüler we olary ulanmak üçin niýetlenen inženerçilik we beýleki desgalar;

- tokaý we oba hojalyk önümlerini öndürmek we saklamak üçin peýdalanylýan emläk, şeýle hem olaryň öz öndüren önümleri;

- ýaşayyş jaý-jemagat hojalyklarynyň emläkleri;

- diňe ylym, bilim, maýyplary dikeltmek, daşky gurşawy goramak, ýangyn howpsuzlygy we raýat goranyşy babatda ulanylýan emläkler;

- umumy ulanylýan şäher ýolagçylar awtoulaglary (taksiden başga);

- sport toplumlary, stadionlar we beýleki sport binalary we desgalary, şeýle hem olarda peýdalanylýan sport

enjamlary we inwentarlary;

- asma ýollar, şeýle hem olary ulanmak üçin niýetlenilen beýleki enjamlar;

- çagalar dynç alyş lagerleriň we öýleriniň , çagalar sagaldyş we göwün açyş merkezleriniň emläkleri, şeýle hem çagalaryň dynç almaklaryny, çagalaryň göwünü açyş işlerini guramak üçin ulanylýan emläk, atraksionlary, oýun oýnalýan abzalary we ş.m. goşmak bilen;

- in ulanylýan emläk;

- milli syýahatçylyk zolaklarynda syýahatçylary kabul etmek boýunça täze obýektleriň we olaryň infrastrukturasynyň gurulmagy ýa-da gutarylmadyk obýektleriň gurluşygynyň tamamlanylmagy bilen baglansykly gurluşyk we gurluşyk-gurnama işlerini ýerine ýetirmek üçin peýdalanylýan emläk. Şu düzgün görkezilen emlägi hem goşmak bilen başga emläklere hem esasy serişdelere we dolansyk serişdelerine degişlidir;

- milli syýahatçylyk zolaklarynda kabul etmek boýunça obýektleriň we olaryň infrastrukturasynyň emlägi. Görkezilen ýeňillikler milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäklerinden daşarda ýerleşýän emläk babatda bellenen tertipde milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäklerinden daşarda ýerleşýän emläk babatda bellenen tertipde milli syýahatçylyk zolaklarynyň subýektler statusyny alan şahslara beriyär.“

Emläk üçin salgydyň pul möçberi salgyt töleýjiler tarapyndan özbaşdak hasaplanylýar.

Türkmenistanyň çäklerinde şahamçanyň, wekilhananyň ýa-da hemişelik wekilhananyň üsti bilen iş alyp barmaýan we döwletimiziň çäklerinde gozgalmaýan emlägi bolan ýurdymyza dahylsyz bolan daşary ýurtly

edara görnüşli tarap degişli salgyt gullugynda salgyt hasabynda durmaga we gozgalmaýan emläk üçin salgyt tölemek borjuna ýerine ýetirmäge borçludyr.

Emläk üçin salgyt beýannamasy salgyt töleýjiler tarapyndan ýokarda bellenişi ýaly her bir çäryk tamamlanandan soň salgyt hasabynda durýan ýerindäki salgyt gullugyna hasabat döwründen soňky aýyň **20 - nden gijä galman** berilmelidir.

Salgyt töleýjiler tarapyndan emläk üçin salgydy tölemek hasabat döwründen soňky aýyň **25 - nden gijä galman geçirilýär.**

Emläk üçin salgyt beýannamasy bilen siz şu gollanmanyň 16-njy goşulmasyny açyp tanyşyp bilersiňiz. Beýanname size salgydy hasaplamagyň tertibini çalt öwrenmäge we ýokarda berilen maglumatlary jemlemäge ýardam berer.

Salgyt töleýjileriň aýry-aýry toparlary üçin Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy tarapyndan beýannamany bermegiň we emläk üçin salgydy tölemegiň **başga möhletleri belleniş bilner**, emma ol “Salgytlar hakynda” **Bitewi kanunynda görkezilen möhletlerden otuz günden gijä bolmaly däldir.**

Türkmenistana dahylly kärhana beýleki döwletleriň kanunçylygyna laýyklykda başga döwlete şol döwletde ýerleşýän özüne degişli emläk üçin salgydy tölän bolsa, döwletimizde salgyt tölenende görkezilen salgydyň möçberi hasaba alynýar. Şunda hasaplaşylan salgydyň pul möçberi “Salgytlar hakynda” Bitewi kanunyna laýyklykda hasaplanyp çykarylan salgydyň möçberinden köp bolup bilmez.

Daşary ýurtlaryň salgyt ýa-da beýleki

ygtyýarlandyrylan edarasy tarapyndan berlen Türkmenistanyň çäklerinden daşarda salgydyň tölenendigine şaýatlyk edýän resminamalar hasaplaşmak üçin esas bolup durýar.

“Salgytlar hakynda” Bitewi kanuna laýyklykda salgyt salmak **binýady bolup durmaýan**, şeýle hem **ýeňillik berlen emläk** boýunça daşary ýurtlaryň salgyt kanunçylygyna laýyklykda hasaplanan we tölenen salgyt **hasaplaşylmaga degişli däl**dir.

Emläk üçin salgydy tölemekden boşatmak ýa-da beýleki salgyt ýeňilliklerini almak üçin Türkmenistana dahylly bolup durmaýan salgyt töleýji degişli salgyt döwründe (ýa-da onuň bir böleginde) hereket edýän ikitaraplaýyn salgyt salmagy aradan aýyrmak barada Türkmenistan bilen şertnama (ylalaşyk) baglaşan döwletine dahylly bolup durýandygy barada **resmi tassyknama bermelidir**.

Tassyknama emläk üçin salgyt tölenmezden öň hem, salgyt töleýjiniň salgytdan boşamaga we ýeňillik almaga dalaş edýän **salgyt döwri tamamlanandan soňky üç ýylyň dowamynda** hem berlip bilner.

Salgyt hasaplanylanda emläkleriň bahasy **orta hasap bilen her aý boýunça çykarylýar**. Her çäryeginiň maliýe hasabaty taýýarlananda emläge salynýan salgyt ýörite **beýannamada hasaplanylýar**. Beýannamany düzgün esasynda salgyt gullugynyň işgärleri kameral barlagy geçirip, onuň aşagynda gol çekýärler. **Kameral barlaglar** salgyt gullugynyň içinde geçirilýän barlaglar.

Emläge salynýan salgyt peýdadan alynýan salgyt tölenende onuň tölemeli **mukdaryndan aýrylýar**.

Maliýe auditor barlagy geçirýän tarap emläge salynýan salgydy özi täzeden hasaplap görmeli ýa-da hasaplamagyň maglumatlaryny balansyň, baş kitabyň, buhgalterlik belliknamalaryň maglumatlary bilen deňeşdirmelidir. Barlagyň dowamynda ulanylan salgyt ýeňillikleriň ulanylyşyna aýratyn üns berilmelidir. Egerde salgyt nädogry hasaplanan bolsa, ony täzeden hasaplamaga maslahat berilýär. Barlag hasabat tabşyrylmaňka geçirilse we teklip esasynda hasabata degişli düzedişler girizilse auditor barlagyň netijesi has ýokary bolar.

6.3. Ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt, goşmaça tölegler we ýerli ýygymlaryň auditor barlagy.

ýerasty baýlyklardan gelýän girdejilerden, kärhanalaryň düşewüntililigine görä salgyt alynýar, ýagny salgydyň möçberleri şu ölçeglerde bellenýär:

- uglewodorod serişdeleri bilen baglanyşykly salgyt salynýan amallar boýunça:

- tebigy we ugurdaş gaz üçin - 22 % ;

- çig nebit üçin – 10%;

- düşewüntiligiň derejesine görä beýleki gazylyp alynýan peýdaly zatlardan 6-njy görklezgiçe görkezilen göterimler alynýar:

6-njy görkezgiç

Düşewüntlik we salgydyň göterimleri.

Düşewüntlik göterimlerde	Salgydyň möçberleri Göterimlerde
15-e çenli	0
15-den ýokary,17-ä çenli	30
17-den 19-a çenli	32
19-dan 21-e çenli	35
21-den 23-e çenli	40
23-den 25- e çenli	45
25-den ýokary	50

Goşmaça tölegler (aksizler) döwletiň geçirýän syýasatyna görä belli harytlaryň üstüne goşulýar. Goşmaça tölegler öndürilýän ýa-da daşary ýurtlara iberilýän we olardan gelýän harytlara goşulýar. Köplenç olar ilata zerur däl harytlara goşulýar. Mysal üçin spirt içgilere, temmäki önümlere. Häzirki döwürde piwo içgileriniň bahasyna 10% goşmaça töleg goşulýar, spirtli içgilere - 1 litri üçin ABŞ-ýň 4 dollary goşulýar.

Ýerli ýygymlar - bu şahsy we edara görnüşli taraplardan ýerli býujetlere kanuna laýyklykda ýygnaýan hökmany hususy muzdsyz töleglerdir.

Dürli ýurtlarda ýerli ýygymlar dolandyryş guramalary tarapyndan maliýe serişdelerini ýygnamagyň esasy usuly bolup hyzmat edýar. Döwletleriň köpüsine ýerli ýygymlaryň köp dürlüligi mahsusdyr. Käbir döwletlerde ýerli ýygymlaryň we salgytlaryň 100-e golaý görnüşi hereket edýar we olaryň girizilmegi merkezi häkimiýet tarapyndan makullanýar ýa-da ylalyşylýar.

Käbir döwletlerde merkezi häkimiýet tarapyndan ýerli dolandyryş guramalaryna ýerli ýygymlary we salgytlary kesgitlemäge formal rugsat berilse-de, olar öz hukugynda salgytlaryň kesgitlenilişini we olaryň jemini barlap geçirmekligi galdyrýarlar.

Ýerli salgytlar we ýygymlar dürli görnüşlerde hereket edýar. Iň giňden ulanylýan ýerli salgytlar - bu döwletiň ähli künjeklerinde (ýerlerinde) ýa-da aýry-aýry administratiw-gurama birliklerinde hereket edýän özbaşdak ýerli ýygymlardyr we salgytlardyr. Olara hem göni (emläk, ýer, hünärmentçilik, ulag serişdeleriň eýelerinden alynýan we başga) hem-de gytaklaýyn ýygymlar ya-da salgytlar (köpçüligiň satyn alýan harytlaryna, elektroenergiýa we gaza salynýan) degişlidir.

Käbir ýurtlarda ýerli ýygymlar we salgytlar degişli çäklerde (territoriýalarda) ýygnaýan döwlet salgytlaryna göterim görnüşinde kesgitlenilýär, ýagny döwlet salgytlarynyň üstüne goşulan bölek görnüşinde amala aşyrylýar.

Käbir ýurtlarda ýerli ýygymlar we salgytlar umumy döwlet salgytlary görnüşinde salynýarlar (gaýtalanýarlar) we olaryň üstüne goşmaça salgyt ýygnaýar. Mysal üçin, ABŞ-da girdejä salynýan salgyt merkezi hökümet, ştatlar, ýerli administratiw birlikler, şäherler tarapyndan

ýygnaýar. Döwletleriň köpüsinde ýerli ýygymlar we salgytlar söwda bilen meşgullanmaklyga, ulag serişdelerine, eýeçilik edilmegine, ygtyýarnama berilmegine we başga işlere kesgitlenilýär.

Türkmenistanda ýerleşýän kärhanalar şu aşakdaky ýerli ýygymlary töleýärler:

- mahabatlandyрма üçin ýygymlary;
- iletly ýerleriň çäklerini abadanlaşdyrmak üçin belli maksada gönükdirilen ýygymlary;
- ulag serişdeleriň ýerlenmegi üçin ýygymlary;
- itleriň eýelerinden alynýan ýygymlary;
- awtoduralgalaryň eýelerinden alynýan ýygymlary.

Häzirki döwürde Türkmenistanda ýerli ýygymlar, „Salgytlar hakynda“ Bitewi kanuna laýyklykda ýygnaýar.

Şol kanuna laýyklykda täjirçilik häsiýeti bolan **mahabatlandyrmany ýaýradýan** şahsy we edara görnüşli taraplar **mahabatlandyрма üçin ýygymy töleýjiler** bolup durýarlar.

„Uglewodorod serişdeleri hakyndaky“ Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda öz işini amala aşyrýan edara görnüşli taraplar mahabatlandyрма üçin ýygymy **töleýjiler bolup durmaýarlar.**

Şulara mahabatlandyрма üçin ýygym tölenilmeýär:

- telekeçilik (täjirçilik) işini amala aşyrmak bilen baglanyşykly bolmadyk bildirişlere, habarlara;
- jemgyýetçilik we döwlet bähbitlerine gönükdirilen mahabatlandyрма;
- jaýa girilýän ýerdäki, jaýyň içindäki ýa-da witrinalardaky mahabatlandyрма ýazgylara;
- maýyplar guramalarynyň dikeldiş ýa-da durmuşy çäreleriniň mahabatlandyrmalaryna;

- haýyr-sahawat çäreleriň mahabatlandyrmalaryna;

Mahabatlandyryş maglumatlaryny özbaşdak ýerleşdirýän taraplar üçin mahabatlandyryma ýygymynyň möçberi:

- Aşgabat şäheri üçin olaryň mahabatlandyryma üçin çykarylan harajatlarynyň bahasynyň 5%-i;

- welaýat merkezleri bolup durýan şäherlerde mahabatlandyryma üçin harajatlaryň bahasynyň 4%-i;

- beýleki ilatly ýerlerde mahabatlandyryma üçin harajatlaryň bahasynyň 3%-i.

Şäherleriň, şäherçeleriň we oba ýerleriniň çäklerini abadanlaşdyrmak üçin belli bir maksada gönükdirilen ýygym.

Ýygym töleýjiler we ýumuşçylar şu aşakdakylardyr:

- Türkmenistana dahylly bolan edara görnüşli taraplar;

- Türkmenistanyň çäklerinde öz işini şahamçanyň, wekilhananyň ýa-da hemişelik wekilhananyň üsti bilen amala aşyrylan daşary ýurtly edara görnüşli taraplar ;

- şahsy taraplar, hususy telekeçiler;

Işleýän raýatlar zähmet hakyndan häzirki döwürde 2 denomirlenen **manady töleýärler**. Häzir ol salgytlary we ýygymlary hasaplamagyň bellenen binýatlyk ululygynyň ýüzden dört möçberidir.

Beýleki edara görnüşli taraplardan peýdadan alynýan salgydy hasaplamak üçin kabul edilen peýdanyň pul möçberiniň **1 göterimi** tutulýar. Peýda kesgitlenende oýunly işlerden alynýan girdejiler hem hasaba alynýar. Ýygym ýylda bir gezek tölenýar.

„Salgytlar hakynda“ Türkmenistanyň Bitewi kanunyňa laýyklykda awtoduralganyň meýdanynyň bir inedördül metri üçin ýygymyň möçberi şeýle

bellenilen:

- Aşgabat şäheri üçin – 1,5 manat;
- welaýat merkezleri bolup durýan şäherler we Türkmenbaşy, Abadan şäherleri üçin – 1,2 müň manat;
- beýleki ilatly ýerler üçin – 0,9 manat derejede .

Awtoduralgalaryň eýelerinden alynýan ýygym üçin onuň salgyt we hasabat döwürleri **senenama (kalendar) çärýegine deň laýyklykda belenilýär.**

Awtoduralgalaryň eýelerinden alynýan ýygymy hasaplamak töleýjiler tarapyndan özbaşdak amala aşyrylýar.

Ýygymy hasaplamak üçin salgyt (hasabat) döwründe töleýjiniň **awtoduralgany näçe wagtlap ulanjakdygy baradaky möhlete garalmaýar.**

Awtoduralgalaryň eýelerinden alynýan ýygym üçin beýannama töleýjiler tarapyndan hasapda duran salgyt gullugyna her bir hasabat döwri tamamlanandan soň, **hasabat döwründen soňky aýyň 20-nden gijä galman berilýär.** Ýygymyň tölegi töleýjiler tarapyndan **hasabat döwründen soňky aýyň 25-nden gijä galman geçirilýär.**

Türkmenistanyň çäklerinde awtomobilleri ýerlemegi amala aşyran edara görnüşli we şahsy taraplar awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygymy töleýjiler bolup durýarlar.

Şu aşakdakylar awtomobilleri ýerlemekden alynýan ýygymy töleýjiler bolup durmaýarlar:

- öz işlerini "Uglewodorod serişdeleri hakyndaky" Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda amala aşyran edara görnüşli taraplar;
- Türkmenistanyň Merkezi banky.

Ýerlenen awtomobilleriň (awtobuslaryň, pnevmatiki

usulda ýöreýän ýük we ýeňil awtomobilleriň) **bahasy ýygym binýady bolup durýar.**

Ýygym salynýan binýada aşakdakylar goşulmaýar:

- kanunyna laýyklykda mirasdüşerler diýlip ykrar edilýän adamlara awtomobilleriň berilmegi;

- edara görnüşli taraplar gaýtadan guralanda mirasdüşere (mirasdüşerlere) awtomobilleriň berilmegi;

- döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynyň, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we ýerini öz-özünü dolandyryş edaralarynyň çözgüdi boýunça awtomobilleriň berilmegi;

- awtomobilleriň ene-atasyna, ýanyoldaşyna, doganlaryna, aýal doganlaryna, ogullaryna, gyzlaryna, agtyklaryna, şeýle hem ýanyoldaşynyň ene-atasyna, doganlaryna, aýal doganlaryna we şolaryň çagalaryna sowgat berilmegi;

- awtomobilleriň býujetdäki edaralar tarapyndan ýerlenilmegi;

- awtomobilleriň binýadyna gurulan ýörite tehnika – awtokranlary göçme labaratoriýalary, tiz kömek maşinlaryny we ş.m. ýerlemek;

- daşary döwletler ýa-da halkara guramalary tarapyndan Türkmenistana berilýän halklarynsanperwerlik , maliýe we tehniki kömek taslamalarynyň we maksatnamalaryň çäklerinde alynýan awtomobilleriň ýerlenmegi;

- döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralary, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary tarapyndan awtomobilleriň girdeji almazdan ýerlenmegi.

Awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygymyň möçberi

Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen iň az iş hakynyň ululygynyň aşakdaky möçberlerinde bellenen:

- ýük awtomobilleri üçin **-8 esse ululukda;**
- awtobuslar üçin **-5 esse ululukda;**
- ýeňil awtomobiller üçin **-6 esse ululykda..**

Awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygymy hasaplamak töleýjiler tarapyndan özbaşdak amala aşyrylýar.

Awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygymy hasaplamak üçin ýerlenen awtomobilleriň sany bellenen ýygymyň möçberine köpeldilip jemlenýär.

Awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygym awtomobilleri ýerlemek boýunça **geleşik resmileşdirilýän pursatyna çenli tölenýär.**

Awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygymyň dogry hasaplanandygyna we doly tölenedigine gözegçilik etmek borjy Türkmenistanyň içeri işler ministrliginiň Polisiýa ýol gözegçiligi müdirliginiň üstüne ýüklenen we awtomobiller hasapdan çykarylanda ýa-da bellige alnanda hökmany suratda şol barada resminama awtomobili (awtomobilleri) ýerleşdirýän tarapa berilýar.

Jemläp aýdymyzda, Türkmenistanyň kärhanalary aşakdaky ýerli ýygymlary töleýärler:

- mahabatnama üçin ýygymy- hyzmatlaryň bahasyndan 3-5 göterim möçberinde;

- ilatly ýerleri abadanlaşdyrmak üçin ýygymy-peýdadan alynýan salgydy hasaplamak üçin kabul edilen peýdanyň pul möçberinden 1 göterim möçberinde;

- ilatly ýerleri abadanlaşdyrmak üçin ýygymy- her işgäriň zähmet hakyndan täze pul birliginde-2 manat möçberinde;

-awtomobilleriň ýerlenmegi üçin ýygymy-Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen iň az iş hakynyň ululygynyň aşakdaky möçberlerinde töleýärler:

-ýük awtomobilleri üçin **-8 esse (häzirki döwürde 400 manat);**

-awtobuslar üçin **-5 esse (häzirki döwürde 250 manat);**

-ýeňil awtomobiller üçin **-6 esse ululykda (häzirki döwürde 300 manat)..**

-awtoulaglaryň eýelerinden alynýan ýygymy - awtoduralganyň meýdanynyň bir inäördül metri üçin:

- Aşgabat şäheri üçin – 1,5 manat derejede;

- welaýat merkezleri bolup durýan şäherler we Türkmenbaşy, Abadan şäherleri üçin – 1,2 manat derejede;

- beýleki ilatly ýerler üçin – 0,9 manat derejede .

6.4.Durmuş ätiýaçlandyrylyşa, gaznasyna geçirilýän tölegleriň auditor barlagy.

Kärhanalar häzirki döwürde Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň awgust aýynyň 24-ne çykaran 8945-nji kararyň esasynda Türkmenistana dahylly raýatlaryna tölejek zähmet hakynyň we gaýry sylaglaryň (girdejileriň) möçberiniň aşakda bellenen göterimini döwletiň durmuş ätiýaçlandyryş gaznasyna geçirmelidirler. Karara laýyklykda „Türkmenobahyzmat“ assosiýasynyň we „Türkmenhaly“ döwlet paýdarlar korporasiýanyň kärhanalary we guramalary Türkmenistana dahylly raýatlaryna tölejek zähmet hakynyň we gaýry sylaglaryň (girdejileriň) 10 göterimini döwletiň durmuş ätiýaçlandyryş gaznasyna geçirmelidirler. Başga

kärhanalar bolsa Türkmenistana dahylly raýatlaryna tölejek zähmet hakynyň we gaýry sylaglaryň (girdejileriň) 20 göterimini şol gazna geçirmelidirler. Aklowjylaryň kollegiýalary bolsa gazna girdejilerden 7 göterimini geçirmelidirler.

Döwletiň durmuş ätiýaçlandyryş gaznasyna kärhanalaryň geçirilýän pul serişdeleri işgärleriň zähmet haklaryndan we gaýry sylaglardan (girdejilerinden) tutulman kärhanalaryň girdejilerinden tutulyp, olaryň harajatlaryna goşulýar.

Zähmet haky ýa-da sylaglar haryt görnüşinde berilende ýygymyň özeni hökmünde harydyň bahasy alynýar. Harydyň bahasyna goşulan baha üçin salgydyň, goşmaça tölegleriň bahalary hem goşulýar. Egerde beriljek harytlaryň bahasy döwlet tarapyndan tassyklanylýan bolsa onda döwletiň nyrhларыndan ugur alynýar. Egerde harytlara döwlet tarapyndan nyrh kesgitlenmedik bolsa onda ýygymy hasaplamak üçin bazar nyrhy ulanylýar.

Karara laýyklykda durmuş ätiýaçlandyryş gaznasyna serişdeleri geçirmekden aşakdakylar boşadylýar:

- maýyplaryň jemgyýetçilik guramalary, kärhanalary we okuw mekdepleri;

- Türkmenistanyň daşary ýurtlarynda ýerleşýän diplomatik wekillikleri, konsul edaralary we halkara guramalaryň ýanyndaky Türkmenistanyň wekillikleri;

- daşary ýurtlaryň Türkmenistandaky diplomatik we olaryň hukugyny alan wekillikler, Türkmenistanda ýerleşýän halkara guramalaryň wekillikleri.

Karara laýyklykda käbir döwlet tarapyndan berilýan maddy we pul kömekleri, sylaglary (girdejileri) ýygym

hasaplananda ýygymyň özeninden aýrylýar. Şolaryň içinde:

- belli bir eýeden başga eýeçilige geçýän emläk hukuklar bilen bagly tölegler;

- Türkmenistanyň kanunçylygy esasynda berilýän döwlet kömekleri;

- zyýanlaryň öwezini dolmak üçin Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen derejede berilýän maddy we pul kömekleri;

- döwlet sylaglary we hormat atlara berilýän birwagtlaýyn sylaglar we şol sylaglar bilen bagly zähmet haklara goşundylar;

- belli hadysalarda we häkimiýetiň kararlary esasynda baýramçylyk günlerine bagyşlanyp iş beriji tarapyndan birwagtlaýyn berilýän maddy kömekler;

- Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen tertipde işgärleri iş beriji tarapyndan hökmany ätiýaçlandyrmak üçin geçirilýän ätiýaçlandyryş tölegleri;

- ätiýaçlandyryş öwezini tölemek bilen bagly tölegler;

- işgärlere mugt ýa-da belli bölegini tölemek bilen mydamalyk şahsy ulanmaga berilýän ýörite eginbaşlaryň (formalaryň) we ýöretileşdirilen zatlaryň (obmundirowaniýalaryň) bahalary;

- Türkmenistanyň kanunçylygy esasynda käbir işgärlere berilýän ýol kireýleri boýunça ýeňillikleriň bahalary ;

- zähmet şertnamalarda (kontraktlarda) ýa-da kollektiw şertnamalarda (ylalaşyklarda) göz önünde tutulmadyk birwagtlaýyn sylag hökmünde berilýän tölegler haryt görnüşdäki sylaglary goşmak bilen.

Kärhanalar döwlet ätiýaçlandyryş gaznasyna geçirilýan ýygymlar barada jarnamalaryny salgyt hasabyna duran ýerindäki salgyt gullugyna hasabat döwründen soňky aýynyň **20-ne çenli** tabşyrmalydyrlar. Şondan soň **bäş günün içinde** hasaplanylýan pul serişdeleri gazna geçirmelidirler.

Ýokarda görkezilen tertibi bozýan kärhanalara garşy „Salgytlar hakynda“ Türkmenistanyň Bitewi kanunda göz önünde tutulýan maliýe çäreleri geçirilýär, ýagny jerimeler we puşmanlar alynýar.

Kärhananyň işgärleri ýarawsyz wagtlarynda döwletiň durmuş ätiýaçlandyryş gaznasynyň hasabyna kömek pullaryny alyp bilerler (olara geçirilýän pul serişdelerini azaldyp bilerler).

2007-nji ýylyň Nowruz aýynyň 17-ne kabul edilen “Durmuş üpjünçiligi hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyň 63-nji maddasyna laýyklykda belenilýän wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça döwlet pulunyň möçberi **ortaça bir günlük iş hakyny** wagtlaýyn zähmete ukypsyzlygyň **günleriniň sanyna köpelindirilmeginden** alnan ululygynyň göterimlerinde belenilýär we aşakdakylardan ybarat:

- 60 göterim-iş döwrüniň dowamlylygy **bäş ýyla çenli bolan ýagdaýynda;**

- 80 göterim-iş döwrüniň baş ýyldan **sekiz ýyla çenli bolan ýagdaýynda;**

- 100 göterim-iş döwrüniň dowamlylygy **sekiz ýyl we ondan köp bolan ýagdaýynda.**

Kanuna laýyklykda wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça kömek pulunyň möçberini hasaplamak wagtlaýyn zähmet ukypsyzlykdan **öňki iki senenama aýynyň ortaça**

aýlyk we ortaça bir günlük iş hakynyň we wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk döwriniň senenama günlerindäki dowamlylygyň esasynda geçirilýär.

Ortaça bir günlük iş hakynyň möçberi ortaça bir aýlyk iş hakyny **29,7-ä bölmek** ýoly bilen hasaplanylýar.

Işe täze kabul edilen ýa-da işleýän döwrüniň arasyny kesen, wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça kömek puly ýarawsyzlyk haty berlen pursatyndaky **wezipe aýlyk hakynda ýa-da tarif möçberinden ugur alynyp hasaplanylýar.**

“Durmuş üpjünçiligi hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanuna laýyklykda hojalyk hasaplaşygyndaky iş berijiler wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça döwlet kömek puluny, göwrelilik we çaga dogurmak boýunça kömek puluny **öz ygtyýarynda galýan peýdanyň hasabyna**, Türkmenistanyň döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna saklanylýan guramalar we edaralar bolsa **umumy zähmet haky gorunyň tygşytlanan serişdeleriniň** we Türkmenistanyň kanunçylygynda gadagan edilmedik **beýleki çeşmeleriň** hasabyna maliýeleşdirilmegi amala aşyrýarlar.

Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar 69-nji balans hasapda hasaba alynýar. Bu hasap şu gollanmanyň 2-nji görkezgiçe görkezilişi ýaly aktiw-passiw hasap. Ol üç sany hasapiçi hasaplara bölünýär. Şolaryň içinde:

- 1.Durmuş ätiýaçlandyrmasyna geçirmeler boýunça hasaplaşyklar.
- 2.Meýletin pensiýa ätiýaçlandyrmasyna geçirmeler boýunça hasaplaşyklar.

3.Meýletin medisina ätiýaçlandyrmasyňa geçirmeler boýunça hasaplaşyklar.

Durmuş ätiýaçlandyrmalar üçin pul serişdeleri hasaba almak üçin kärhanalaryň buhgalterlik hasabynda şeýle ýazgylar edilýär:

Debet 20 „Esasy önümçilik” Kredit 69 „Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar”

Debet 23 „Kömekçi önümçilikler” Kredit 69 „Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar”

Debet 25 „Umumy önümçilik çykdajylary” Kredit 69 „Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar”

Debet 26 „Umumy hojalyk çykdajylary” Kredit 69 „Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar”

Debet 29 „Hyzmat ediji önümçilikler we hojalyklar.” Kredit 69 „Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar”.

Kärhananyň pul serişdeleri durmuş ätiýaçlandyrmalary üçin geçirilende buhgalterlik hasabynda şeýle ýazgylar edilýär:

Debet 69 „Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar”. Kredit 50 „Kassa”, 51 „Hasaplaşyk hasaby, 52 „Daşary ýurt pullarynyň hasaby”.

VII Bap. Banklaryň, ätiýaçlandyryş kompaniýalaryň, girdejileriniň maliýe hasabatynda dogry görkezilişini we olardan alynýan salgytlaryň dogry kesgitlenilişiniň auditor barlagy.

7.1. Banklaryň maliýe hasabatynda we salgyt salynýan girdejileriniň hasabatda dogry görkezilişini barlamak.

Banklaryň maliýe hasabatlary barlananda hökmany suratda bankyň girdejileri we harajatlary barlanýar.

Bankyň jemi girdejisi bank amallaryndan gelen girdejileriň we başga kärhanalaryňky ýaly girdejileriň jemi hökmünde kesgitlenýär.

Bank amallaryndan alynýan girdejlere, hususan-da, şu girdejiler girýär: - *bank tarapyndan çekilen pul serişdeleriniň hasabyna öz adyndan we öz hasabyna ýerleşdirmekden, karz bermekden gelen göterimler;*

- müşderilere, şol sanda korrespondent banklara hasaplary açmakdan we olary alyp barmakdan we olaryň tabşyryklary boýunça hasaplaşyklary amala aşyrmakdan gelen girdejiler;

- pul serişdelerini, wekselleri, töleg we hasaplaşyk resminamalaryny inkassasiýa etmekden we müşderilere kassa hyzmatyny etmekden gelen girdejiler;

- nagt we nagt däl görnüşlerinde daşary ýurt puly we daşary ýurt pul gymmatlyklary bilen edilýän amallardan gelen girdejiler;

- gymmat bahaly metallar we gymmat bahaly daşlar boýunça amallary geçirmekden alnan girdejiler;

- pul görnüşinde ýerine ýetirilmegini göz önünde tutýan bank kepillendirmelerini, borçnamalaryny, awallaryny we üçünji tarap üçin kepil geçmek boýunça

amallardan alnan girdejiler;

- pul görnüşinde borçnamalaryň ýerine ýetirilmegine talap hukugyny satyn almakdan gelen girdejiler;

- depozitar hyzmat etmegi goşmak bilen, müşderiler bilen ylalaşyk boýunça pul serişdelerini we beýleki emläkleri ynamdar dolandyrmadan gelen girdejiler;

- resminamalary we gymmatlyklary saklamak üçin ýörite enjamlaşdyrylan jaýlary we seýfleri kärendä bermekden gelen girdejiler;

- aragatnaşyk hyzmatlarynyň öwezini dolmagyň hasabyna müşderilerden alnan serişde görnüşindäki girdejiler;

- bankyň zyýanyna öň hasapdan öçürilenden ýa-da olar döretmek üçin öň salgyt özeni azaldylan ätiýaçlygyň, geçirmeleriň hasabyna hasapdan öçürilen, yzyna gaýtarylýan karzlar boýunça bank tarapyndan alnan pul möçberi görnüşinde gelen girdejiler;

- forfeýting, faktoring amallarynyň geçirilmeginden gelen girdejiler;

- gymmat bahaly metallara we gymmat bahaly daşlara gaýtadan nyrh kesilende oňyn görnüşindäki aratapawut;

- beýleki bank amallaryndan we hyzmatlardan gelen girdejiler.

Türkmenistanyň “Salgytlar hakynda” Bitewi kanunyň 154-163-nji maddalarynda (peýdany kesgitlemek üçin ulanylýan aýyrmalar) görkezilenden başga, banklar tarapyndan hyzmat etmek boýunça çykdaýjlara şu aşakdakylar goşulýar:

- 1) şular boýunça hasaplanyp ýazylan göterimler:

- a) bank goýumy (depozit) ylalaşyklary boýunça we

hasaplarda duran pul serişdelerinden peýdalanylandygy üçin;

b) öz bergi borçnamalary (obligasiýalary, depozit ýa-da süýşürintgiler güwänamalary, wekseller ýa-da başga borçnamalar) boýunça, şol sanda diskont görnüşinde;

ç) bankara karzlary, bank bilen onuň şahamçalarynyň arasynda, şeýle hem bir bankyň şahamçalarynyň arasynda gaýtadan paýlanylan karz serişdeleri boýunça;

d) Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan bellenen tertipde bäsleşik esasynda satyn alnanlary goşmak bilen satyn alnan gaýtadan maliýeleşdirme karzlary boýunça;

e) bellenen tertipde tölenmeli möhleti gaýra goýlan (möhleti uzaldylan) bankara karzlary, şeýle hem Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň çözgüdi boýunça möhleti gaýra goýlan karzlar boýunça;

2) müşderilere hasaplaşyk-kassa hyzmaty, olara hasaplar açmak, hasaplaşyk-kassa hyzmaty üçin beýleki banklara töleg boýunça çykdaýylary we beýleki şunuň ýaly çykdaýylary goşmak bilen, hyzmatlar we korrespondent gatnaşyklary üçin tölenen komission ýygymlar;

3) daşary ýurt pulunyň satyn alnandygy (satylandygy) üçin komission ýygymlary (tölegi) goşmak bilen daşary ýurt puly amallaryny geçirmek boýunça çykdaýylar we daşary ýurt pulundaky töwekgelçilikden goramak we dolandyrmak boýunça çykdaýylar;

4) gymmat bahaly metallar we gymmat bahaly daşlar bilen amallary geçirmek boýunça çykdaýylar;

5) salgyt döwri babatda geçen ýyllar üçin

hasaplaşyklar boýunça tölenen ýa-da yzyna gaýtarylan göterimler ýa-da komission ýygymlar;

6) tölemek boýunça çykdajylar:

a) esasy serişdeleriň kärendesi, bank işini amala aşyrmak üçin peýdalanylýan esasy serişdeleriniň aýry-áýry böleklerini goşmak bilen, şol sanda düşen serişdäni inkassasiýa etmek üçin awtomobil ulagynyň we bank resminamalaryny we gymmatlyklaryny, şeýle hem brokerlik orunlaryny goşmak bilen maddy däl emläkleri daşamak üçin ýörite awtomobil ulagynyň ulanylmagy;

b) faksimil we hemra aragatnaşygyny goşmak bilen bank amallary we müşderilere hyzmat etmek boýunça aragatnaşyk hyzmatlary;

ç) hasaplaşyk-kassa we hasaplaýjy merkezleriň hyzmatlary;

7) forfeýting, faktoring amallaryny we şahsy we edara görnüşli taraplar bilen şertnama boýunça pul serişdelerini we gaýry emlägi ynamdar dolandyrmak boýunça çykdajylar;

8) pensiýalary we kömek pullaryny geçirmek boýunça çykdajylar;

9) aşakdakylar boýunça çykdajylar:

a) blanklary, bank habaryny magnit we beýleki geçirijilerini, şeýle hem berk hasabatlylyk blanklaryny, çek, kwitansiýa, goýum we beýleki kitapçalaryny, banknotlar we şaýlyklar üçin gaplaýyş materiallaryny taýýarlamak, satyn almak we (ýa-da) ibermek;

b) töleg-hasaplaşyk serişdelerini taýýarlamak we ornaşdyrmak (plastik kartoçkalary, ýol çekleri we beýleki töleg-hasaplaşyk serişdeleri);

10) banknotlary, şaýlyklary, çekleri we beýleki

hasaplaşyk-töleg resminamalarynyň inkassasiýasy üçin çykdaýjylar, şeýle hem banka ýa-da onuň müşderilerine degişli gymmatlyklary gaplamak (nagt pullaryň toplamagy goşmak bilen), daşamak, ibermek we (ýa-da) eltip bermek boýunça çykdaýjylar;

11) gymmatlyklary daşamak we saklamak üçin inkassator bukjalaryny we haltalaryny abatlamak we (ýa-da) düzetmek boýunça, şeýle hem olary satyn almak ýa-da ulanyp bolmajaklaryny çalyşmak boýunça çykdaýjylar;

12) şahsy taraplaryň depozitlerini kepillendiriş gaznasyny döretmek boýunça çykdaýjylar.

Banklarda 1000-e golaý bugalteriýa hasaplary ulanylýar. Hasaplaryň meýilnamasy Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan tassyklanylýan.

Banklaryň balans hasaplary başga kärhanalaryňky ýaly aktiw, passiw we aktiw-passiw hasaplara hem bölünýär. Kärhanalar balansy çäryekde bir gezek düzýän bolsalar, banklar bolsa balansy her gün düzýärler.

Banklarda hem takyk we jemleýji hasap ýöredilýär.

Banklarda auditor barlagy geçirilende takyk hasabyň maglumatlary jemleýji hasabyň maglumatlary bilen hökmany suratda deňeşdirilmelidir.

Banklaryň ähli maglumatlaryny barlamak mümkin däl şol sebäpli auditorlar saýlama usullary giň ulanýarlar. Bank auditi içerki we daşky garaşsyz auditor gullugy tarapyndan geçirilýär. Türkmenistanda mysal üçin daşky auditor barlaglary köplenç “Senagat” paýdarlar täjirçilik banky geçirýär.

Türkmenistanyň kanunçylygy boýunça bank edaralaryň auditor barlagyny geçirmek üçin auditorlar Merkezi bankdan ýörite ygtyýarnama almalydyrlar.

Türkmenistanda hereket edýän banklar köpüsi Türkmenistana dahylly banklar, sebäbi olar köpüsi Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda döredilen. Päkistanyň Merkezi bankynyň şahamçasý özbaşdak edara görnüşli tarap hökmünde döwlet bellegine alynmadyk. Onuň Baş banky –Päkistanyň Merkezi banky Türkmenistana dahylsyz. Şol sebäpli bankyň şahamçasam Türkmenistana dahylsyz bolup durýar. Iki taraplaýyn salgydy aýyrmak ýeňilligi ulanmadyk ýagdaýda ol peýdadan alynýan salgydy tölemäge borçlydyr.

Türkmenistanyň banklaryň köpüsi döwlet täjirçilik banklary. Şeýle bolansoň olar garaşsyz, hökmany audite degişli däl. Hökmany garaşsyz audit beýleki eýeçilik gönüşindäki banklarda geçirilýär. Olaryň içinde „Prezident“, „Daşary ykdysady“, „Halkbank“ „Türkmenbaşy“ , „Türkmenistan“ hem-de „Daýhan“ döwlet täjirçilik banklary görkezip bolar. Şol sebäpli olar peýdadan (girdejiden) alynýan salgydy 20 göterim möçberde töleýändirler. “Senagat” paýdarlar we “Garagum”Halkara paýdarlar täjirçilik banklary döwlet eýeçiligindäki banklar däl. Şol sebäpli olar Türkmenistanyň “Salgytlar hakynda” Bitewi kanuna laýyklykda 8 göterim möçberde salgydy tölemäge haklydyr.

Banklar, egerde geçirýän amallaryna ýeňillikler göz önünde tutulmadyk bolsa goşulan baha üçin salgydy 15 göterim möçberde hasaplamaga borçlydyrlar.

Emläge salynýan salgyt 1 göterim möçberde hasaplanmalydyr. Egerde bank Aşgabat şäherinde ýerleşýän bolsa balans peýdasyndan 0,5 göterim möçberde Aşgabat şägeri ösdürmek üçin hasaplanmalydyr.

Olardan başga hem banklar ýerli ýygymlary hem hasaplamaga borçlydyrlar. Bankyň maliýe auditini geçirýän auditor bolsa görkrezen salgytlaryň we ýygymlaryň beýýannamalaryň her haýsyny galdyryp olaryň hasaplanyşyny barlamalydyr.

Bank auditini geçirilende garşylyklaýyn barlaglar geçirilip bilner. Bank auditinde hasaplaşyklar uly orun tutýar. Şol sebäpli auditor bank müşderileriň maglumatlaryny bankyň maglumatlary bilen deňeşdirmelidir.

Aýratyn üns bankara hasaplaşyklara berilmelidir. Banklar özara hasaplaşyklary geçirenlerinde awizolary ulanýarlar. Awizolaryň iki görnüşi ulanylýar. Şol sanda başlandyç we jogap awizolar. Bank auditory şolaryň ikisiniň barldygyny (kwitowkasyny) barlamalydyrlar.

Nagt däl hasaplaşyk amallary geçirilende düzgünler doly gysyryksyz berjaý edilmese düzgünnamany bozýan taraplara garşy dürli çäreler görülip bilner. Şol sanda şu aşakdaky çäreler:

- Bank edarasy tarapyndan kärhana ýa-da başga görnüşli taraplara hasap açylandygy barada salgyt gullugyna habar bermek borçlarynyň ýerine ýetirilmändigi bank edarasyna şol hasaplara düşen ähli pul serişdeleriniň **10 göterimi möçberinde maliýe jerimeleriniň salynmagyna getirýär.**

- Edara we başga görnüşli taraplaryň hasaplary boýunça amallary togtatmak baradaky salgyt gullugynyň çözgüdini bozmak bilen, bank edarasy tarapyndan olaryň hasaplary boýunça çykdaýy amallarynyň geçirilmegi, bank edarasyna şol hasaplardan hasapdan öçürilen ähli pul serişdeleriniň **10 göterimi möçberinde maliýe**

jerimeleriniň salynmagyna getirýär.

- Bank edarasy tarapyndan salgyt töleýjiniň önümleri (harytlary, işleri, hyzmatlary) ýerlemekden alan pul serişdelerini onuň hasaplaşyk hasabyna geçirmän, karz, depozit ýa-da başga bir hasaplaryna geçirilmegi, bank edarasyna geçirilen serişdeleriň pul möçberiniň **10 göterimi möçberinde maliýe jerimeleriniň salynmagyna getirýär.**

- „Türkmenistanda nagt däl hasaplaşyklar hakynda düzgünnama,, laýyklykda hasaplaşyklaryň iň soňky möhleti **bäs gün** diýlip bellenen. Ýagny pul serişdeler töleýjiň hasabyndan aýrylyp döwletiň çäginde ýerleşýän alyjyň hasabyna şol möhletde ýazylmalydyr. Bu tertip hasaplaşyk resminamalaryň başga döwletlerden gelenden alyjyň hasabyna ýazylýança hem degişlidir. Şol möhletde hasaplaşyklary geçirmedik banklardan hasaplaryň eýeleri her artyk geçen gününe **0,5 göterim möçberde puşman** talap etmäge haklydyrlar.

- Eger-de kärhananyň ýa-da başga tarapyň hasabyna ýalňysyp pul serişdeleri geçirilen bolsa we hasabyň eýesi **üç iş gününün** dowamynda banka şol barada habar bermedik bolsa hasabyň eýesi banka ýalňys düşen pul serişdäniň möçberinden her gününe **0,5 göterim derejede puşman** tölemelidir.

Banklar kärhanalaryň arasynda hasaplaşyklaryň dürli görnüşleri boýunça ýüze çykýan nägilikleri çözmäge goşulanoklar. Düzgünnama boýunça olar diňe banklaryň geçiren amallaryna bolan nägiliklere jogap berýändirler.

Ýokarda bellenilişi ýaly hasaplaşykda çözülmelik meseleler ýüze çykanda , kärhana şol meseleleri hojalyk kazyýetiň üsti bilen çözüp hem biler.

7.2. Ätiýaçlandyryş guramalarynyň maliýe hasabatyny we salgyt salynýan girdejilerini dogrylygyny barlamak.

Ätiýaçlandyryş guramalaryň hasaby we maliýe hasabatlary başga pudaklaryň kärhanalaryňky ýaly ýöredilýär. Ýagny, şol bir hasaplaryň meýilnamasy ulanylyp, hasaby ýöretmek üçin meňzeş belliknamalar, galyndy-dolanyşyk sanawnamalar,baş kitaplar ýöredilýär. Ätiýaçlandyryş guramalaryň maliýe hasabatlary ýylda bir gezek hökmany auditor barlagyndan geçmelidirler.

Başga pudaklar bilen deňeşdirende ätiýaçlandyryş guramalaryň maliýe hasabatlarynda öz aýratynlyklary bar. Olar ätiýaçlandyryş işiniň aýratynlyklary bilen baglydyr. Ätiýaçlandyryş guramalaryň pul serişdeleriniň dolanyşygynda öz aýratynlyklary bar. Sebäbi ätiýaçlandyryş guramalar ätiýaçlandyryş işleri geçirmek üçin , müşderileriň pul serişdelerini ýygnap, olary netijeli ulanmalydyr. Ätiýaçlandyrylýän waka bolanda, ätiýaçlandyryş öwezini tölemäni başarmalydyrlar.

Ätiýaçlandyryş guramalaryň maliýe auditi geçirilende müşderileriň pul serişdeleriniň ulanylyşy, ätiýaçlandyryş haklary (gatançlary) barlanyp seljerilýär. Müşderileriň arzalary we olaryň seredilişi barlanýar.

Biziň döwletimizde ätiýaçlandyрма işleri Türkmenistanyň „Strahowaniýe işleri hakynda“ kanuny esasynda amala aşyrylýar.

Ätiýaçlandyрма işleri geçirlende şu aşakdaky düşüňjeler giňden ulanylýar:

- Ätiýaçlandyryjy;
- ätiýaçlandyrylýän;

- ätiyaçlandyrmagyň meýdançasy;
- ätiyaçlandyryş agenti;
- ätiyaçlandyryş bukjasy;
- ätiyaçlandyryşyň töwekgelçiligi;
- ätiyaçlandyryşyň bahasy;
- ätiyaçlandyrmanyň tölegi;
- ätiyaçlandyryş polisi;
- ätiyaçlandyryş şertnamasy;
- ätiyaçlandyrylýan waka;
- ätiyaçlandyrylan obýekti täzeden ätiyaçlandyrylan

tarap;

- ätiyaçlandyrmanyň öwezi;
- ätiyaçlandyrmanyň gaznasy.

Ätiyaçlandyryjy - bu ätiyaçlandyryş işleri geçirýän gurama ýa-da ätiyaçlandyryş kompaniýasy.

Ätiyaçlandyrylýan – edara görnüşli, şahsy ýa-da başga tarap. Bu tarap bilen ätiyaçlandyryjy kompanýa ätiyaçlandyrmak hakynda şertnamany baglaşýar.

Ätiyaçlandyрма meýdançasy - bu ätiyaçlandyryş hyzmatlaryny geçirip bolýan çäklerini (meýdançany) görkezýän düşünje.

Ätiyaçlandyryş agenti - bu ätiyaçlandyryş kompaniýasynyň buýrugy esasynda ätiyaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýan tarap.

Ätiyaçlandyryş bukjasy - bu ätiyaçlandyryş kompaniýasynyň baglaşan şertnamalarynyň jemini görkezýän görkeziji.

Ätiyaçlandyryşyň töwekgelçiligi – bu ynamsyzlygyň görterimini görkezýän görkeziji. Töwekgelçilik beýik bolan ýagdaýda ätiyaçlandyrylmagyň bahasy ýokary bolýar.

Töwekgelçilik pes bolan ýagdaýda ätiýaçlandyrylmagyň bahasy hem pese düşüp biler.

Ätiýaçlandyryşyň bahasy - bu ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen baha. Baha ätiýaçlandyryş kompaniýasynyň we ätiýaçlandyrylýan kärhananyň ylalaşyklary esasynda kesilýär. Baha ýa-da onuň çäkleri döwlet tarapyndan kesgitlenip hem bilner.

Ätiýaçlandyrmanyň tölegi - bu ätiýaçlandyrmak üçin belli döwürde ätiýaçlandyryş kompaniýasyna şertnama esasynda geçirilýän pul serişdeleri.

Ätiýaçlandyryş polisi – bu ätiýaçlandyrmanyň esasy şertlerini görkezýän resminama. Polis ýörite bellige alynýan blankalarda doldurylýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy - bu ätiýaçlandyryjynyň we ätiýaçlandyrylýanyň arasynda baglaşylýan şertnamadyr. Onda ätiýaçlandyrmanyň ähli şertleri giňişleýin görkezilýär.

Ätiýaçlandyrylýan waka - bu töwekgelçiligi bar bolan, bolup biljek we ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen waka.

Ätiýaçlandyrylýan obýekti täzeden ätiýaçlandyrylan tarap - bu ätiýaçlandyryş işlerinde ulanylýan usullaryň biri. Bu usulyň kömegi bilen ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş işlerini geçirmek üçin şertnama arkaly üçünji tarapy (perestrahowateli) çekýär. Şertnama baglaşylanda ätiýaçlandyryjylar öz maliýe gorralary pes bolanda we ätiýaçlandyrylýan wakanyň zyýanlaryň öwezini doly gaýtarmak mümkinçilikleri bolmadyk ýagdaýlarda bu usul ulanýarlar. Ätiýaçlandyrylýan waka gelende (bolanda) zyýanlaryň öwezini gaýtarmak bilen bagly meseleler ikinji ätiýaçlandyryjy geçirýär.

Ätiýaçlandyrmanyň öwezi - ätiýaçlandyrylýan waka bolanda ätiýaçlandyrylýan tarapyň zyýanlarynyň öwezini ýapmak bilen bagly ätiýaçlandyryjynyň çykdaýjylary.

Ätiýaçlandyrmanyň gaznasy ätiýaçlandyrylan obýektler boýunça bolup biljek hadysalardan soň çekiljek zyýanlaryň öwezini gaýtarmak (bermek) üçin döredilen gazna.

Ätiýaçlandyryş işlerini amala aşyrýan edara görnüşli taraplaryň jemi girdejileri, ätiýaçlandyryş işinden alnan girdejileriň we Türkmenistanyň “Salgytlar hakynda” Bitewi kanunda göz önünde tutulan gaýry girdejileriň, hem ýerlemekden daşary girdejileriň jemi hökmünde kesgitlenýär.

Ätiýaçlandyryş işinden alnan girdejiilere, hususan-da, şu girdejiler girýär:

- ätiýaçlandyryş, gaýtadan ätiýaçlandyryş, durmuş ätiýaçlandyrmasy ylalaşyklary boýunça ätiýaçlandyryş haky (gatanjy). Şunda durmuş ätiýaçlandyrmasy ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş haky (gatançlary) ätiýaçlandyryjynyň (durmuş ätiýaçlandyryjysynyň) diňe ätiýaçlandyryş hakynyň paýy möçberinde onuň girdejisiniň düzümine goşulýar;

- ätiýaçlandyryş gorunda ätiýaçlandyrylýanlaryň paýynyň üýtgemegi göz önünde tutulyp, geçen hasabat döwürlerinde döredilen ätiýaçlyk gorlarynyň azalan (yzyna gaýtarylan) pul möçberi;

- gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça berilýän haklar we tantemler;

- durmuş ätiýaçlandyrmasy ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryjynyň haky;

- gaýtadan ätiýaçlandyrmaga berlen töwegellik

boýunça ätiýaçlandyryş tölegleriniň paýynyň öweziniň gaýtadan ätiýaçlandyryşlar tarapyndan dolunan pul möçberleri;

- ätiýaçlandyryjy dellalyň, ýumuşçynyň, sýurweýeriniň we heläkçilikler boýunça wekiliň hyzmatlary üçin haklar;

- gaýtadan ätiýaçlandyrmaga kabul edilen töwegelçilik boýunça baýraklaryň hasaplanyp ýazylan göterimi;

- Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan ýagdaýlarda ýetirilen zyýan üçin jogapkär tarapa, ätiýaçlandyryş ylalaşygy boýunça, ätiýaçlandyryjynyň talap hukugyny ýerlemek tertibinde alynýan pul möçberleri;

- ätiýaçlandyryş ylalaşygynyň şertleriniň ýerine ýetirilmändigi üçin jerimeleriň pul möçberi;

- gaýtadan ätiýaçlandyryş ylalaşygy möhletinden ön ýatyrylan halatynda, ätiýaçlandyрма ylalaşyklary boýunça ätiýaçlandyryş baýraklarynyň (gatançlarynyň) yzyna gaýtarylan pul möçberi;

- ätiýaçlandyryş işleri amala aşyrylanda alynýan beýleki girdejiler.

Türkmenistanyň “Salgytlar hakynda” Bitewi kanunyň 154-163-nji maddalarynda (peýdany kesgitlemek üçin ulanylýan aýyrmalar) görkezilenlerden başga, edara görnüşli taraplaryň ätiýaçlandyryş hyzmatlary etmek boýunça harajatlaryna goşulýan çykdajylara şu aşakdakylar hem goşulýar:

gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen, şertnamalar boýunça ätiýaçlandyryş gatançlary;

ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiýaçlandyryş

pul möçberleriniň we ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryň tölegleri;

gaýtadan ätiýaçlandyryşa kabul edilen şertnamalar boýunça ätiýaçlandyryş tölegleriniň paýlarynyň öwezini dolmak;

komission hak we gaýtadan ätiýaçlandyryş amallary boýunça tölenen tantemler;

ätiýaçlandyryş ätiýaçlyklaryny ýerleşdirmek bilen baglanyşykly harajatlar;

ätiýaçlandyryş işi bilen baglanyşykly özlerine edilen hyzmatlar üçin ätiýaçlandyryş brokerlerine, ýumuşçylaryna, sýurweýerlerine we awariýa komissarlaryna we beýleki edara görnüşli taraplara hem-de şahsy taraplara tölenen komission haklar;

ätiýaçlandyryş işini üpjün etmek üçin zerur bolan ätiýaçlandyryş şahadatnamalaryny-polislerini, berk hasabatlylyk blanklaryny, kwitansiýalary we beýleki resminamalary taýýarlamak, çykarmak, kabul etmek, saklamak, ibermek we ornaşdyrmak bilen baglanyşykly cykdajylar;

ätiýaçlandyryş gatançlarynyň 15 göterimine çenli çäklerde ätiýaçlandyryş halatlarynyň önüni almak boýunça çäreleri maliýeleşdirmek üçin harajatlar;

ätiýaçlandyryş, gaýtadan ätiýaçlandyryş, bilelikde ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrligi tarapyndan bellenen möçberiniň çäklerinde ätiýaçlandyryş ätiýaçlyklaryna serişde geçirmeler.

7.3. Broker kontoralaryň girdejilerini we olardan alynýan salgytlaryň dogrulygyny barlamak.

Araçylyk hyzmatlary, tabşyryk ylalaşygy we komissiýa boýunça hyzmatlar ýerlenende salgyt özeni şu hyzmatlar üçin hak, ýygymlar we (ýa-da) beýleki tölegler görnüşinde alnan pul serişdeleriniň jemine deň möçberde kesgitlenýär. Görkezilenler komissioner, ynanylan adam ýa-da şonuň ýaly tarap tarapyndan pagta süýminiň ýerlenmegine degişli däl. Şunuň ýaly ýagdaýda salgyt özeni Türkmenistanyň “Salgytlar hakynda” Bitewi kanunyň 36-njy maddasynyň düzgünlerini göz önünde tutmak bilen, şeýle harytlaryň bahasyndan ugur alyp kesgitlenýär.

Komissioner tarapyndan komissiýa ylalaşygy boýunça, şeýle hem baglaşylan ylalaşygyň şertlerine laýyklykda şunuň ýaly harajatlar komissioneriň çykadjylarynyň düzümine goşulmaga degişli bolmasa, komitent üçin komissioner tarapyndan geçirilen çykadjylaryň öwezini dolmagyň hasabyna alnan emläk. Görkezilenler tabşyryk ylalaşygyna ýa-da şoňa meňzeş beýleki ylalaşyklara hem degişlidir.

VIII Bap. Auditor gulluklarynyň barlaglarynyň netijesini resmileşdirmek.

8.1. Auditor gullugynyň barlag işleriniň netijesini deňeşdirmek, hem-de ony resmileşdirmek.

Auditorlyk işleri **şertnama esasynda** geçirilmelidir we auditorlyk işiniň **netijesi hem hasabaty** bilen jemlenmelidir.

Auditorlyk işiniň hasabatynda aşakdaky maglumatlar bolmalydyr:

- barlanýan tarapyň salgysy we geçirilen barlagyň döwri barada ;

- buhgalterlik hasabynyň ýola goýluşynyň we maliýe hasabatlylygynyň düzülişiniň Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna laýyk gelşi baradaky netijiler;

- ýyllyk maliýe hasabatynda barlanýan kärhananyň aktiwleriniň, borçnamalarynyň, sermaýanyň (kapitalyň), onuň maliýe netijeleriniň dolulygy, ygtybarlylygy we takyklygy hakyndaky maglumat;

- buhgalterlik hasabynyň ýola goýluşynda we maliýe – hojalyk hereketleri (amalary) amala aşyrylanda Türkmenistanyň kanunçylygynyň bozulan halatlary bar bolan bolsa, şolar hakyndaky maglumatlar;

- beýleki hünärmenleriň tarapyndan berlen (beýannamalaryň) materiallaryň sanawy;

- auditorlyk barlagyň netijesi we teklipleri.

Hasabat barlagy geçirýän auditoryň goly we möhüri bilen berkidilýär. Eger auditor auditorlyk guramanyň adyndan hereket edýän bolsa, hasabat auditorlyk guramanyň möhürleri bilen berkidilýär.

Auditorlyk hasabaty barlanýan tarapa auditorlyk **barlag gutaryndan soň iki hepdäniň dowamynda berilýär.**

Auditorlyk netije auditorlyk hasabatynyň bir bölegi bolup durýar we barlanýan tarapyň buhgalterlik hasabyň ýola goýulşynyň we ýyllyk maliýe hasabatynyň alnyp barlyşynyň dogrulylygyny tassyklamakdan ýa-da onuň ygtybarlydygyny tassyklamakdan esasy boýun gaçyrmakdan ybarat bolmalydyr.

Eger auditor auditorlyk guramanyň adyndan hereket edýän bolsa, auditorlyk netije auditoryň we auditorlyk guramanyň goly hem-de möhürleri bilen berkidilýär.

Hökman auditorlyk netijäni barlanan tarap özi ony talap edýän edara tabşyrmalydyr. Häzirki döwürde auditorlyk netijeler döwlet salgyt gulluklary, ykdysadyýet we ösüş ministriligi, banklar tarapyndan talap edilýär. Döwlet salgyt gulluklary hasabyň ýöredilişi we hasabatlaryň dogrylygy gyzyklandyryýan bolsa, ykdysadyýet we maliýe ministriligi esasyk maýalaryň goýulyşy ýapylýan kärhanalaryň balanslaryň kanunlara laýyklykda düzülişi gyzyklandyryýar. Banklary esasy gyzyklandyryýan zat karzlaryň üpjünçiligini üpjün edýän hasabat maglumatlaryň dogrylygy.

Auditorlyk netijeler üç ýa-da ondan köp nusgada ýazylýar. Zerur bolan wagtynda auditoryň netijeleri ýazmaça ýa-da dilden kärhananyň esaslandyryjylaryna ýetirilýär. Auditorlar esaslandyryjylaryň ýygnaгыnda hasabat berip hem bilerler. Şol hatlarda hökmany suratda degişli teklipler berilýär.

Auditorlyk netijeniň şertli nusgalaryny aşakdaky üç şekilden görüp bolar:

АШГАБАТ СÄHERINIŇ AZATLYK ETRABY BOYUNÇA
DÖWLET SALGYT GULLUGYNA
AUDITORYŇ NETIJESI

Kärhananyň doly ady: “Mir Ýapy Ithalat Ihrajat Sanaýi we Tijaret Limited Şirketi” şahamçasý

Hukuk we hakyky salgysy: ş. Aşgabat, Azatlyk etraby, 1958 Andalyp köç. 24 jaý .

TEÝDS: №1643128

Telefon: 22-40-19

Şahsy salgyt kody: 102621002593

Hasaplaşyk hasaby: N683123 PTB “Senagat”

Auditor gullugy: Telekeçi auditor Maksat Saparow

Poçta salgysy: 744004 ş. Aşgabat, Türkmebaşy şaýoly. 45-nji jaý 9 otag

Şahsy salgyt kody: 101122503134

Ygtyýarnama N99070025, Türkmenistanda auditorçylyk işi boýunça hünär synagyny geçirmek we ygtyýarlandyrmak baradaky Toparyň 2000 ýylyň, noýabr aýynyň 18 –ne çykaran karary esasynda berlen
Telefon: 45-54-90

Barlanan döwür: 2009 ýyl

NETIJE

Auditor Maksat Saparow tarapyndan geçirilen şahamçanyň 2009-njy ýylyň balansyň we onuň maliýe işiniň barlagy aşakdaky netijelere getirdi:

1. Şahamça 2009-njy ýylda maliýe-hojalyk hereketleri etmedi. Girdeji gazanmady. Salgytlardan diňe emläk üçin alynýan salgydy hasaplamaga esas bar

2. Hasabyň ýöredilişi we hasabatlaryň doldyrylyşy şertli-kanagatlanylýrly.

3. Barlagyň dowamynda kärhana zerur gerekli maslahatlar we teklipler berildi.

Barlag Türkmenistanyň “Auditorlyk işi hakynda”, “Salgytlar hakynda” we başga kanunlaryň esasynda geçirilen.

Auditor

M. Saparow

2.03.2010 ý.

*TÜRKMENISTANYŇ YKDYSADYÝET WE ÖSÜŞ MINISTRILIGINIŇ
EDARA GÖRNÜŞLI TARAPLARY WE MAÝA GOÝUM TASLAMARYŇ
HASABA ALYŞ GULLUGYNA
AUDITORYŇ NETIJESI*

Kärhananyň doly ady: “ARGUN” hususy kärhanasy
Hukuk we hakyky salgysy: ş. Aşgabat, Azatlyk etraby, 1958 Andalyp
köç. 24 jaý .

TEÝDS: №1643128

Telefon: 22-40-19

Şahsy salgyt kody: 102621002593

Hasaplaşyk hasaby: N683123 PTB “Senagat”

Auditor gullugy: Telekeçi auditor Maksat Saparow

Počta salgysy: 744004 ş. Aşgabat, Türkmebaşy şaýoly. 45-nji jaý 9 otag

Şahsy salgyt kody: 101122503134

Ygtyyarnama N99070025, Türkmenistanda auditorçylyk işi boýunça
hünär synagyny geçirmek we ygtyýarlandyrmak baradaky Toparyň
2000 ýylyň, noýabr aýynyň 18 –ne çykan karary esasynda berlen

Telefon: 45-54-90

Barlanan döwür: açylan döwürden baralanan güne çenli

NETIJE

Auditor Maksat Saparow tarapyndan geçirilen kärhananyň esaslyk
maýasyna maýa goýumlaryň goýulyşynyň barlagy aşakdaky netijelere
getirdi: Esaslyk maýasyna esaslandyryjy tarapyndan 5000 (bäs müň
manat) goýum goýmak meýilnamalaşdyryldy.

Hakykatdan esaslandyryjy 2009-nji ýylyň ýanwar aýynyň 3-ne 2500
(iki müň bäs ýüz) manady paýdarlar täjirçilik “Senagat” bankynyň
N683123 hasabyna nagt görnüşinde goýum etdi. Galan 2500 (iki müň
bäs ýüz) manat esasy serişdeler görnüşinde (kompýuter we ofis üçin
mebel) 2009-njy ýylyň dekabry aýynyň 3-ne esaslyk maýasy hölmünde
goýuldy.

Netijede esalyk maýasyny 5000 (bäs müň manat) möçberde goýulan.
Görjezilen möçberler meýilnamalaşdyrylan möçbere, kärhananyň
hasabyna we hasabatyna, Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyk gelýär.
Barlagyň dowamynda kärhana zerur gerekli maslahatlar we teklipler
berildi. Barlag Türkmenistanyň “Auditorlyk işi hakynda”,
“Kärhanalar hakynda” we başga kanunlaryň esasynda geçirilen.

Auditor

M. Saparow

2.03.2010 ý.

TÜRKMENISTANYŇ YKDYSADYÝET WE ÖSÜŞ MINISTRILIGINIŇ
EDARA GÖRNÜŞLI TARAPLARY WE MAÝA GOÝUM TASLAMARYŇ
HASABA ALYŞ GULLUGYNA
AUDITORYŇ NETIJESI

Kärhananyň doly ady: “Maksat” hususy kärhanasy
Hukuk we hakyky salgysy: ş. Aşgabat, Azatlyk etraby, 1958 Andalyp
köç.14 jaý .

TEÝDS: №1643128

Telefon: 22-41-91

Şahsy salgyt kody: 102621002593

Hasaplaşyk hasaby: N683125 PTB “Senagat”

Auditor gullugy: Telekeçi auditor Maksat Saparow

Poçta salgysy: 744004 ş. Aşgabat, Türkmebaşy şaýoly. 45-nji jaý 9 otag

Şahsy salgyt kody: 101122503134

Ygtyyarnama N99070025, Türkmenistanda auditorçylyk işi boýunça
hünär synagyny

geçirmek we ygtyýarlandyrmak baradaky Toparyň 2000 ýylyň, noýabr
aýynyň 18 –ne çykan karary esasynda berlen

Telefon: 45-54-90

Barlanan döwür: kärhanany ýapmak döwri

NETIJE

Auditor Maksat Saparow tarapyndan geçirilen kärhanany ýapmak
üçin balansynyň barlagy aşakdaky netijelere getirdi:

Kärhananyň öwezi doluş tölegleri, zähmet haklary, býujete, banklara
we gaýry taraplara bergileri ýok.

Ýapmak üçin balans Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda
düzilen we auditor tarapyndan tassyklanylýar.

Barlag Türkmenistanyň “Auditorlyk işi hakynda”, “Kärhanalar
hakynda” we başga kanunlaryň esasynda geçirilen.

Auditor

M.Saparow

2.03.2010 ý.

„SENAGAT“ PAÝDARLAR TÄJIRÇILIK BANKYNA
AUDITORYŇ NETIJESI

Kärhananyň doly ady: “Ýüpek ýoly” hususy kärhanasy
Hukuk we hakyky salgysy: ş. Aşgabat, Azatlyk etraby, 1958 Andalyp
köç.44 jaý .

TEÝDS: №1643128

Telefon: 22-14-99

Şahsy salgyt kody: 102621002590

Hasaplaşyk hasaby: N683125 PTB “Senagat”

Auditor gullugy: Telekeçi auditor Maksat Saparow

Poçta salgysy: 744004 ş. Aşgabat, Türkmebaşy şaýoly. 45-nji jaý 9 otag

Şahsy salgyt kody: 101122503134

Ygtyyarnama N99070025, Türkmenistanda auditorçylyk işi boýunça
hünär synagyny

geçirmek we ygtyýarlandyrmak baradaky Toparyň 2000 ýylyň, noýabr
aýynyň 18 –ne çykan karary esasynda berlen

Telefon: 45-54-90

Barlanan döwür: kärhanany ýapmak döwri

NETIJE

Auditor Maksat Saparow tarapyndan geçirilen kärhananyň
2007, 2008, 2009-nji ýyllaryň balanslaryň barlagy aşakdaky netijelere
getirdi:

Kärhananyň hasaby ýöredilişi kanagatlanylýrly. Hasabatlar hereket
edýän kanunlara laýyklykda düzülen we kärhananyň hakyky maliýe
ýagdaýyny görkezýär

Barlag Türkmenistanyň “Auditorlyk işi hakynda”, “Kärhanalar
hakynda” we başga kanunlaryň esasynda geçirilen.

Auditor

M.Saparow

2.03.2010 ý.

8.2. Auditor gullugynyň netijelerini we materiallaryny ulanyp biljek guramalar we edaralar.

Auditorlyk netije hasabatlylygynyň hökmany bölegi bolup durýar we ol Türkmenistanyň statistiki baradaky döwlet komitetiniň edaralaryna, salgyt gulluklaryna, döwlet Bellige alyş gullugyna, banklara, döwlet ätiýaçlandyryş guramasyna we Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenilen beýleki peýdalandyryjylara berilýär.

Auditor gullugynyň netijelerini ulanmakda her peýdalandyryjynyň öz maksady bar. Statistiki baradaky döwlet komitetiniň edaralary olary statistiki maglumatlyryň dogrylygyny barlamak üçin ulanýar, salgyt gulluklary bolsa hasabyň dogrylygyny anyklap salgytlaryň, ýygymlaryň dogry hasaplanylyşyny anyk barlamaga mümkinçiligi gazanýarlar. Bellige alyş gullugy esaslyk maýasynyň doly goýulyşyny, ýa-da kärhananyň doly bergileriň üzülişini barlaýarlar. Banklar auditorlaryň netijesi esasynda karz alýan taraplaryň töleg ukyplylygyny, maddy üpçünçiligini barlaýarlar. Döwlet ätiýaçlandyryş guramalary, olaryň tabynlygynda bolan ätiýaçlandyryş guramanyň, ýa-da ätiýaçlandyryljak bolýan tarapyň maliýe ýagdaýy bilen, olaryň töleg ukyplylygy, töwekgelçiliklere garşy geçirilýän çäreleriň ulgamynyň guralyşy bilen tanşyp bilerler.

Garaşsyz auditor gullugynyň netijelerini jedelli meseleler ýüze çykanda hukuk goraýjy guramalar hem ulanylyp bilerler. Şol sanda hojalyk kazyýetleriň, prokuraturanyň, içeri işler ministriliginiň we howpsuzlyk komitetiniň işgärleri. Şol netjiler barlanan subýektde

ogurluklar, ýetmezçilik bar wagtynda, ýa-da jedelli meseleler ýüze çykanda ulanylyp bilner.

Auditor gulluklary nähak jerimeler alnanda öz müşderileriň hukuklaryny kazyýetde gorap hem bilerler. Türkmenistanyň tejribesinde şonuň ýaly mysallar hem bar.

Garaşsyz auditor gullugynyň netijeleri tenderler geçirilende hem ulanylyp bilerler. Tenderler geçirilende maliýe hasabatynyň maglumatlaryň dogrylygy auditor guramalary tarapyndan tassyklanylýar.

8.3. Auditorlaryň nädogry maslahatlary netijesinde çekilen zyýanlar barada kärhanalar önünde maddy jogapkärçiligi.

Auditor we auditorlyk gurama auditorlyk işi amala aşyranda Türkmenistanyň kanunlaryň we beýleki kanunçylyk namalaryň talaplaryň bozulandygy üçin jogapkärçilik çekýär.

Auditor ýa-da auditorlyk gurama tarapyndan "Auditorlyk işi hakynda" Türkmenistanyň kanunynyň 11-nji maddasynda görkezilen ýagdaýlarda, ýagny iş buýrujydan zerur bolan maglumatlary **bilkastlaýyn ýaşyrylan halatlarynda, şeýle hem auditoryň ynsapsyzlygy bilen edilen hereketleriň netijesinde barlanan tarapa maddy zyýan ýetirilende, şertnamalaryň şertlerine we Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda auditor ýa-da auditorlyk gurama tarapyndan oňa (barlanan tarapa) ýetiren maddy zyýanynyň öwezi tölenmelidir.**

Ýene-de bellemili zat jogapkärçilik şertnamanyň şertlerine laýyklykda çekilýär. Şol sebäpli şertnama baglaşýan taraplar öz bähbitlerini unutmaly däldirler.

Barlanýan tarapyň ýolbaşçysy auditorlyk barlagy geçirmek üçin auditora berilýän resminamanyň we beýleki maglumatlaryň dolulygyna hem-de ygtybarlylygy üçin Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilişi ýaly, şahsy jogapkärçiligi çekýär. Eger-de berilýän resminamalar we we beýleki maglumatlar doly däl ýa-da ygtybarsyz bosa auditor we auditorlyk guramadan jogapkärçilik aýrylýar.

Audirlenilýän kärhanalaryň ýolbaşçylary ýa-da beýleki wezipeli adamlar tarapyndan "Auditorlyk iş hakynda" Türkmenistanyň kanunynyň auditi hökmany geçirmek hakyndaky talaplary ýerine ýetirilmese ýa-da onuň geçirilmegine päsgelçilik döredilse, onda olar hereket edýän kanunçylykda göz önünde tutulan jogapkärçiligi çekilýärler.

Auditorlyk işi amala aşyrmak bilen baglanyşykly meseleler boýunça ýüze çykan jedellere kazyýetde ýa-da hojalyk kazyýetinde seredilýär. Auditrler edara görnüşinde, ýa-da şahsy tarap (patent alyp) işläp biler. Olar 6 aýdan bir gezek Maliýe ministrligine hasabat berip durýarlar. Hasabatda audit geçirilen kärhanalaryň sanawy, olaryň maliýe işi barada auditoryň netijesi görkezilýär.

Edebiýatlar:

1. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedowyň „Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna“ ylmy makalasy, Aşgabat, “Türkmenistan“ gazeti 2010-njy ýylyň 10-njy maýy.

2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Eserler ýygyndysy. „Türkmen döwlet neşirýat gullugy“ - Aşgabat, 2007 ý.

3. Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. „Ylym neşirýaty“ - Aşgabat, 2007 ý.

4. Türkmenistanyň Konstitusiýasy – Aşgabat, 2008 ý.

5. “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry Milli Maksatnamasy, „Türkmenistan“ gazeti 2003-nji ýylyň 29-njy awgusty.

6. "Kärhanalar hakynda" Türkmenistanyň kanuny. Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2000 ý., 2-nji sany, 13-nji madda.

7. „Salgytlar hakynda“ . Türkmenistanyň Bitewi kanuny. „Türkmen döwlet neşirýat gullugy“. Aşgabat 2008 ý. 2010-njy ýylyň maý aýynyň 22-ne çenli girizilen üýtgemeler we goşmaçalar bilen bilelikde.

8. „Zähmet hakynda“ . Türkmenistanyň Bitewi kanuny „Türkmenistan“ gazeti 2009-njy ýylyň 1-nji maýy.

9. „Jenäýat hakynda“ Türkmenistanyň Bitewi kanuny 2010 ý. maý aýy.

10. "Buhgalterlik hasaba alnyşy hakynda". Türkmenistanyň kanuny, Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 1996 ý., 4-nji sany, 65-nji madda.

11., „Türkmenistanda buhgalteriýa hasaba alşy we hasabaty hakynda Düzgünnama“, 1994 ýylyň 25-nji ýanwarynda Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanan.

12., „Baş buhgalter hakynda Düzgünnama“ Türkmenistanyň Prezidentiniň 2000-nji ýylyň 14-nji dewealynda PB/2112 belgili karary bilen tassyklanan.

13. „Auditorlyk işi hakynda“ Türkmenistanyň kanuny. Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 1996 ý., 1-2-nji sanlary, 4-nji madda.

14., „Durmuş üpjünçilik hakynda“ Türkmenistanyň Bitewi kanuny, „Türkmenistan“ gazet, 2007-nji ýylyň 19-njy marty.

15., „Işň aýry görnüşlerini ygtyýarlandyrmak hakynda“ Türkmenistanyň kanuny. „Biznes reklama“ gazet 2008-nji ýylyň 12-nji iýuly.

16., „Walýuta operasiýalaryny düzgünleşdirmek hakynda“ Türkmenistanyň kanuny . „Türkmenistan“ gazet, 1993-nji ýylyň 30-nji oktyabry.

17., „Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda“ (täze redaksiýasy). Türkmenistanyň kanuny Türkmenistan“ gazet 2008-nji ýylyň 18-nji marty.

18., „Kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakynda“ Türkmenistanyň kanuny. „Türkmenistan“ gazet 2009.08.15.

19. „Döwlet durmuş ätiýaçlandyryş gaznasyna geçirmeler hakynda“ Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň 24-nji awgustynda çykan N 8945 belgili karary.

20. „Önümiň (işiniň, hyzmatyň) özüne düşýän gymmatyna goşulýan harajatlar hakda Düzgünnama“ Türkmenistanyň Prezidentiniň 1994-nji ýylyň 1-nji mart

aýyndaky N1676 belgili karary we oňa girizilen üýtgemeler we goşandylar bilen.

21.“Türkmenistanyň şäherlerine we ilatly ýerlerine hem-de onuň çäklerinden daşary gulluk iş saparlary hakynda Düzgünnama”Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň 22-nji maýynda çykaran N8629-njy belgili karary bilen tassyklandy.

22.“Eýeçiligiň görnüşine garamazdan edaralarda, kärhanalarda we guramalarda esasy serişdeleri hasapdan öçürmegiň tertibi” Türkmenistanyň Prezidentiniň 2010-njy ýylyň 17-nji martynda çykaran N10996-njy belgili karary bilen tassyklandy.

23.“Türkmenistanda nagt däl hasaplaşyklaryň düzgünnamasy“ “Türkmenistanyň Merkezi bankynyň müdiriýetiniň Başlygy tarapyndan 2009-njy ýylyň ýanwar aýynyň 19-na 6-njy buýrugy bilen tassyklanyldy we Türkmenistanyň Adalat ministriligi tarapyndan 2009-njy ýylyň fewral aýynyň 24-ne 483-nji bellik bilen bellige alyndy.

24.“Türkmenistanda pul amallarynyň tertibi“Türkmenistanyň Merkezi bankynyň müdiriýetiniň Başlygy tarapyndan 2006-njy ýylyň noýabr aýynyň 27-ne N84-nji buýruk bilen tassyklanyldy we Türkmenistanyň Adalat ministriligi tarapyndan 2006-njy ýylyň dekabry aýynyň 8-ne N423-nji bellik bilen bellige alyndy.

25.“Esasy serişdeleri (gaznalary) buhgalterlik hasaba alnyşy boýunça düzgünnama” Tüekmenistanyň Merkezi Balans toparynyň Başlygy tarapyndan 2000-njy ýylyň fewral aýynyň 21 – ne tassyklanylan.

26.“Ygtyýarnamalary berýän ministrilikleriň, edaralaryň we ygtyýarlandyrmaga degişli işiň aýry-áýry

görnüşleriniň sanawy hem-de ygtyýarlandyrmany resmileşdirmek bilen bagly alynýan döwlet pajynyň möçberleri” Türkmenistanyň Prezidentiniň 2009-njy ýylyň 27-nji fewralynda çykaran N10281 karary bilen tassyklanyldy.

27.“Türkmenistanyň Maliýe ministriligi hakynda DÜZGÜNNAMA” Türkmenistanyň Prezidentiniň 20109-njy ýylyň 15-nji ýanwarynda çykaran N10798 karary bilen tassyklanyldy.

28.“Kärhananyň (guramanyň) ýyllyk we çäryeklik maliýe hasabatynyň bir kysymly görnüşlerini doldurmagyň tertibi barada DÜZGÜNNAMA” Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň Başlygynyň Orunbasarynyň 2009-njy ýylyň 23-nji fewralynda JT/04 belgili buýrugy bilen tassyklanyldy.

29.P.N.Agamyradow, A.A. Annaorazow “ Audit: mazmuny we guralyşy”. Aşgabat, THHI, 1998 .

30.A.A.Aннаorazow,Ç.K.Gylyjew,"Senagat kärhanalarynda buhgalter hasabaty". Aşgabat. “Magaryf”, 1998 ý.

31. B.A.Bazarow, M.S.Öwezow., N.H.Halow. “Bank menejmenti“, Aşgabat., THHI, 1997 .

32.A.A. Burunowa „Halkara pul, karz we maliýe gatnaşyklary“. Aşgabat., THHI, 2000 ý.

33.Ý.Çarygeldiýew, A. Muhanow. „Salgyt menejmenti dersi boýunça meseleler ýygyndysy“ Türkmen döwlet neşirýat gullugy“. Aşgabat -2008 ý.

34.Ý. Çarygeldiýew, A. Muhanow. „Türkmenistanda salgyt salmagyň usulýet esaslary we ýörelgileri“. „Altyn asyryň ykdysadyýeti“žurnaly, 2005-nji ýylyň sentýabr aýy.

35.Ý. Çarygeldiýew , A.Mämikow,, Salgyt“ we „salgyt salmak“ ykdysady toparlaryň nazaryýet esaslary“. Altyn asyryň ykdysadyýeti“žurnaly, 2006-njy ýylyň iýun aýy.

36.M. Mämmedow, G.A. Allaberdiýew, S.G.Geldiýew, M.H. Hemraýew, K.M. Mämmedow, A.N.Öraýewa, M.B. Saryýewa, J.K. Atdaýewa, S.J. Ataýewa “Mikroykdysadyýet”, Aşgabat-2001-nji ýyl Türkmen döwlet neşiriýat gullugy.

37.M. Mämmedow, Ý.Çarygeldiýew, “Salgytlar hakyndaky teoriýanyň esaslary“, Aşgabat, „Bereket bina merkezi“, 1994 ý.

38.M. Mämmedow, Ýa. Çarygeldiýew. “Maliýe menejmenti“, Aşgabat , “Türkmenistan“, 1994 ý.

39.A. Mämikow,, Türkmenistanyň salgyt ulgamynda hususy telekeçiligiň orny“ Altyn asyryň ykdysadyýeti“ žurnaly, 2004 ýylyň dekabir aýy.

40.N.H Halow. „Maliýe“ okuw gollanmasy. Aşgabat 2007 ý.

41.N.H Halow , Ý.Çarygeldiýew , Eýeberdiýew G.E. „Salgytlar we salgytlaryň salynşy“. Aşgabat 2001 ý.

42. Eugen F.Bregham „Finansial menejmenti“, 1992 ý. (iňlis dilinde, altynjy neşir).

43.M.B. Маммедов, В.И. Синютин, А. Хыдыров « Экономический анализ в условиях перехода к рынку». Ашгабат, «Туркменистан», 1995 г. (rus dilinde).

44.Н.Н. Пилипенко, Е.Л. Татарский «Основы маркетинга» (учебно-методическое пособие). Москва, «Маркетинг», 2002 г. (rus dilinde).

45.Т.В. Козырева «Учет издержек в туризме». Москва «Финансы и статистика» 2000 г. (rus dilinde).

Goşulmalar.

Tassyklanylan :

TÜRKMENISTANYŇ
YKDYSADYÝET WE
ÖSÜŞ MINISTRILIGI
Edara görnüşindäki
taraplary we maýa
goýum taslamalaryny
döwlet tarapyndan
hasaba almak müdirligi
2010 ý.3 iýul

1-nji goşulma *

Tassyklaýaryn:

“Istanbul inşaat Ýatyrym
we sanaýi Dyş Tjaret
limited Şireketi” firmasyň
baş direktory
Ibragim Soltan
2010 ý.26-nji iýun

ESASNAMA.

1.Umumy düzgünler.

1.1. Türkiýä respublikasynyň Türkmenistandaky
“Istanbul inşaat Ýatyrym we sanaýi Dyş Tjaret limited
Şireketi” firmasynyň golçur kärhanasy Baş kärhananyň
esaslandyryjysy we baş direktory Ibragim Soltanyň 2010ý.
26-nji iýunynda çykaran buýrugy esasynda döredilýär.

“Istanbul inşaat Ýatyrym we sanaýi Dyş Tjaret limited
Şireketi” firmasy Istanbul şäheriniň Söwda edaralaryň
hasaba almak müdirliginde 325904-273486 bellik bilen
hasaba alnan. Onuň Baş ofisiniň (edarasynyň)hukuk
salgysy: Istanbul, Umraniýe, Ýeni Çamlyja Mahallesi,
“Edpa” Söwda Merkezi, D. Jaddesi, N33

Türkiýe respublikasy, şäher Istanbul Türkiýe respublikasynyň raýaty-Ibragim Soltanyň şahsy şahadatnamasy №59290410730 telefony 02125301537.

1.2. Kärhana Türkmenistanda hereket edýän kanunlar esasynda döredilýär.

Kärhana öz işini şu esasnama laýyklykda ýöredýär. Kärhana Baş kompaniýanyň buýruklary esasynda hereket edip onuň Türkmenistandaky gyzyklandyrmalaryny berjaý edýär.

1.3. Kärhana Baş kompaniýasynyň balansyna girýän özbaşdak balansy düzýär. Kärhana öz möhüri berkidilýär we özbaşdak maliýe hereketleri etmäge rugsat berilýär.

Kärhana öz maliýe borçlaryna özi jogap berýär. Döwlet kärhananyň maliýe borçlaryna jogap berenok.

2. Kärhanayň doly ady we hukuk salgysy.

2.1. Kärhananyň doly ady: Türkiýä respublikasynyň Türkmenistandaky “Istanbul inşaat Ýatyrym we sanaýi Dyş Tijaret limited Şireketi” firmasynyň golçur kärhanasy.

2.2. Kärhanayň hukuk salgysy: Aşgabat ş. Köpetdag etraby, 1975 köç. 41 j.

3. Kärhananyň iş maksatlary

3.1. Kärhana şu işleri amala aşyrmaga maksat edinýär:

- lomaý we ownuk söwda;
- gurluşyk we abatlaýyş işleri.

3.2. Türkmenistanyň Kanunlarynda bellenen ýagdaýlarda belli işleri ýerine ýetirmek üçin ýörite ygtyýarnama esasynda amala aşyrylar.

4. Kärhanayň esasyk maýasy.

4.1. Kärhana hereket eder ýaly oňa esaslyk maýasy berkidilýär: Onuň möçberi 10000 (On müň) ABŞ-nyň dollary möçberde bellenilýär.

4.2. Esaslyk maýasy Baş kompaniýasy tarapyndan ýörite bankdaky hasaba geçirilýär.

Esaslyk maýasynyň 50% kärhana döwlet bellegine alynmanka goýular. Esaslyk maýasynyň galan 50 % bir ýylyň dowamynda goýular.

5. Kärhananyň hukuklary:

Kärhananyň şu aşakdakylara hukuklary bardyr:

- esasnamada görkezilen işleri ,gerek bolan ýagdaýlarda ýörite ygtyýarnamalar esasynda amala aşyrmaga;

- kärhananyň emlägini , pul serişdelerini ulanmak;

- özbaşdak şertnamalary baglaşmaga.

6. Kärhananyň borçlary:

Kärhana şu aşakdakylara borçludyr:

Değişli döwlet guramalaryndan ýörite işleri amala aşyrmaga ygtyýarnamalary almaga.

- Öz maliýe borçlaryna jogap bermäge.

- Esalandyryja we değişli döwlet guramalaryna maliýe we başga hasabatlary bermäge.

- Ýyl boýunça maliýe hasabatlaryny garaşsyz auditor gulluklara barlatmaga.

7. Kärhananyň dolandyrylyşy.

7.1. Kärhanany dolandyrmak üçin Baş kompaniýasy (firmasy) tarapyndan onuň dolandyryjysy ýörite buýruk bilen bellenilýär. Terjime edilen buýrugyň bir nusgasy notarius tarapyndan tassyklanyp bellenen tertipde Türkmenistana ugradylýar.

7.2. Bellenilen dolandyryjy Baş kompaniýa (firma) zerur bolan hasabatlary, şol sanda kärhananyň maliýe hereketleri we ýagdaýy barada bermäge borçludyr.

7.3. Bellenilen dolandyryjyny Baş kompaniýasy özi çalşmaga haklydyr.

8. Zähmet gatnaşyklaryň esaslary.

8.1. Kärhananyň zähmet gatnaşyklary Türkmenistanyň zähmet hakynda Kodeksi esasynda amala aşyrylýar.

8.2. Kärhanada zähmet çekýän işgärleriň hukuklary we kepilleri Türkmenistanyň kanunlarynda görkezilenlerinden pes bolup bilmez.

9. Kärhananyň işiniň besidilmegi.

9.1 Kärhananyň işi Türkmenistanyň kanunlarynda görkezilen ýagdaýlarda besidilip bilner.

Kärhananyň işini bs etmek üçin ýörite topar döredilýär. Kärhana işini besedýän hakda bir aý öňünden metbugatda habar çap edilýär.

9.2. Kärhana öz maliýe borçlaryny ýerine ýetirenden soň galan emläkleri we pul serişdeleri Baş kompaniýasynyň haýyryna geçirilýär.

10. Kärhananyň girdejileriniň paýlanylyşy.

10.1. Kärhana gelyän girdejileriň hasabyna zerur bolan emläkleri, materiallary we başga zatlary satyn alyp biler.

10.2. Gelyän girdejileriň hasabyna kärhanada ýörite gaznalar, şol sanda ätiýäçlyk we ýörite maksatly gaznalar döredilip bilner.

10.3. Girdejileriň Baş kompaniýasy tarapyndan bellenilen bir bölegi, salgytlar tölenenden soň oňa hem geçirilip bilner.

Esasnama üç dilde, şol sanda: türkmen, rus we türki dillerde ýazylan. Her dilde ýazylan .nusgasynyň güýji deňdir..

Notarius goly

M.Ý.

- Kärhana, esaslandyryjy barada maglumatlar we olaryň atlary şertli görkezilen.

**TÜRKMENISTANYŇ
YKDYSADYÝET WE
ÖSÜŞ MINISTRILIGI**

**Edara görnüşindäki
taraplary we maýa goýum
taslamalaryny döwlet
tarapyndan hasaba almak
müdirligi
2010 ý.3 iýul**

**Esaslandyryjylaryň
umumy Ýygnagynda
2010-nji ýylyň Maý
aýynyn 30-na
tassyklanylan.**

**Umumy ýygnaklaryň
birinji beýannamasy**

Esaslandyryjylaryň şertnamasy.

1.Biz şu şertnama gol çekenler hojalyk jemgyýeti görnüşinde “Watan” atly kärhany döretmek üçin 5000 (Bäs mün) manatlyk esaslyk maýasyny goýmak karara geldik.

2.Esaslandyryjy- Türkmenistanyň raýaty: Orazow Serdar Batyrowiç, 1959-njy ýylda doglan, pasport seriýasy 1-AŞ -sanawy14825, Aşgabat şäheriniň Köpetdag etrabyňyň Polisiýasy tarapyndan 2008-nji ýylyň 1-nji iýunynda berilen, Aşgabat şäheriniň Köpetdag etrabyňyň 1845 nji köç. 19-nji jaýynda ýaşayan kärhanyň esaslyk maýasyna 3000 (Üç mün) manat, umumy möçberden 60

göterimi. Goýumlar esasy serişdeler we pul görnüşinde goýular.

Esaslandyryjy- Türkmenistanyň raýaty: Orazow Batyr Serdarowiç, 1983-njy ýylda doglan, pasport seriýasy 1-AŞ -sanawy14826, şäheriniň Köpetdag etrabyňyň Polisiýasy tarapyndan 2008-nji ýylyň 1-nji iýunynda berilen, Aşgabat şäheriniň Köpetdag etrabyňyň 1845 nji köç. 19-nji jaýynda ýaşayan kärhanyň esasylyk maýasyna 2000 (Iki müň) manat, umumy möçberden 40 göterimi. Goýumlar esasy serişdeler we pul görnüşinde goýular.

3. Esasylyk maýasyň 50 göterimi kärhana döwlet belligini alynmanka goýum edilmeli . Galan 50 göterimi kärhana hereket edip başlandan soň bir ýylyň içinde goýum ediler. Goýumlar esasy serişdeler we pul görnüşinde goýular.

Esaslandyryjy- Orazow Serdar Batyrowiç Goly

Esaslandyryjy- Orazow Batyr Serdarowiç Goly

2010-nji ýylyň Maý aýynyň 30

**TÜRKMENISTANYŇ
YKDYSADYÝET WE
ÖSÜŞ MINISTRILIGI**

**MINISTRY OF
ECONOMY AND
DEVELOPMENT OF
TURKMENISTAN**

***DÖWLET TARAPYNDAN HASABA ALMAK
HEM-DE ÝEKE-TÄK DÖWLET SANAWYNA
GIRIZMEK BARADAKY
ŞAHADATNAMA
CERTIFICATE***

**OF STATE REGISTRATION AND INSERTING IN
THE STATE UNIFIED REGISTER**

No	2	4	8	3	5	3	3	3
----	---	---	---	---	---	---	---	---

___ “Watan”

Ady

___ “Watan”

Name

Ýekebara

Private

Hukuk guramaçylyk görnüşi

Organisational-legal form

Hasaba alnan senesi 2010 ý.Awgust aýynyň 6-sy

Date of registration Awgust “06”2010 ýear

Berilen senesi 2010 ý.Awgust aýynyň 15-i

Date of

issue Awgust “15”2010 ýear

Baş hasaba alyjy

goly

M.Ý.

Chief registrar

signature

Place for Seal

Şahadatnama Edaralaryň ýeke-täk döwlet sanawyndan alnan göçürme bilen görkezilende hakykydyr.

This certificate is valid only in the presence of an extract from the State Consolidated Register of Legal Entities.

*Kärhana barada maglumatlar we onuň ady şertli görkezilen .

**TÜRKMENISTANYŇ
YKDYSADYÝET WE
ÖSÜŞ MINISTRILIGI**

**МИНИСТЕРСТВО
ЭКОНОМИКИ И
РАЗВИТИЯ
ТУРКМЕНИСТАНА**

Edara görnüşindäki taraplary
we maýa goýum
taslamalaryny döwlet
tarapyndan hasaba almak
müdirliги

Aşgabat ş., 2008 köç., 4j.
tel. 51-05-63, faks: 51-08-41

Управление
государственной
регистрации юридических
лиц и инвестиционных
проектов
Ш. Ашгабат, ул. 2008, д. 4
Тел. 51-05-63, факс: 51-08-
41

**Türkmenistanyň Edaralarynyň ýeke-täk döwlet
sanawyndan göçürme
Sanawyň nomeri: 23626961**

Arzanyň belligi alnan senesi 28 iýun 2010 ý.

Ady HG

Esaslandyryjy

Hukuk salgysy

Täze

Hususy kärhana	
Watan	
Mämmedow A.	
Aşgabat ş. Köpetdag etraby, 1945 köç. 47 j.	22-55-55

Köne

KGBKkody 16312976 ÝIGK kody 51711

HGG kod 017

52120

EG kody 62

DUBS kody 2802

ATOBUS kody 126500000

Esaslandyryş gaznasy	1250 manat	
Salgyt gullugynda hasaba goýuldy	Salgyt gullugy edarasy Köpetdag etraby DSG	Salgyt gullugynyň kody 101134100009
Ýagdaýy		
Hasaplaşyk hasaby açyldy	Bank bölüminiň ady we MFO kody “Halkbank ” DTB S.A.Nyýazow şahamçasy	68103
Ýapyldy		
Açyldy		
Walýuta hasaby açyldy	Bank bölüminiň ady we MFO kody	W/H
Ýapyldy		
Açyldy		

Berlen senesi 3 iýul 2010 ý. Güýjini saklaýar 3 iýul 2010 ý.
Baş hasaba alyjy M.Ý. Goly

**TÜRKMENISTANYŇ
YKDYSADYÝET WE
ÖSÜŞ MINISTRILIGI**

5-nji goşulma
**МИНИСТЕРСТВО
ЭКОНОМИКИ И
РАЗВИТИЯ
ТУРКМЕНИСТАНА**

Aşgabat ş., 2008 köç., 4j.
tel. 51-05-63, faks: 51-08-
41

ш. Ашгабат, ул. 2008,
д. 4
тел. 51-05-63,
факс: 51-08-41

**TÜRKMENISTANYŇ DAŞARY YKDYSADY
ARAGATNAŞYKLARA GATNAŞYJYSYNYŇ
ŞAHADATNASMASY
CERTIFICATE
OF FOREIGN ECONOMIC RELATION
PARTICIPANT OF TURKMENISTAN**

1. Arza beriji “Watan” hususy kärhana
KGBK Kody

Заявитель Индивидуальное предприятие «Ватан»
16312688

2. Hukuk salgysy Aşgabat ş., 1945/47 Andalyp 47 j.
ATOBUS Kody

Юридический адрес г. Ашгабат, 1945/47 ул.
Андалиба д. 47 126600001

3. Ýokarda durýan edara/esaslandyryjy (lar) “
DUBS Kody

Garaşsyz hususy kärhanasy
0001

Вышестоящая организация: Индивидуальное
предприятие

Учредитель (и): Маммедов А.

4. Salgyt hasaby: Aşgabat ş. Köpetdag etraby boýunça
DSG Salgytkody

Налоговый учет: ГНС по Копетдагскому этрапу г.
Ашгабат Налоговый код

101134100009

5. Tertipnamada (düzgünnamada) hasaba alnan iş görnüşi
(leri) boýunça daşary ykdysady işi amala aşyrmaga we
bellenilen tertibe görä ygtyýarly banklarda walýuta
hasabyny açmaklyga rugsat edilýar.

В соответствии с видом (ами) деятельности,
указанным(и) в уставе (положении), разрешается

Осуществление внешнеэкономической деятельности и
открытие валютного счета в уполномоченных банках.

HASABA ALYŞ BELGISI

РЕГИСТРАЦИОННЫЙ НОМЕР DÝK-126500000/1989

SENESI/ДАТА

06.08.2010 ý.г.

Ilkinji hasaba alnan senesi

Дата первичной регистрации

27.03.2003 ý./г.

Şahadatnama 06.08.2010 ý. çenli güýjini saklsaýar.

Свидетельство действительно до 06.08. 2010 г.

Ministr

М.Ý.

М.П.

*Kärhana barada maglumatlar we onuň ady şertli
görkezilen

Amala aşyrmak üçin ygtyýarnamalar talap edilýän işiň görnüşleriniň sanawy:

- 1) lukmançylyk işi;
- 2) dermançylyk işi;
- 3) lukmançylyk –tehniki iş;
- 4) dezenfeksion, dezinseksion we dezaktiwasion işleri geçirmek boýunça iş;
- 5) weterinariýa işi;
- 6) tohum maldarçylyk, garaköli baganlary öndürmek we ýerlemek babatynda iş;
- 7) tohumçylyk işi;
- 8) balyk tutmak we beýleki suw haýwanlaryny awlamak bilen baglyňsykly iş;
- 9) tebigy baýlyklary peýdalanmak we daşky gurşawy goramak boýunça iş;
- 10) nebit önümlerini we ýangyç-çalgy materiallaryny ýerlemek boýunça iş;
- 11) spirtli, alkogolly önümleri, temmäki önümlerini we awtoulag serişdelerini getirmek we ýerlemek babatynda iş;
- 12) azyk önümlerini we ot iýimleri öndürmek we ýerlemek babatynda iş;
- 13) ilatyň iýmit nokatlaryny guramak we taýar azygy bermek boýunça iş;
- 14) standartizasiýa we metrologiýa babatynda iş;
- 15) senagat howpsuzlygy, howply desgalary taslamak we gurmak hem-de howply ýükleri daşamak babatynda iş;
- 16) ýangyn howpsuzlygy babatynda iş;
- 17) awiasiýa işi;
- 18) deňiz we içkerki suw ulagynda daşamak, ulag - ekspedisiýa işi;

- 19) awtomobil ulagynda daşamak, ulag -ekspedisiýa işi;
- 20) elektroenergetika babatynda iş;
- 21) aragatnaşyk babatynda iş;
- 22) himiki önümlerini getirmek, öndürmek we ýerlemek babatynda iş;
- 23) geodeziýa we kartografiýa işi;
- 24) gurluşyk materiallaryny, önümlerini konstruksiýalaryny öndürmek boýunça iş;
- 25) gurluşyk babatynda iş;
- 26) bilim bermek we işgärleri hünäre taýarlamak işi;
- 27) neşirýat işi;
- 28) çaphana işi;
- 29) syýahatçylyk işi;
- 30) bedenterbiýe-sagaldyş we sport hyzmatlaryny bitirmek boýunça iş;
- 31) humarly oýunlar we pula oýnalýan oýunlar bilen baglanyşykly iş;
- 32) auditorlyk işi;
- 33) ätiýaçlandyrmak babatynda iş;
- 34) gymmatly kagyzlaryň bazaryndaky hünär işi;
- 35) emläge baha bermek boýunça iş;
- 36) rieltorçylyk işi;
- 37) bank işi;
- 38) gymmatly bahaly metallar we gymmat bahaly daşlar bilen baglanyşykly iş;
- 39) aýry-aýry gümrük düzgünleriniň çäklerinde amala aşyrylýan we gümrük hyzmatlaryny bitirmek boýunça iş;
- 40) edara görnüşli taraplara we şahsy taraplara hukuk kömegini bermek;

- 41) neşe serişdeleriň, psihotrop maddalarynyň we prekursorlaryň dolanyşygy çygryndaky iş;
- 42) raýatlary daşary ýurtlarda işe ýerleşdirmek bilen baglanyşykly iş;
- 43) medeniýet we sungat çygryndaky iş;
- 44) audio, wideo we kino önümlerini köpçülikleýin görkezmek we ýaýratmak bilen baglanyşykly iş.

Türkmenistanyň kanuny “Işiň aýry görnüşlerini ygtyýarlandyrmak hakynda” 20-nji maddasy 07.8. 2008 ý. “Ygtyýarnamalary berýän ministrilikleriň, edaralaryň we ygtyýarlandyrmaga degişli işiň aýry-aýry görnüşleriniň sanawy hem-de ygtyýarlandyrmany resmileşdirmek bilen bagly alynýan döwlet pajynyň möçberleri” Türkmenistanyň Prezidentiniň 2010-njy ýylyň 27-nji fewralynda çykaran N10281 karary bilen tassyklanyldy.

**Iberiji we “Watan” hususy kärhana
onuň salgysy 700004 Aşgabat şäheri
1945/47**

**TDTB “HALKBANK” S.A.Nyýazow
şahamçasy**

Hasap N 68103

Ýük iberiji

**Töleýji we “Seyid” hususy kärhana
onuň salgysy Aşgabat şäheri, Parahat 4,
60 j.**

TDTB “Türkmenistan”

Hasap N68115

Töleg talapnamasy üçin 2010-njy ýyl maý aýynyň 4 N5 HASAP-HARYTNAMA		
ammar	N amal	Satyn alyş şifri

**Töleg ýa-da aksepden
boýun gaçyrma barada
aksepsiz**

Buýruk N1 , 2010-njy ý. 04.30

Bellenilen st. Aşgabat 1 orny agramy 80 kg

Şertna- maN1 2010- njy ý. 04.30	Preýs- kurant Şertna -ma nyrhy	Ölçeg birliği San	Mukdary 6	Bahasy 2000	Kom- Pýuter Pen- Tium-4	Möçberi 12000
---	--	-------------------------	--------------	----------------	----------------------------------	------------------

12000 (on iki müň) manat goşulan baha üçin salgysyz

Ýolbaşçy: Goly Mämmedow A.

Baş hasapçy Goly Sidorowa A.M.

M.Ý.

Nagt pul tabşyrmak hakynda

BILDIRIŞ N _____

“ “ _____ 200

Kimden _____

Hasaplaşyk N geçirmek üçin _____

Kabul edýän bank _____

Kabul edýän _____

Jemi san bilen _____

Jemi _____ ýazuw _____ Näme _____ bilen üçin _____

tölenen _____ Puly _____ tabşyryýaniň _____

goly _____ Hasapçy _____

Puly kabul eden kassir _____

KWITANSIÝA N _____

“ “ _____ 200

Kimden _____

Hasaplaşyk N geçirmek üçin _____

Kabul edýän bank _____

Kabul edýän _____

Jemi san bilen _____

Jemi _____ ýazuw _____ Näme _____ bilen üçin _____

tölenen _____ Puly _____ tabşyryýaniň _____

goly _____ Hasapçy _____

Puly kabul eden kassir _____

ORDER N _____

“ “ _____ 200

Kimden _____

DEBET _____

Hasaplaşyk N _____

KREDIT _____

Kabul edýän bank _____ Kod _____

Kabul edýän _____

Näme üçin _____

tölenen _____

Hasapçy _____ Kassir _____

Hemmesi

Bölekleyin

Kod

Geçirilyän işiň görnüşi

Näme üçin tölenen

Bankdaky gr.N

10 -nji goşulma

					0401040
Töleg talaby- tabşyrygy N 1					
2009-njy ýylyň 20-nji aprel					
Töleýji	Hususy kärhana “Watan”				
Kody 101134100009				DEBET	Bahasy
Töleýjiniň banky we onyň ýerleşýän ýeri	"Halkbank" D TB-niň Nyýazow şahmçasy ş. Aşgabat	Kod 390101602	Hasap N	568103	12000-00
Ahyjy "Seýid" hususy kärhanasy ş. Aşgabat		Kod 390101506		KREDIT	
			Hasap N	668133	
Kody 101161002547					
Ahyjynyň banky	D TB "Türkmenistan ş. Aşgabat				
			Hasap N		
M.Y.	Kompýuterler, 2009-nji ýylyň aprel aýynyň 30 -na baglaýan şertnama we şol güniň 5-nji ýnag haty esasynda goýberilen. (Harydyň, ýerine ýetirilen işleriň (hyzmatlaryň) gömüşi, haryt resminamalaryň ýa-da spesifikasiýalaryň sanawy we bahalary) Ahyjyň gollary			DEBET	Tölemegiň bahasy
On iki münämde 00 tenne			Hasap N		
Tölegiň bahasy hrap bilen			Hasap N Hasap N	KREDIT	
					"gün üçin pugman
					Pugman bilen bahasy
	Bankdan geçirilen 2008 ý				Amalyň gömüşi
	Bankyň gollary				Tölegiň maksady
					Tölegiň nobady
M.Y.	Töleýjiniň gollary				Bankyň gruppasy

11 -nji goşulma

Töleýjiniň bankyna geldi		Töleg tabşyrygy		1			
		6 may 2009ý					
Töleýji		Hususy kähana "Watan"					
Kody: 101134100009				Debet		Baha möçberi	
Töleýjiniň banky "Hallbank" D TB-nyň Nyýazow şahamçasy		Kod 390101602		Hasap N569103		240-00	
Alyjy		Köpeldag etrabyňnyň harynary ş. Aşgabat					
Kody 101161002547				КРЕДИТ			
Alyjyzyň banky D TB "Türkmenistan" ş. Aşgabat.		Kod 39010150		Hasap N 68571604			
Baha möçberi ýazmaça Iki ýüz lyrk manat 00 tenne						Pugman gün Üçin Pugman bilen baha	
Harydyň alynan günü ýa-da hyzmat günü						Amalyň Görnüşl	
2009-njy ýylyň 1-nji ýarym ýyl üçin girdigidan alynýan salgyt doly geçirilýär (Tölegiň maksady, harydyň hyzmatyň, ýa-da ýerine ýetirilen işiň ady)						Tölegiň maksady	
						Tölegiň Mähleti	
						Tölegiň Nobady	
						Bankyň t opary (gruppy)	
M.Ý.		Müşderiniň goly		Bankdan geçirilen		2007	
				" "			
				Bankyň goly			

2010 ýylyň ýarym ýyl üçin
(çäryk, ýarym ýyl, 9 aý, ýyllyk)

**Kärhananyň (guramanyň)
MALIÝE HASABATY**

Ady "Watan" hususy kärhana

(hasabat berýün kärhananyň (guramanyň) dolý ady)

Sebit (welaýat, şäher, etrap) ş. Aşgabat

Salgysy (aragatnaşyk belgisi, köçe, jaý)

744004 1945 /47 (Andalyp köç. 47 jaý).

Telefon 22-55-55 Faks 22-55-56

Dolandyryş edarasy -

Eýeçiligiň görnüşü - hususy

Guramaçylyk hukuk görnüşü- ýekebura

Ykdysady işiň (pudagyň) esasy görnüşü- söwda

Ölçeň birlihi TDM manat

Iberilen senesi 2010 ý. 07.17

Geliş gowşan senesi

Tabşyrmaly möhleti 2010 ý. 07.20

DDUK

boýunça belgisi

Kärhananyň (guramanyň) maliýe hasabatlylygynyň düzümi

N1-maliýe görnüş "Kärhananyň balansy"

N2-maliýe görnüş "Maliýe netijiler we olary peýdalanmak hakyndaky hasabat"

N4 -maliýe görnüş "Paň serişdeleriniň hereketi barada hasabat"

N5- maliýe görnüş "Kärhananyň balansyna goşundy"

Maliýe hasabatyny aýdyňlaşdyrýan ýazgy

Auditorlyk netije-hökmany auditorlyk barlagynda deňişli bolan

Kärhanalar (guramalar) üçin (ýyllyk maliýe hasabatnyň düzüminde berilýär)

Afgy-bergileri barada maglumat

Türkmenistanyň statistika baradaky döwlet komiteti tarapyndan tassyklanylýan N5 H-görnüş

"kärhananyň (guramanyň) önüm (iş, hyzmat) öndürmeklige eden harajatlary barada hasabat"

Görkezilen hasabatlar bilen bilelikde döwlet kärhanalary we edaralary tabşyrmalydyr:

- algyar we bergiler barada maglumatlary;

- pudagıçi hasaba alnan bergiler hakynda maglumatlary.

TKGDK	1631297
	6
TATODK	52120
TDODK	51711
THEGDK	62
TGHGDK	017
TYIGK	51711
HHPOK	

301222124

2010-njy ýylyň iýul aýynyň 1-ne "KÄRHANANYŇ BALANSY"

AKTIW	Setir belgisi	Yylgah bagyna	Döwrüň ahyryna
1	2	3	4
I. Dolanyşykdan daşary aktiwler			
Esasy serişdeler: (ilki bahadaky gymmaty boýunça (91,03))	010	10000	10000
kölçeleni (92)	011	2000	2500
galyndy gymmaty (setir 010-011)	012	8000	7500
Maddy däl aktiwler: (ilki bahadaky gymmaty boýunça (04))	020	2000	2000
kölçeleni (05)	021	1000	1500
galyndy gymmaty (setir 020-021)	022	1000	500
Ornadylmaga degişli enjamlar (07)	030		
Tamamlanmadyk döýpüli madda goşumlar (08)	040		
Uzak möhletli maliye goşumlar (06)	050		
Döredijiler bilen hasaplaşyklar (75)	060		
Dolanyşykdan daşary gaýry aktiwler	070		
I bölügiň jemi (012, 022, 030-070 setirleriň jemi)	080	9000	8000
II. Dolanyşykdaýy aktiwler			
2.1. Aňlyşyklar we harajatlary			
Materiallar (10,15)	100	5000	5000
Öndürimdäki we bakydaky mallar (11)	110		
Arzan we tiz könelýän zatlar: (ilki bahadaky gymmaty boýunça (12))	120	1000	1000
kölçeleni (13)	121	500	500
galyndy bahasy	122	500	500
Tamamlanmadyk önümlilik (20,21,23,29,30)	130		
Geljek döwürleriň çykdajylary (31)	140		
Taýar önümler (40)	150		
Harytlar	160	12000	-
sowda gopandysy (42)	161	2000	-
Satyn alyş bahada (160-161)	162	10000	-
Galan harytlara degişli dolanyşyk harajatlary (44)	170		
2.1 bölümiň jemi (100,110,122,130-150,162,170 set. jemi)	180	15500	5500
2.2. Pul serişdeleri, hasaplaşyklar we gaýry aktiwler			
Bergidarlary bilen hasaplaşyklar:			
ýüklenen harytlar, işler we hyzmatlar üçin (45,62)	200		
golçar kärhanalar bilen hasaplaşyklar (78)	210		
podakıçy hasaplaşyklar (79)	220		
döwlet gaznalary bilen tölegler boýunça (67-1)	226		
döwlet gaznalary bilen beýlekäki amallar boýunça (67-2)	227		
býujet bilen (68)	230		
darmuş ityşdardymalary boýunça (69)	240		
gaýry amallar boýunça işgärler bilen (73)	240		
gaýry bergidarlary bilen	250		
Hökümetiň karary bilen üzdülmegi gaýra goýlan alşylar (77)	255		
Haryt iberijilere we potratçylara berlen hukuk (61)	260		
Gyşga möhletli maliye goşumlar (58)	270		
Pul serişdeleri: kassada (50)	280		
hasaplaşyk hasapda (51)	290	2000	19136
dopary furt pullarynyň hasabynda (52)	300	2000	2000
gaýry pul serişdeleri (55,56,57)	310		
Gelmele kärende berçalary (09)	314		
Satyn alnan gymmatlyklar boýunça goşulan baha üçin ulgry (19)	315		
Gaýry dolanyşyk aktiwleri			
2.2. bölümiň jemi (200-320 setirleriň jemi)	330	4000	21136
II. bölügiň jemi (180-330 setirleriň jemi)		19500	26836
Balans (080,340 setirleriň jemi)	340	28500	34636

№1 - maliýe gümüş

DDUK boýunça

PASSIW		Setirliň belgisi	Ýyllyň başyna	Döwrüň ahyryna
1		2	3	4
I. Maýalar we ätişäçlikler				
Esasyk maýa (85)		400	1250	1250
Ätişäçlik gory (86)		410		
Ýörite maksatly gaznalar (88)		420	12000	12000
Suhdelli bergi-borçlaryň ätişäçliklary (82)		421		
Geljekki çykdajylaryň we tölegleriň ätişäçliklary (89)		422		
Geljek döwürleriň girdejileri (83)		423		
Maksatly maliýeleşdirmeler we gelip gowuşmalar (96).....		430		
Döredijiler bilen hasaplaşyklar (75)		450		
Geçen ýylaryň paýlanmadyk peýdasy (87-2)		460	15250	15250
Geçen ýylaryň paýlanmadyk zyýany (87-2) aýyrmak (-) alamaty bilen		465		
Hasabat ýyllyk peýdalary (80)		470	X	1000
Hasabat ýyllyk peýdalaryndan ulanyşlary (81)		471	X	275
Hasabat ýyllyk paýlanmadyk peýdasy (87-1)		472	X	725
Hasabat ýyllyk paýlanmadyk zyýany (87-1) aýyrmak (-) alamaty bilen		475	X	
I bölegiň jemi (400-460,472 setirleriniň jemi)		480	28500	29225
11. Uzak möhletliýin passiwler				
Banklaryň uzak möhletliýin karzlary (92)	üzüňilmedigi (92-1)	500		
	hökümetiň karary bilen üzüňilmegi gaýra goýlany (92-2)	505		
	gösterimler we hyzmatlar boýunça bergi (90-3)	506		
Uzak möhletliýin gaýry karzlary (95)	üzüňilmedigi (95-1)	510		
	hökümetiň karary bilen üzüňilmegi gaýra goýlany (95-2)	515		
	gösterimler we hyzmatlar boýunça bergi (95-3)	516		
Tölenmeli kärende borçlary (97)		517		
II bölegiň jemi (500-517 setirleriniň jemi)		520		
111. Hasaplaşyklar we gaýry passiwler (borçnamalar)				
Banklaryň gysga möhletliýin karzlary (90)	üzüňilmedigi (90)	600		
	hökümetiň karary bilen üzüňilmegi gaýra goýlany (90-2)	605		
	gösterimler we hyzmatlar boýunça bergi (90-3)	606		
Isgharlar üçin banklaryň karzlary (93)		610		
Gysga möhletliýin gaýry karzlary (94)	üzüňilmedigi (94-1)	620		
	hökümetiň karary bilen üzüňilmegi gaýra goýlany (94-2)	625		
	gösterimler we hyzmatlar boýunça bergi (94-3)	626		
Ahyrdarlar bilen hasaplaşyklar:				
harytlar, işler we hyzmatlar üçin (60).....		630		
Zahmet hak tölegi boýunça (70).....		650		4000
darmuş ätişäçlandyrmalary boýunça (69) ...		660		800
emlik we şahsy ätişäçlandyrmalary boýunça (65).....		670		
golçar kärhanalar bilen hasaplaşyklar (78).....		680		
puflakçi hasaplaşyklar (79)		685		
döwlet gaznalaryna tölegler boýunça (67-1)		690		35
býujet bilen (68-1)		700		576
klirli boýunça alnan harytlar üçin býujet bilen hasaplaşyklar		705		
gaýry ahyrdarlar bilen		710		
Hökümetiň karary bilen üzüňilmegi gaýra goýlan bergiler (77)		715		
Alyjylardan we iş bujaryjylardan alnan hakujy (64)		720		
Gaýry gysga möhletliýin passiwler		760		
II bölegiň jemi (600-760 setirleriniň jemi)		770		5411
Balans (480,520 we 770 setirleriniň jemi)		780	28500	34636

Yazgusçy:

Mämmedow A.

Baş hasapçy

Sidorowa A.M.

2019 ýylyň 6 jaryna ýyly üçin
(1 çäklegi, jarym ýyly, 9 aýy, ýylyk)

N2-sadalyje görnüş

DDUK boýunça kody

"Maliye netijiler we olary
Ulanylyşy barada hasabat"
I. Maliye netijiler

Görkezijiler	Setirň belgisi			Pejdalar Zyýanlar
	1	2	3	
Önümleri (işleri, hyzmatlary) we harytlary ýerlemekden alnan girdeji (umumy girdeji)	010	12000		
Türkmenistanyň Daşary ýurt pulunyň ätiýaçlyk goruna geçirmeler	011	X		
Bellenen tertipde ýerlemekden alnan girdejiden aýrylan çykdajylar we geçirimler	012	X		
Gogulan baha üçin salgyt	015	X		
Gogmaça tölegler (aksiz)	020	X		
Yerlenen önümleri (işleri, hyzmatlary) öndürmek üçin harajatlary	040	X		11000
Önümleri (işleri, hyzmatlary) ýerlemekligiň netijesi (010 setirden aýyrmaly 011, 012, 015, 020 we 040 setirleri)	050	1000		
Gayry ýerlemekligiň netijeleri	060			
Yerlemekden daşary amallar boýunça alnan girdejiler we çykdajylar	070			
Şol senda: gymmat kagyzlardan we bilelikdäki kärhanalara şärhli gatnagmaktan	071			
amlağı kärendesine bermekden alnan girdeji	072			
algy bergilerleriň hasapdan öçürilmeginden	073			
daşary ýurt pullarynyň hümmetiniň öýtgemeginden	074			
gayry girdejiler we çykdajylar	075			
Pejdalaryň we zyýanlaryň jemi (050+060+070 setirleriň jemi)	080			
Balans boýunça peýda (zyýan)	090	1000		
Hasabat döwrüni peýda (3 sütününde) ya-da zyýan (4 sütününde) bilen jemlän kärhanalaryň sany (jemleýji hasabat üçin)	091			
Maglumat üçin : haryt dolanýygy	100			
2. Pejdanyň ulanylyşy				
Görkezijiler	Setirň belgisi		Hasabat döwrüniň ahyryna	
1	2			
Býujete tölegler	200			
Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrliginiň maksatlaýyn ýörite hasabyna tölegler	205			
Ätiýaçlyk gora	210			
Aggabat şäher häkimliginiň maksatlaýyn ýörite hasabyna tölegler	215			
Kärhananyň ygýyaryna galyň peýda (set.080-set.200-205-210-215)	220			
Bölündi: toplaýyş gaznalary	230			
sarp edilş gaznalary	240			
240-njy setirden býujete salgytlar we gayry tölegler boýunça pugmana tölegler we jerimeler, göterimler, ykdysady jerimeler	260			
bankyň karzalary we zyjomlary boýunça göterimler	261			
ykdysady jerimeler	262			
geçen ýyllaryň zyýanyny ýapmaga	263			
	264			

13-nji gosulmanyň dowamy

3. Býujete we býujetden dajary tölegler boýunça hasaplaşyklariegler	Setirli belgisi	Yyllyk bazyna bergi	Hasaplanasy	Töleşeni	Döwrüň ahyryna bergi*
1	2	3	4	5	6
3.1. Býujete tölegler boýunça hasaplaşyklar					
Emläk üçin salgyt	300				
Edara görnüşli tarapyň peýdasyndan (girdesinden) alynýan salgyt	310	-	240	-	240
Yerasty ähçiliklerden peýdalanmak üçin salgyt	320				
Gojulan baha üçin salgyt	330				
Gojmaga töleg	340				
Günürük paçalary	350				
Sahy adamlardan alynýan girdeji salgyt	360		300		300
Gaýry salgytlar	365				
Mahabatlandyrmak üçin salgyt	370				
Säherlerli, şäherçilerli we oba ýerlerli çäklerini abadanlaşdyrmak üçin belli bir maksatlara gönükdirilen ýörite ýygym	371		36		36
Sahy tarapdan Husuk taraplardan	372				
Awtorizatsiýalaryň eýeleriniň alynýan ýygym	373				
Awtomobillerli ýerleşmegi üçin ýygym	374				
Gaýry ýerli ýygymlar	375				
Ykdysady jerimeler	380				
Býujete salgytlar we gaýry tölegler boýunça	385				
Klient hasaplaşyklary boýunça	390				
Býujete tölegler boýunça jemi (300-399 setirlerli jemi)	400				
3.2. Durmuş ätiýaçlandyrmalar boýunça hasaplaşyklar					
Döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy geçirimler	410		800		800
Meýletin pensiya ätiýaçlandyrmasy	420				
Meýletin medisine ätiýaçlandyrmasy	430				
	440				
410-440 setirlerli jemi	450				
3.3. Döwlet gaznalary bilen hasaplaşyklar					
Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrliginiň maksatlaýyn ýörite hasabyna tölegler	460	-	30	-	30
Aşgabat şäher häkimliginiň maksatlaýyn ýörite hasabyna tölegler	470	-	5	-	5
	480				
460-480 setirlerli jemi	490				

* Artyk töleşen serişdiler aýyrmak (-) alamaty bilen görkezilýär.

Yolbaşçy: Mämmedow A.

Baş hasapçy: Sidorowa A.M.

2010-njy ýylyň (1-njy ýarymýyly üçin)

14-njy goşulma
N4 maliýe girmiş DOK

PUL SERIJELELERİN HEREKETİ BARADA HASABAT

Göçürüjiler	Satirň belgisi	Geçen ýylda	Hasabat döwründe
Essay boňalyk işleri boýunça pul seriželeriniň hereketi	010	X	X
Harytlary, önümleri, işleri we hyzmatlary ýerlemekden gelen pul seriželeri	011	12000	12000
Harytlary, önümleriň, gersaklerini satyn almaga, işlere we hyzmatlara geçirilen tölegler	012	6200	6200
Zähmede hak tölemek we salgytlar boýunça geçirilen tölegler	013	4800	4800
Essay boňalyk işleriniň arassa pul seriželeri (011-012-013)	014	1000	1000
Essay seriželeri we madaly diň aktiwler (maja gowumlar) boýunça pul seriželeriniň hereketi	020	X	X
Essay seriželeri we madaly diň aktiwleri ýerlemekden gelen pul seriželeri	021	-	-
Essay seriželeri we madaly diň aktiwleri satyn almak üçin geçirilen pul seriželeri	022	-	-
Essay seriželeriniň we madaly diň aktiwleriniň arassa pul seriželeri (021-022) ýa-da (022-021 (-))	023	-	-
Gayry aktiwleri ýerlemek we tölegler boýunça pul seriželeriniň hereketi	030	X	X
Gayry aktiwleri ýerlemekden gelen pul girdežiler	031	-	-
Her hili töleglerden gelen pul seriželeri	032	-	-
Gayry töleglere geçirilen pul seriželeri	033	-	-
Gayry aktiwleri ýerlemeginiň we tölegleriniň arassa pul seriželeriniň (031+032-033) ýa-da (033-031-032 (-))	034	-	-
Pul seriželeriniň arassagy (kemsilmeği)	040	-	-
Özara hasaplaşyklaryň geçirilmegi netijesinde kabul edilen pul seriželeriniň hereketi (031+032)	050	-	-
Podatşy hasaplaşyklar boýunça	051	-	-
Podatşy hasaplaşyklar boýunça	052	-	-

Yolbaşçy _____ Mämmedow A.

Baş buğaltır _____ Sadurowa A.M.

"KÄRHANANYŇ BALANSYNA GOŞUNDY"

1.Hatuny serişdeleriniň peýdalanilish herakati

Çepmelerit atlary	Setirish belgisi	Yyllyň başyna galyndy	Hasabat döwründe		Döwrüň ahýryna galyndy
			glämi	çykary	
1	2	3	4	5	6
Toplaýyş gaznasy, hemmesi	010	-	-	-	-
Şol sanda	011	-	-	-	-
Tehniki tejäde öňünden enjamlaşdyrylmagy, hereket edýän önümlügi döwürleşdirilmäge we gijelendirmäge hem-de olar hususlary garmak boýunça harajatlary maliýeleşdirmek					
-ýöni-burlag işleri geçirmek, enjamlary, ölçeş abutlaryny satyn almak	012	-	-	-	-
-peýnamalary, obhuguslary we gaýry gymmatly kagyzlary çykarmak we ýerine garmak çykadyjlar	013	-	-	-	-
-esasy serişdeleri gaýtadan baha kesmek gory	014	-	-	-	-
-maddasiz abut emallikler	015	-	-	-	-
-yokarda durýan garmalaryň maja goýum gory	016	-	-	-	-
-berjiliri hasapdan öçürmekden	017	-	-	-	-
-beýlekiler	018	-	-	-	-
Sarp edij gaznasy, hemmesi	020				
Şol sanda					
Yokarda durýan dolundyryş edaralaryny saklamak üçin geçirimler	021				
Byjete gaýry ulaglar	022				
-gündelik buyraklar	023				
-yylyň iň netijeleri boýunça aýlaglar	024				
-maddly kütme	025				
-durmasy çykadyjlar (sypanasolara we dyoç alyş öýlerine, çagalar edaralaryna ýolnamalary satyn almak we haýgatar)	026				
-geçiriler	027				
Byjete serişdelerinden maksatnamalaýyn maliýeleşdirmeler-jemi	030				
Şol sanda , düýpli maja goýumlary maliýeleşdirmeler	031				
Yöni-burlag işleri maliýeleşdirmeler	032				
zyýanlaryň öwezini dolmaklyk	033				
önümlügi ösdürmeklik	034				
Durmasy tejäde ösdürmeklik	035				
Gaýry maksatlar	036				
Döwlet garmalarydan, gaýry garmalarydan we adamlardan maksatlaýyn maliýeleşdirmeler we gerlip gowajmalar	040				
Şol sanda: düýpli maja goýumlary maliýeleşdirmeler	041				
Yöni-burlag işleri maliýeleşdirmeler	042				
zyýanlaryň öwezini dolmaklyk	043				
önümlügi ösdürmeklik	044				
Durmasy tejäde ösdürmeklik	045				

Gajry maksatlar	046				
MAGLUMAT ÜÇİN: Emsəlyk mays (85)	050	1250	-	-	1250
Atıjıçlyk gajry	060				
Paylanmadyk peyda (87)	070	13250	-	-	13250
Kärende boşlary (97)	080				
Döredijiler bilers hasaplagyklar (75)	090	-	-	-	-

2.Karr serijöclerik herketi

Göterijiler	Setirish belgisi	Yylyk hajyna galyndy	Hasabot döwründe		Döwrish ahyryna galyndy
			almany	gajtarlanmy	
I	2	3	4	5	6
Uzak möhletlejin karrlar		-	-	-	-
Banklaryn uzak möhletlejin karrlary (92/1) Şol sanda: möhletinde üzülmedigi	210	-	-	-	-
	211	-	-	-	-
	220	-	-	-	-
Uzak möhletlejin gajry karrlar(95-1) Şol sanda: möhletinde üzülmedigi	221	-	-	-	-
Gysga möhletlejin karrlar		-	-	-	-
Banklaryn gysga möhletlejin karrlary (90/1) Şol sanda: möhletinde üzülmedigi	230	-	-	-	-
	231	-	-	-	-
	240	-	-	-	-
Gysga möhletlejin gajry karrlar(94-1) Şol sanda: möhletinde üzülmedigi	241	-	-	-	-
Işgiler için banklaryn karrlary		-	-	-	-
Banklaryn uzak möhletlejin karrlary (92/1) Şol sanda: möhletinde üzülmedigi	250	-	-	-	-
	251	-	-	-	-
	260	-	-	-	-
Hökümetin karary bilen üzülilmege gajry gajlan:	261	-	-	-	-
Uzak möhletlejin bank karrlary(92-2)	262	-	-	-	-
uzak möhletlejin gajry karrlar (95-2)	266	-	-	-	-
gysga möhletlejin bank karrlary (90-2)		-	-	-	-
gysga möhletlejin gajry karrlar (94-2)		-	-	-	-
Karrlara hasaplanan göterimler we hyamatlar:					
Kazrlarlara hasaplanan göterimler we hyamatlar	270	-	-	-	-
	271	-	-	-	-
	272	-	-	-	-

usuk möhletleýin bank karzlara (92-2)	273	-	-	-	-
usuk möhletleýin gaýry karzlara (95-2)					
gysga möhletleýin bank karzlara (90-2)					
gysga möhletleýin gaýry karzlara (94-2)					

3. Hasabat döwrünün ahyryndaky maddy döň aktiwleriniň düzümi

Maddy döň aktiwleriniň görnüşleri	Setirler belgisi	Pul mödberi
1	2	3
Oýlap tapylýan we şolça maharagajyry önümlilik, odeboýat hem-de sungat barada işi deýişli awtorlyk we gaýry hukuklaryň ahyry (intellektual) eýýýçiligi	310	-
Tebigy gurallardan peýdalamaga hukuk	320	-
Guramagajylyk çykalajylary	330	-
Beýlekiler	340	-
Jemi: (310-340 setirleriň jemi)	350	-

1. Bar bolan esasy seriýdeleriň düzümi

Görkezijiler	Setirler belgisi	Vylyt bagyna galyndy	Hasabat döwründe Gelm (ga girizilen)	Çykant	Döwrün ahyryna galyndy	6-ny sütününden galyndy gymmaty
1	2	3	4	5	6	7
1. Esasy seriýdeler						
Jazýlar	400					
Dengalar	401					
Geçiriji gurallar	402					
Maýynlar we enjamlar	403					
Ulag seriýdeleri	404					
Enjamlar, hejajyk we önümlilik abazallary	405	10000	-	-	10000	10000
Işçi mallar	406					
Öndüri mallar	407					
Köp ýyllyk açaçlar	408					
Esasy seriýdeleriň gaýry görnüşleri	409					
Jemi (400-409) setirleriň jemi	410	10000	-	-	10000	10000
Şol sanda önümlilige deýişli	411	10000	-	-	10000	10000
Önümçilige deýişli döň	412	-	-	-	-	-
2. Döýpli meýja goýuntar	420	-	-	-	-	-

- 4 we 5 sütünlere hejajykky gytymmeler bilen bagly hereketler girkizilmeýär

Maglumat üçin

Görkezijiler	Setirler belgisi	Halkyky pul mödberi
1	2	3
510 setir 6-ny sütününden kärendesine berilen esasy seriýdeler	430	-
Kärendesine alnan esasy seriýdeleriň gymmaty	440	-

520 seririb	450	
4-nji stitiinde -kärhananyň ba seriradler		
-bank karzalary	460	
-gaýry karz seriradler	470	
-býujet seriradleri	480	
-býujetden daşary garmalary seriradleri	490	
Ortaça gymmaty: öntümçilige degişli esasy seriradler	495	
-maddy däl aktiwler	496	
-maddy dolanyşyk seriradleri	497	

5.Maliýe goýumlary.

Maliýe goýumçylaryň görnüşleri	Seririb belgisi	Uzak möhletleýin		Gyssa möhletleýin	
		ýylyň başyna	döwürň ahyryna	ýylyň başyna	döwürň ahyryna
1	2	3	4	5	6
Başa kärhanamalyň paýnamalary we paýlary	510	-	-	-	-
Obligasiýalar we gaýry gymmatly kagyzlar	520	-	-	-	-
Berlen karzlar	530	-	-	-	-
Beýlekiler	540	-	-	-	-
Jemi (610-640 seriradleri jemi)	541	-	-	-	-

6.Sarp edijä gönükdirilen seriradler

Görkezijler	Seririb belgisi	Hakyky pul möçberi
1	2	3
Işgilerini ortaça sany (adama sany)	650	4
Sarp edijä gönükdirilen seriradleriň hemmesi	660	
Şol sanda:	661	
Zähmet haýy üstümde çykadjylar		
Höweslendirmeler we pul tölegleri	662	-
Kärhananyň emalgine goýumlara we paýnamalara girdeçiler	663	-

7.Daşary ýurt pullarynyň hereketi

Görkezijler	Seririb belgisi	Hakyky pul möçberi
1	2	3
Ýylyň başynda galyndy	710	2000
Şol sanda karzalary goýtarmak üçin depozit hasapda	711	-
Gizli-hemmesi	720	-
Şol sanda:	721	-
Öntimleri (ijleri,hyzmatlary) ýerlemekden		
Alsan karzlar	722	-
Gaýry gelen pullar	723	-
Jemi ulumlary	730	-
Şol sanda:	731	-
Öntümçilige (dolanyşyga) sarp edilen çykadjylar		
Öntümçilige öndürmeçigi çykadjylary	732	-
gösterimleri goýmak bilen karz belgileri boýunça töleg	733	-
kärhananyň içine gatnaşyşlaryna tölegler	734	-
Türkmenistanyň Daşary ýurt pulunyň alýşygy gorana geçirileni	735	-
Daşary ýurt pullarynyň bankara birleşme tökmäni satylyşy	736	-
manat üçin satylyşy	737	-
Gaýrylar	738	-
Döwürň ahyrynda galyndy	740	2000
şondan, karzalary goýtarmak üçin depozit hasapda	750	-

8. Balandan daşary hasaplarda hasaba alynýan gymmatlyklaryň hereketi barada maglumat

Hasaplaryň atlary	Hasaplaryň belgisi	Seririb belgisi	Hasabat döwüründe	döwürň ahyryna galyndy
-------------------	--------------------	-----------------	-------------------	------------------------

EMLÄK ÜÇIN SALGYDYŇ HASABY

2010 - NJY ÝYLYŇ 1-NJI ÝARYM ÝYL ÜÇIN					
2	_Aşgabat şäheriniň Köpetdag etraby boýunça Döwlet salgyt gugullugyna				
3	Salgyt töleýjiniň-edara tarapyň doly ady: “Interstar” hojalyk jemgyýeti				
4	Hukuk_salgysy_ş.Aşgabat 1954 /47 Andalyp k. 49 jaý				
5	Hakyky ýerleşýän salgysy ş.Aşgabat 1954 /47 Andalyp k. 49jaý				
6	EGT ÝD kody:24835355	7	HSK 10113 41001 29	8	Tel. 22-65-65
9	Salgyt hasabyna jogapkär adamyň F.A.A. wezipesi direktor Mämmedow A.				
10	Iberilen senesi 2010-njy ýylyň iýul aýynyň 17			11	Alnan senesi 200_ýylyň_____ aýynyň
12	Salgyt özeni we ol boýunça hasaplanan emläk üçin salgydyň pul möçberi				
13	Görkezijiler				Pul möçberi (manatda)
14	1				2
15	Önümçilik maksatly serişdeleriň (gaznalaryň) orta galyndy bahasy				9500
16	Şol sanda , Türkmenistanyň çäklerindäki işi şahamçanyň, wekilhananyň ýa-da hemişelik wekilhananyň üsti bilen amala aşyrylmaýyan Türkmenistanadahylsyzedara edara görnüşli taraplar üçin önümçilik maksatly we Türkmenistanyň çäklerinde ýerleşýän gozgalmaýan emläkleriň ortaça ýyllyk bahasy setirinden				

17	Önümçilik işinde peýdalanylýan maddy dolanyşyk serişdeleriniň ortaça galyndy bahasy	12000
18	Salgytdan boşadylýan we salgyt salynmaýan emlägiň ortaça galyndy bahasy	-
19	Salgyt özeni (salynmaga degişli emläkleriň bahasy) (15setir+17setir-18 setir)	21500
20	Salgydyň derejesi (göterimde)	0,5 %
18	Emläge salynýan salgydyň möçberi (setir16x setir 17)	108
19	Geçen döwürde hasaplanany	58
20	Goşmaça tölege degişli möçberi (setir18-setir19)	50
21	Salgyt özenine düzedişleri girizilmegiň bellenilen halatlarynda, şol özeni azaldýan pul möçberleri	
22	Salgyt özeniniň jemi (19-njy setir +20-nji setir-21 setir)	
23	Emläk üçin salgyfyň möçberi (göterimde)	
24	Salgyyň özeninden ugur alyp, hasaplanylýan emläk üçin salgydyň jemi pul möçberi (22 setirX23 setir)	
25	11 bap. Býujete tölenmäge degişli emläk üçin salgydyň pul möçberiniň hasaplamasy	
26	Hasabat döwründe hasaplanylýan emläk üçin salgydyň pul möçberi (şu hasabat döwri üçin öňki beýannamalar boýunça we ş.m.)	
27	Goşmaça hasaplanmaga degişli emläk üçin salgydyňpul möçberi (24-nji setir-26 setir) oňaýsyz netije 28-nji setire girizilýär)	50
28	Azaldylmaga degişli emläk üçin salgydyň pul möçberi (27-nji setiriň oňaýsyz netijesi)	
29	Şu beýýannamada görkezilen maglumatlarynyň dogrudygyny tassyjkaýryn: Edara görnüşli tarapyň ýolbaşçysy: Mämmedow A._____goly Baş hasapçy: Sikorskaya A.M._____goly	
30	Kameral barlagyň netijesinde _____	

	Kameral barlagyň tamamlanan senesi” “_____ 20 ý.
1	algyt gullugynyň ýolbaşçysy_____goly algyt inspektory:_____goly _____
2	u beýannama boýunça salgyt töleýjiniň şahsy hasap sahypasynda hasaplanyldy/azaldyldy (gerek dälini çyzmaly)

17-nji goşulma

Türkmynistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň 2004-nji ýylyň noýabr aýynyň 30-yndaky N71-Ö buýrugy we Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministriniň wezipesini ýerine ýetirijiniň 2004-nji ýylyň noýabr aýynyň 30-yndaky N 55 buýrugy bilen tassyklanan, “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyň 11 bölegi resminamalaryň görnüşlerini ulanmak boýunça Usuly görkezmelerine N1 goşundy

1	Goşulan baha üçin salgyt boýunça beýannama 2010-njy ýylyň 1-nji ýarym ýyly üçin				
2	Aşgabat şäheriniň Köpetdag etraby boýunça döwlet salgyt gullugyna				
3	Salgyt töleýji-edara görnüşli tarapyň doly ady: “Intersatar”hojalyk jemgyýeti				
4	Hukuk salgysy:744004, ş.Aşgabat, 1945/49 , Andalyp köç. 49-nji jaý				
5	Hakyky ýerleşýän salgysy: 744004, ş.Aşgabat, 1945/49, Andalyp köç.49-nji jaý				
6	EGTÝDB: 24835355	7	ŞSB: 101134100129	8	Telefon : 22-65- 65
9	Beýannamanyň düzülmegine jogapkär tarapyň F.A.A.A. we wezipesi: direktor: Mämmedow A.				
10	Iberilen senesi: 2010-njy ýylyň iýul aýynyň17	11	Alnan senesi: 2010-njy ýylyň _____aýynyň		
12	1 bap. Salgyt ýzeni we ol boýunça hasaplanan goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi				
13	Görjezijiler	Setirleriň belgidi	Salgyt Özeni	GBüs möçberi (göterim de)	GB üs pul möç - beri
14	1	2	3	4	5
15	Salgyt salynýan amallar boýunça salgydyň özeni	15.1 15.2 15.3	12000	15 13,04 0	180 0

					X
16	Harytlar ogurlanabda Ýa-da zaýlananda ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak üçin günäkär taraplardan alynýan pul möçberler, şeýle- de ätiýäçlandyryş öwezini dolma pul möçberleri	16.1 16.2 16.3		15 13,04 0	X
17	Salgyt özenine düzedişleri girizmegiň bellenilen halatlarynda, şol özeni köpeldýän pul möçberler	17.1 17.2 17.3		15 13.04 0	X
18	Salgyt özenine düzedişleri girizilmegiň bellenilen halatlarynda, şol özeni azaldýan pul möçberler	18.1 18.2 18.3		15 13.04 0	X
19	Salgyt özeniniň jemi we 15-bji, 16- njjy, 17-nji setirlerden 18-nji setiriň aýyrlmagyna alnan goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi	19.1 19.2 19.3	12000	15 13.04 0	180 0 X
20	Jemi salgyt özeninden ugur alnyp hasaplanan goşulan baha üçin salgydyň umumy pul möçberi (19.1 setir, 19.2 setir) 1800				

21	11 bap. Hasaplaşylmaga degişli goşulan baha üçin salgydyň umumy pul möçberiniň hasaplamasy	
22	Görkezijiler	GB üS
23	Hasaplaşmaga degişli goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi-jemi, şol sanda:	800

17-nji goşulmanyň dowamy

24	Salgyt töleýji tarapyndan salgyt salynýan amallary amala aşyrmak üçin niýetlenen harytlary (işleri, hyzmatlary) iberijilere tölenen goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi	800
25	Hususy gerekligi üçin gurluşyk-gurnama işleri ýerine ýetirilende we soňra şeýle işler amala aşyrylan desgalar ýerlenende salgyt töleýji tarapyndan hasaplanylýan goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi	
26	Salgyt töleýji tarapyndan satyn alynýan esasy serişdeler, gurluşygy tamamlanmadyk desgalar we maddy däl aktiwler boýunça iberijilere (potratçylara) tölenilen goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi.	
27	Hasaplaşyga alynýan goşulan baha üçin salgyda girizilen düzedişleriniň pul möçberi, şol sanda geçen hasabatdöwürlerinde hasaba alynmadyk salgyt boýunça harytlar (işler, hyzmatlar) ulanylanda	
28	Hasaplaşyga alynýan goşulan baha üçin salgydyň oňaýsyz pul möçberi, şol sanda geçen hasabat döwründe harytlar (işler, hyzmatlar) boýunça hasaba artyk alnan salgydyň mukdary.	
29	28-nji setiri aýryp, 23-nji we 27-nji senrler boýunça hasaplaşyga alynýan goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi.	
30	111 bap. Býujete tölenmäge degişli goşulan baha üçin salgydyň pul möçberiniň hasaplamasy	100 0
31	Hasabat döwründe hasaplanan goşulan baha üçin salgydyň (hakuýjy töleg görnüşinde, şu hasabat döwri üçin öňki beýannamalar boýunça we ş.m.) pul möçberi	500
32	Goşmaça hasaplanmaga degişli goşulan baha üçin	500

	salgydyň pul möçberi (20-njy setirden -29-njy, 31-nji setirleri) oňaýsyz netije 33-nji setire girizilýär	
33	Azaldylmaga degişli goşulan baha üçin salgydyň pul möçberi (32-nji setiriň oňaýsyz netijesi)	
34	Şu beýýannamada görkezilen maglumatlarynyň dogrudygyny tassyklaýaryn: Edara görnüşli tarapyň ýolbaşçysy: Mämmedow A. _____ goly Baş hasapçy: Sikorskaýa A.M. _____ goly	
35	Kameral barlagyň netijesinde _____ Kameral barlagyň tamamlanan senesi” “ _____ 200 ý.	
36	Salgyt gullugynyň ýolbaşçysy _____ goly Salgyt inspektory: _____ goly _____	
37	Şu beýannama boýunça salgyt töleýjiniň şahsy hasap sahypasynda hasaplanyldy/azaldyldy (gerek dälini çyzmaly)	
38	Salgyt töleýjiniň şahsy hasap sahypasynda ýazgylaryň edilen senesi _____ ” _____ 2000_ ý. asap _____ boýunça işgär _____ _____ _____.A.A. _____ (goly)	

18-nji goşulma

Türkmynistanyň Baş döwlet salgyt gullugynyň 2004-nji ýylyň noýabr aýynyň 30-yndaky N71-Ö buýrugy we Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministriniň wezipesini ýerine ýetirijiniň 2004-nji ýylyň noýabr aýynyň 30-yndaky N 55 buýrugy bilen tassyklan, “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunyň 11 bölegi resminamalaryň görnüşlerini ulanmak boýunça Usuly görkezmelerine N20 goşundy

1	EDARA GÖRNÜŞLI TARAPYŇ PEÝDASYNDAN (GIRDEJISINDEN) ALYNÝAN SALGYT BOÝUNÇA BEÝANNA 2010-njy ýylyň 1-nji ýarym ýyly üçin				
2	Aşgabat şäheriniň Köpetdag etraby boýunça döwlet salgyt gullugyna				
3	Salgyt töleýji-edara görnüşli tarapyň doly ady: “Watan” hususy kärhana				
4	Hukuk salgysy: 744004, ş. Aşgabat, 1945/47 , Andalyp köç. 47-nji jaý				
5	Hakyky ýerleşýän salgysy: 744004, ş. Aşgabat, 1945/47 , Andalyp köç. 47-nji jaý				
6	EGTYDB: 24835333	7	ŞSB: 101134100009	8	Telefon: 22-55-55
9	Beýannamanyň düzülmegine jogapkär tarapyň F.A.A.A. we wezipesi: direktor: Mämmedow A.				
10	Iberilen senesi: 2010-njy ýylyň iýul aýynyň 17		11	Alnan senesi: 2010-njy ýylyň _____ aýynyň _____	
12	1 bap. Salgyt özeni we ol boýunça hasaplanan peýdadan alynýan salgydyň pul möçberi				
13	Görjezijiler				Pul möçberi
14	1				2
15	Jemi girdeji –hemmesi (15.1 setir+15.2 setir, şol sanda				12000
15.1	Harytlary ýerlemekden, işleri ýerine ýtirmekden, hyzmatlary etmekden gelen girdeji				12000
15.2	Ýerlemekden daşary amallardan alnan girdejiler				
16	Salgyt özenine düzedişler girizmegiň				

	bellenen halatlarynda jemi girdejini löpeldýän pul möçberleri	
17	Salgyt özenine düzedişler girizmegiň bellenen halatlarynda jemi girdejini azaldýan pul möçberleri	
18	Düzedişleri hasaba almak bilen jemi girdeji (15-nji setir +16-njy setir)	12000
19	Salgyt salynýan peýdany kesgitlemek üçin kabul edilýän aýyrmalar-hemmesi (19.1-den 19.8 aralygyndaky setirleriň möçberi),şol sanda	
19.1	Harytlar ýerlenen, işler ýerine ýetirilen, hyzmatlar edilen mahaly goşulan baha üçin hasaplanýan pul möçberleri	
19.2	Goşmaça töleg tölenmäge degişli harytlaryň ýerlenýan bahasyna şeýle harytlary öndürijiler tarapyndan goşulan goşmaça tölegiň pul möçberi	
19.3	Türkmenistandaky töleg çeşmelerinde öň salgyt salnan beýleki edara görnüşindäki taraplara paýçy bolup gatnaşmakdan alynýan diwidentler we beýleki girdejiler	
19.4	Oýun işlerden (humarly oýunlar we pully oýunlar bilen baglanyşykly iş) girdejiler	
19.5.1	Maddy çykdajylar	10000
19.5.2	Zähmete hak tölemek boýunça çykdajylar	
19.5.3	Türkmenistanyň“Salgytlar hakynda”Bitewi kanunyň 156-njy maddasynyň 1-nji bölümünde görkezilen tölegleriň möçberinden döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyyna geçirmeler	
19.5.4	Könelmäniň hasaplanyp ýazylan möçberi	1000
19.5.5	Beýleki çykdajylar we =itgiler	
19.6	Ýerlemekden daşarky çykdajylar (zyýanlar)	
19.7	Emläk üçin salgyt, ýerasty baýlyklary peýdalanmak üçin salgyt	
19.8	Beýleki bellenen aýyrmalar	
20	Ýerlenilen esasy serişdeleriň we maddy däl aktiwleriň (şol sanda olary muzdsuz	

	berilmegi) ilki başdaky (balans) bahasy bilen olar ulanylan döwründe könelmäniň hasaplanyp ýazylan möçberiniň arasyndaky tapawut	
--	--	--

18-njy goşulmanyň dowamy

21	Salgyt özenine düzediş girizmegiň belenilen halatlarynda aýyrmalry köpeldýän pul möçberler	
22	Salgyt özenine düzediş girizmegiň belenilen halatlarynda aýyrmalary köpeldýän pul möçberler	
23	Düzedişleri hasaba almak bilen salgyt salynýan peýdany kesgitlemek üçin kabul edilýän aýyrmalar (19-njy setir+20-nji setir +21nji setir -22-nji setir)	
24	Türkmenistanyň hökümetiniň ätiýaçlyk daşary ýurt pulundaky goruna gönükdirilen serişdeler	
25	Peýda (18-bji setir- 23-nji setir-24-nji setir) oňaýsyz netije 26-njy setire girizilýär	
26	Ýitgi (25-nji setiriň oňaýsyz netijesi)	
27	Geçen salgyt döwründäki ýitgeleriň hasabat döwrüne geçirilýäni	
28	Salgydy hasaplamak üçin kabul edilýän peýda (25 setir-27 setir) oňaýsyz netije 29-njy setire girizilýär	
29	Häzirki hasabat döwründe alnan peýda bilen üsti dolanmadyk oňli salgyt döwürlerindäki ýitgiler (28-nji setiriň oňaýsyz netijesi)	
30	Häzirki hasabat döwründe alnan peýda bilen üsti dolunmadyk oňki salgyt döwründe çekilen ýitgiler (26-njy setir goşmak 29-njy setir)	
31	Peýdanyň salgyt salynýan peýdany azaldýan pul möçberi (peýda üçin salgyt boýunça ýeňňilikler)	
32	Salgyt özeni(28-nji setir-31-nji setir)	12000
33	Peýdadan alynýan salgydyň möçberi görterimlerde	2 %

34	Peýdadadan alynýan salgydyň pul möçberi (32-nji setir köpeltmek 33-nji setir)	240
35	11 bap. Býujete tölenmäge degişli peýdadan alynýan salgydyň pul möçberiniň hasaplamasy	
36	Hasabat döwri üçin hasaplanýan peýdadan alynýan salgydyň pul möçberi (hakuýy töleg görnüşinde, şu hasabat döwri üçin öňki beýannamalar boýunça we ş.m.)	140
37	Gosmaça hasaplamaga degişli peýdadan alynýan peýdadan alynýan salgydyň pul möçberi (34-nji setir-36 setir), oňaýsyz netije 38-nji setirde girizilýär	100
38	Azaldylmaga degişli peýdadan alynýan salgydyň pul möçberi (37-nji setiriň oňaýsyz netijesi)	
38.1	38-nji setir boýunça pulmöçberi, hasabat döwründäki aýyň soňky gününde manatdaky hümmeti boýunça hasaplanýan	
39	111bap. Düşündirişli berýän maglumatlar	
40	Haryt maddy ätiýaçlygyna degili kybapdaş harytlary hasaba almak üçin ulanylýan usul, haçan-da salgyt töleýjiniň salgyt sakynýan desgalarynyň hususy hasabyny ýöretmejkik mümkinçiligi ýok bolsa ulanylýar (saýlanyp alnan usuly “X” belgi bilen bellenmeli: Bahalandyryş usuly, şunda ilkinji nobatda birinki satyn alnan ýa-da öndürilen harytlaryň bahasy öçürilýär Ortaça ölçenen baha boýunça bahalandyryş usuly	
41	Döredilýän gorlar we ätiýaçlyndyryş gorlary hakynda maglumat (döredileni“X” belgi bilen bellenmeli: Şubheli bergiler boýunça ätiýaç gory Ätiýaçlandyryş gorlary Işgärleriň zähmet rugsadyny tölemek üçin ätiýaçlyk gory	

	<p>Işlän ýyllary üçin her ýylda tölenilýän sylag pullarynyň ätiýaçlandyryş gory</p> <p>Ykdysady pudak möwsümdäki we taýarlamak boýunça önümçilik çykdaýlary, şeýle hem prokata berilýän esbaplary bermek boýunça ätiýaçlandyryş gory</p> <p>Geljekde esasy serişdeleri bejermeklik üçin (bejeriş gory) ätiýaçlandyryş gory</p> <p>Başga ätiýaçlandyryş gorylary we gaznalary (görkezmeli)</p>	
42	<p>Şu beýýannamada görkezilen maglumatlarynyň dogrudygyny tassyklaýryn:</p> <p>Edara görnüşli tarapyň ýolbaşçysy: Mämmedow A. _____ goly</p> <p>Baş hasapçy: Sidorowa A.M. _____ goly</p>	

18-njy goşulmanyň dowamy

43	<p>Kameral barlagyň netijesinde</p> <p>_____</p> <p>Kameral barlagyň tamamlanan senesi”</p> <p>“_____ 200 ý.</p>	
44	<p>Salgyt _____ gullugynyň</p> <p>Salgyt inspektory: _____ goly</p> <p>_____</p>	
45	<p>Şu beýýanama boýunça salgyt töleýjiniň</p> <p>dälini çyzmaly)</p>	
46	<p>Salgyt töleýjiniň şahsy hasap sahypasynda</p> <p>“_____” _____ 200_ ý.</p> <p>Hasap _____ boýunça</p> <p align="center">F.A.A. (goly)</p>	

**Aşgabat şäherini ösdürmegiň döwlet gaznasyna geçirilýan
serişdeleriniň
HASABY**

Kärhananyň ady: “Watan” hususy kärhana_
Döwür_2010-njy ýylyň 1-nji ýarym ýyly (çärýek)

- 1. Balans peýdasy- _1000 manat_____**
- 2. Geçirilýän serişdeleriň mukdary- _0,5%_____**
- 3. Geçirilýän serişdeleriniň möçberi- 5 manat_____**

Ýolbaşçysy:_____
A.Aa.F.

Baş hasapçy:_____
A.Aa.F.

**Türkmenistanyň Oba hojalygyny ösdürmegiň döwlet gaznasyna peýdadan
geçirilýän serişdeleriň**

HASABY

2010-njy ýylyň ýarym ýyly üçin

”Watan” hususy kärhanasy boýunça

(töleýji kärhananyň ady görkezilýär)

1. Aşgabat şäheriniň Köpetdag etraby boýunça döwlet salgyt gullugyna (etraby görkezilýär)

EGTYDS-nyň kody: 24835333

Jogapkär adamyň A.A.F. we wezipesi: Direktor

Mämmedow A. Telefon : 22-55-55

Berlen senesi 2010-njy ý. iýul “17”

Türkmenistanyň Oba hojalygyny ösdürmegiň döwlet gaznasyna serişdeleriň geçirilýän ýeri: Merkezi banky, h/h 701901, Aşgabat ş. ŞAA 390101101 SK-hasap 101161000031

Görkeziji	Ähli möçberi
1. Jemi (balans) peýda	1000
2. Jemi (balans) peýda	
haýyr-sogap maksady üçin maliýe kömeginiň möçberine, karz serişdeleriniň (bankyň karz serişdesinden başga) dürli görnüşlerine dolanyşyk serişdeleri we beýleki gymmatlyklar çalşylanda, tölegsiz berlende alnan girdeja artýar	
Ýygym salynýan peýda (1setir+2setir)	1000
Ýygymyň möçberi	3%
Oba hojalygy ösdürmek üçin hasaplanylýan serişdeler (pX3:100)	30
Peýdadan hakyky geçirilen	10
Goşmaça töleg üçin	20
Azaltmak üçin	

9. Buhgalteriýa hasabatyny bermek üçin bellenen möhleti 2010-njy
ýylyň iýul aýynyň “20”

10. Jogapkär adamlaryň goly:

Kärhananyň ýolbaşçysy

Baş hasapçasy

Deslapky barlagyň senesi _____ ýylyň ” _____ Gol _____

ALAMATLARY (şertli nusga)

Kärhananyň ady : “Watan” hususy kärhana

Hukuk salgysy : 744004, ş.Aşgabat 1945/47, Andalyp köç. 47-nji jaý_

Hakyky salgysy: 744004, ş.Aşgabat 1945/47, Andalyp köç. 47-nji jaý_

Direktoryň A.Aa.F. we öý salgysy: Mämmedow Akmyrat, 744004 ş.Aşgabat_ Galkynyş köç. 19-jay, 17 otag.

Pasport seriýasy_1-AŞ - 148080_ nomeri Aşgabat şäheriniň Köpetdag etraby tarapyndan 2008 ýylyň maý aýnyň “18”berildi , 1960 ýylda Aşgabat şäherinde doglan

Tel. (iş,öý) 22-55-55-iş ; 22-24-24-öý.

Hasapçyň A.Aa.F. we salgysy_ Sidorowa Aleftina Markowna, ş. Aşgabat, Galkynyş köç. 18 jaý.

Tel. (iş,öý)-22-55-55- iş; 22-25-26

Eýeçiligiň görnüşi-hususy

Hasaplaşyk hasaby: DTB “Halkbank” S.A.Nyýazow şahamçasý N68103

Dörediji – Mämmedow Akmyrat

Şahamçanyň ady we salgysy:- ýok_____ tel. _____

Dükanyň, pawilyonyň ady,salgysy: - ýok_____

Işiniň görnüşi hakynda

DELILHAT

2010-njy ýylyň birinji ýarym ýyly

“Watan” hususy kärhana (kärhananyň ady)

T.T.N	Işiniň görnüşi	Girdeji (jemi girdeji)	
1	Gurluşyk		
2	Dellalçylyk-täjirçilik		
3	Sowda-satyn alyş	12000	
4	Ätiýaçlandyryş		
5	Ylmy-barlag		
6	Taslama		
7			
8			
9			
	Jemi:	12000	

Ýolbaşçy

Baş hasapçy

M.Ý.

22-nji goşulma

Türkmenistanyň çäklerinde gulluk iş saparyna ugradylýan işgärler üçin iş saparlarynyň çykdajylarynyň möçberleri

Çykdajylaryň görnüşleri	Türkmenistanyň çäklerinde	
Ýaşayyş jaýyny kireýne almak üçin çykdajylar	Aşgabat şäherinde	hakyky çykdajylar boýunça, ýöne bir gije-gündize 20 manatdan köp däl
	Türkmenistanyň beýleki şäherlerinde we ilatly ýerlerinde	Hakyky çykdajylar boýunça, ýöne bir gije-gündize 15 manatdan köp däl
Gije-gündizlik	Bir gije-gündize 10 manat	

23-nji goşulma

**Türkmenistanyň çäklerinden daşary iş saparyna
ugradylýan işgärlere iş saparlarynyň çykdajylarynyň
möçberleri**

(amerikan dollary)

№	Döwletler	Harajatlaryň öwezini dolmagyň çäkleri	
		bir gije-gündize jaýy kireýne almak	gije-gündizlik
1	ABŞ	250-ä çenli	60
2	Albaniýa	200-e çenli	60
3	Alžir	200-e çenli	60
4	Andorra	250-ä çenli	80
5	Angola	200-e çenli	60
6	Antigua we Barbuda	200-e çenli	60
7	Argentina	200-e çenli	60
8	Awstraliýa	200-e çenli	60
9	Awstriýa	250-ä çenli	80
10	Azerbaýjan	Baku şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
11	Bagam adalary	200-e çenli	60
12	Bahreyn	200-e çenli	60
13	Bangladeş	200-e çenli	60
14	Barbados	200-e çenli	60
15	Belgiýa	250-ä çenli	80

23-nji goşulmanyň dowamy

16	Beliz	200-e çenli	60
17	Belarus Respublikasy	Minsk şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
18	Benin	200-e çenli	60
19	Bermud adalary	200-e çenli	60
20	Beyik Britaniýa	London şäherinde 350-ä çenli, galan ýerlerde 250-ä çenli	80
21	Birleşen Arap Emirlikleri	200-e çenli	60
22	Bolgaria	250-ä çenli	80
23	Boliwiýa	200-e çenli	60
	Bosniýa we Gersegowina	200-e çenli	60
25	Botswana	200-e çenli	60
26	Braziliýa	200-e çenli	60
27	Bruneý	200-e çenli	60
28	Burkina-Faso	200-e çenli	60
29	Burundi	200-e çenli	60
30	Çad	200-e çenli	60
31	Çehiýa	250-ä çenli	80
32	Çili	200-e çenli	60
33	Daniýa	250-ä çenli	80
34	Dominika Arkalasygy	200-e çenli	60

23-nji goşulmanyň dowamy

35	Dominikan Respublikasy	200-e çenli	60
36	Efiopiýa	200-e çenli	60
37	Ekwador	200-e çenli	60
38	Ekwator Gwineýasy	200-e çenli	60
39	Eritreýa	200-e çenli	60
40	Ermenistan	Ýerewan şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e	60
41	Estoniýa	250-ä çenli	80
42	Eýran	200-e çenli	60
43	Fiji	200-e çenli	60
44	Filippinler	200-e çenli	60
45	Finlýandiýa	250-ä çenli	80
46	Fransiýa	250-ä çenli	80
47	Fransiyanyň deňizarka cäkleri	200-e çenli	60
48	Gabon	200-e çenli	60
49	Gaiti	200-e çenli	60
50	Gambiýa	200-e çenli	60
51	Gana	200-e çenli	60
52	Gaýana	200-e çenli	60
53	Gazagystan	Almaty we Astana şäherlerinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
54	Germaniýa	250-ä çenli	80
55	Gibraltar	200-e çenli	60

23-nji goşulmanyň dowamy

56	Gonduras	200-e çenli	60
57	Grenada	200-e çenli	60
58	Gresiýa	250-ä çenli	80
59	Gruziýa	Tbilisi şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
60	Günorta Afrika Respublikasy (GAR)	200-e çenli	60
61	Gwatemala	200-e çenli	60
62	Gwineýa	200-e çenli	60
63	Gwineýa-Bisau	200-e çenli	60
64	Gyrgyzystan	Bişkek şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
65	Hindistan	200-e çenli	60
66	Horwatiýa	200-e çenli	60
67	Hytaý	200-e çenli	60
68	Hytaý (Gonkong)	200-e çenli	60
69	Hytaý (Taýwan)	200-e çenli	60
70	Indoneziýa	200-e çenli	60
71	Iordaniýa	200-e çenli	60
72	Irlandiýa	250-ä çenli	80
73	Islandiýa	250-ä çenli	80
74	Ispaniýa	250-ä çenli	80
75	Italiýa	250-ä çenli	80
76	Jibuti	200-e çenli	60

23-nji goşulmanyň dowamy

77	Kabo-Werde	200-e çenli	60
78	Kamboja	200-e çenli	60
79	Kameran	200-e çenli	60
80	Kanada	200-e çenli	60
81	Katar	200-e çenli	60
82	Kaýman adalar}/	200-e çenli	60
83	Keniýa	200-e çenli	60
84	Kipr	250-ä çenli	80
85	Kiribati Respublikasy	200-e çenli	60
86	Kolumbiýa	200-e çenli	60
87	Komor adalary	200-e çenli	60
88	Kongo	200-e çenli	60
89	Kongo Demokratik Respublikasy	200-e çenli	60
90	Koreýa Halk Demokratik	200-e çenli	60
91	Koreýa Respublikasy	200-e çenli	60
92	Kosta-Rika	200-e çenli	60
93	Kot d'Iwuar	200-e çenli	60
94	Küba	200-e çenli	60
95	Kuweýt	200-e çenli	60
96	Laos	200-e çenli	60
97	Latwiýa	250-ä çenli	80
98	Lesoto	200-e çenli	60
99	Liberiýa	200-e çenli	60

23-nji goşulmanyň dowamy

100	Lihtensteyn	250-ä çenli	80
101	Litwa	250-ä çenli	80
102	Liwan	200-e çenli	60
103	Liwiýa	200-e çenli	60
104	Lýuksemburg	250-ä çenli	80
105	Madagaskar	200-e çenli	60
106	Makao	200-e çenli	60
107	Makedoniýa	200-e çenli	60
108	Malawi	200-e çenli	60
109	Malaýziýa	200-e çenli	60
110	Maldiwler	200-e çenli	60
111	Mali	200-e çenli	60
112	Malta	200-e çenli	60
113	Marokko	200-e çenli	60
114	Mawrikiý	200-e çenli	60
115	Mawritaniýa	200-e çenli	60
116	Meksika	200-e çenli	60
117	Merkezi Afrika Respublikasy	200-e çenli	60
118	Moldowa	Kişinyow şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
119	Monako	250-ä çenli	80
120	Mongoliýa	200-e çenli	60
121	Mozambik	200-e çenli	60
122	Müsür	200-e çenli	60

23-nji goşulmanyň dowamy

123	Mýanma	200-e çenli	60
124	Namibiýa	200-e çenli	60
125	Nauru	200-e çenli	60
126	Niderlandlar	250-ä çenli	80
127	Nepal	200-e çenli	60
128	Niger	200-e çenli	60
129	Nigeriýa	200-e çenli	60
130	Nikaragua	200-e çenli	60
131	Norwegiýa	250-ä çenli	80
132	Oman	200-e çenli	60
133	Owganystan	200-e çenli	60
134	Ozbeqistan	Daşkent şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
135	Pakistan	200-e çenli	60
136	Palau adasy	200-e çenli	60
137	Palestina	200-e çenli	60
138	Panama	200-e çenli	60
139	Papua Taze Gwineia	200-e çenli	60
140	Paragwaý	200-e çenli	60
141	Peru	200-e çenli	60
142	Polşa	250-ä çenli	80
43	Portugaliýa	250-ä çenli	80

23-nji goşulmanyň dowamy

144	Puerto-Rika	200-e çenli	60
145	Ruanda	200-e çenli	60
146	Rumyniýa	250-ä çenli	80
147	Russiýa Federasiýasy	Moskwa we Sank-Peterburg şäherlerinde 200-e çenli, galan ýerlerde 150-ä çenli	80
148	Salwador	200-e çenli	60
149	Samoa	200-e çenli	60
150	San-Marino	250-ä çenli	80
151	San-Tome we Prinsipi	200-e çenli	60
152	Saud Arabystany	200-e çenli	60
153	Senegal	200-e çenli	60
154	Sent-Lýusiýa	200-e çenli	60
155	Serbiýa we Çemogoriýa	200-e çenli	60
156	Sýerra-Leone	200-e çenli	60
157	Seyşel adalary	200-e çenli	60
158	Singapur	200-e çenli	60
159	Siriýa	200-e çenli	60
160	Slowakiýa	250-ä çenli	80
161	Sloweniýa	250-ä çenli	80
162	Solomon adalary	200-e çenli	60
163	Somali	200-e çenli	60
164	Şri Lanka	200-e çenli	60
165	Sudan	200-e çenli	60
166	Surinam	200-e çenli	60

167	Swazilend	200-e çenli	60
168	Şwesiya	250-ä çenli	80
169	Şweýsariya	250-ä çenli	80
170	Tailand	200-e çenli	60
171	Täjigistan	Duşanbe şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
172	Tanzaniya	200-e çenli	60
173	Taze Kaledoniya	200-e çenli	60
174	Taze Zelandiya	200-e çenli	60
175	Togo	200-e çenli	60
176	Tongo	200-e çenli	60
177	Trinidad we Tobago	200-e çenli	60
178	Tunis	200-e çenli	60
179	Türkiye	150-ä çenli	60
180	Uganda	200-e çenli	60
181	Ukraina	Kiýew şäherinde 150-ä çenli, galan ýerlerde 100-e çenli	60
182	Urugwaý	200-e çenli	60
183	Wanuatu	250-ä çenli	80
184	Wenesuela	200-e çenli	60
185	Wengriya	250-ä çenli	80
186	Wýetnam	200-e çenli	60
187	Yrak	200-e çenli	60
188	Ysraýyl	200-e çenli	60
189	Yamaýka	200-e çenli	60

190	Yaponiya	Tokio säherinde 350-ä çenli, galan yerlerde 250-ä çenli	80
191	Yemen	200-e çenli	60
192	Zambiya	200-e çenli	60
193	Zimbabve	200-e çenli	60
	Sanawda görkezilmedik beýleki döwletler	paytagtlarda 150-ä çenli, galan yerlerde 100-e çenli	60

Iş saparyna ugradylyan aýry-aýry işgärlere umumy möçberde tölenilýän ýaşaýyş jaýy üçin we gije-gündizlik harajatlaryň möçberleri

Işgärleriň toparlary	Türkmenistanyň çäklerinde	Türkmenistanyň çäklerinden daşarda
Gurnama, sazlama we gurluşyk işlerini ýerine ýetirmek üçin iş saparyna ugradylyan işçiler, önümçilik meýdançalarynyň ýolbaşçylary we hünärmenler (şeýle işleriň ýerine ýetirilýän ýerinde mugt ýaşaýyş jaýy bilen üpjün edilende)	her gije-gündiz üçin 10 manat	her gije-gündiz üçin 50 amerikan dollary ýa-da beýleki daşary ýurt pulunda oňa barabar möçberdäki pul
Iş saparyna ugradylyan sürüjiler we gijesine ýolda bolýan ýa-da yükleri goramak zerurlygy bilen gije awtoulagda bolýan	her gije-gündiz üçin 15 manat	her gije-gündiz üçin 70 amerikan dollary ýa-da beýleki daşary ýurt pulunda oňa barabar möçberdäki pul
Demir ýolda yükleriň ýanynda bolýan adamlar	her gije-gündiz üçin 15 manat	her gije-gündiz üçin 70 amerikan dollary ýa-da beýleki daşary ýurt pulunda oňa barabar möçberdäki pul

Döwlet işindäki wezipeli adamlara we döwlet gullukçylarynyň aýry-aýry toparlary üçin Türkmenistanyň çäklerinden daşary iş saparlarynyň çykdaýlarynyň möçberlerine goşmaça pullar

(amerikan dollarý)

Wezipeli adamlar	Ýaşayş jaýyny kireýne almak boýunça çykdaýylar	Gije-gündizlik harajatlar
Türkmenistanyň Mejlisiniň Başlygy Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň Başlygynyň Orunbasary	150	65
Ministr Türkmenistanyň Baş prokurory Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygy Türkmenistanyň Merkezi bankynyň müdirliginiň başlygy; Türkmenistanyň Mejlisiniň Başlygynyň Orunbasary Welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň häkimleri Döwlet dolandyryşynyň beýleki edaralarynyň (döwlet komitetiniň, konserniň, korporasiýanyň, assosiasiýanyň, birleşigiň, gullugyň) ýolbaşçylary	100	40
Türkmenistanyň Mejlisiniň deputatlary Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň we Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň jogapkär işgärleri Ministriň orunbasary Türkmenistanyň Baş prokurorynyň orunbasary Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygynyň orunbasary Welaýatyň we Aşgabat şäheriniň häkimleriniň orunbasarlary Türkmenistanyň Merkezi bankynyň müdirliginiň başlygynyň orunbasary	70	25

MAZMUNY:

Giriş.	7-12
I Bap. Maliýe auditi barada nazary we hukuk düşünjiler.	13-64
1.1. Maliýe auditiň düşünjesi	13
1.2. Kärhananyň döwlet belliginiň alnysyny maliýe auditor tarapyndan barlanylyşy.	28
1.3. Kärhananyň işiniň ýatyrylmagy we maliýe auditiň geçirilmegi.	47
1.4. Kärhanada maliýe auditorlyk işiniň guralyşy.	53
II Bap.Senagat kärhanalarynda maliýe hasabatlarynyň, peýdanyň we girdejiniň dogry kesgitlenilşiniň auditor barlagy.....	65-98
2.1. Senagat kärhanalarda girdejileriň auditi.	65
2.2. Senagat kärhananyň önüminiň özüne düşýän gymmatyny we harajatlaryny barlamagyň tertibi.	73
2.3. Peýdadan (girdejiden) alynýan salgydynyň hasaplanyşyny we tölenilşini auditor barlagyndan geçirmegiň tertibi.	87
III Bap.Dürli pudaklarda kärhanalaryň peýdasynyň (girdejisiniň) dogrulygynyň auditor barlagynyň aýratynlyklary.....	99-102
3.1. Gurluşyk kärhanalarynda peýdanyň (girdejiniň) emele gelmeginiň aýratynlygy.	99
3.2. Ulag kärhanalarynyň jemi girdejisiniň (peýdasynyň) emele gelşi we maliýe hasabynda görkezilişiniň auditor barlagy.....	100
3.3. Söwda kärhanalarynyň, broker we komission amallaryň auditor barlagy.....	101

IV Bap. Dürli pudaklarda önümiň özüne düşýän gymmatyna girýän harajatlaryň dogrulygynyň auditor barlagynyň aýratynlyklary.....103-120

4.1.Önümi öndürmek we ony ýerleşdirmek bilen bagly harajatlaryň düzümi. 103

4.2. Könelmeleri, zähmet haky harajatlary we durmuş ätiýaçlandyrmak üçin edilýän harajatlary barlamafyň tertibi. 108

4.3. Çig mal, esasy we kömekçi materiallar, elektrik energiýa üçin we beýleki harajatlary barlamagyň auditor barlagy. 110

4.4.Oba hojalygynda, söwdada, ulag we beýleki pudaklarda önümiň özüne düşýän gymmatyna goşulýan harajatlaryň aýratynlygy..... 116

4.5. Harajatlaryň maliýe hasabatynda görkezilişiniň auditor barlagy..... 117

4.6.Harajatlaryň taýýar önüm we gutarylmadyk önüm bilen paýlanyşyny barlamak. 118

V Bap.Kärhanalaryň maliýe ýagdaýyna baha bermeklik.121-133

5.1. Kärhananyň maliýe hasabatlaryny tabşyrmagyň tertibi. 121

5.2. Kärhananyň maliýe hasabatlaryny seljermeginiň we barlamagyň tertibi..... 123

5.3. Likwidliligi häsiýetlendirýän görkezijiler we olaryň maliýe seljermesi..... 130

5.4. Maliýe ýagdaýyny gowlandyrmagyň ýollary. 132

VI Bap.Goşulan baha üçin salgydyň we beýleki salgyt, ýygymlaryň auditor barlagy.....134-179

6.1.Goşulan baha üçin salgydyň auditor barlagy..... 134

6.2. Emläk üçin salgydyň dogry hasaplanylşynyň auditor barlagy.....	158
6.3. Ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt, goşmaça tölegler we ýerli ýygymlaryň auditor barlagy.....	166
6.4. Durmuş ätiýaçlandyryşa, gaznasyna geçirilýän tölegleriň auditor barlagy.	174
VII Bap. Banklaryň, ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň, girdejileriniň maliýe hasabynda dogry görkezilişini we olardan alynýan salgytlaryň dogry kesgitlenilişiniň auditor barlagy.	180-194
7.1. Banklaryň maliýe hasabatynda we salgyt salynýan girdejileriniň hasabatda dogry görkezilişini barlamak.	180
7.2. Ätiýaçlandyş guramalarynyň maliýe hasabatyny we salgyt salynýan girdejilerini dogrylygyny barlamak.	188
7.2. Broker kontoralaryň girdejilerini we olardan alynýan salgytlaryň dogrylygyny barlamak.	194
VIII Bap. Auditor gulluklarynyň barlaglarynyň netijesini resmileşdirmek.	195-203
8.1. Auditor gullugynyň barlag işleriniň netijesini deňeşdirmek, hem-de ony resmileşdirmek.	195
8.2. Auditor gullugynyň netijelerini we materiallaryny ulanyp biljek guramalar we edaralar.	201
8.3. Auditorlaryň nädogry maslahatlary netijesinde çekilen zyýanlar barada kärhanalar önünde maddy jogapkärçiligi.	202
Edebiýatlar.....	204
Goşulmalar.....	209